

Obsah

I. ROZMANITOST MILENIALISMU

13

Novodobý západní milenialismus	(Zdeněk Vojtíšek)	15
Mandejská eschatologie	(Jiří Gebelt)	77
Poválečný milenialismus Norberta Fabiána Čapka	(Martin Korábečný)	95
Singularita versus Atlantida	(Zuzana Marie Kostíková)	101
Apokalyptická tematika ve street artu 21. století	(Libuše Martínková)	123

II. MILENIALISMUS V JUDAISMU

139

Mesiášské modely knihy Zohar	(Ivan Kohout)	141
Spravedlivý je základem světa	(Markéta Holubová)	165
Chasidismus jako Hegelovo „dovršené náboženství“	(David Biernot)	203

III. MILENIALISMUS V KŘESŤANSTVÍ

241

Byl Ježíš Nazaretský prorokem konce času?	(Jiří Lukeš)	243
Věstkyně a prorokyně přechodu věků	(Eva Vymětalová Hrabáková)	275
Úvod do současné pravoslavné eschatologie	(Pavel Milko)	295
Apatheia jako praktický aspekt mileniálního myšlení	(Jiří Hempl)	313

IV. MILENIALISMUS V ISLÁMU

335

Ukázky z Knihy apokalyptických zkoušek	(Zuzana Ostřanská)	337
Malá znamení Hodiny	(Bronislav Ostřanský)	355
Harun Yahya a příchod Mahdího	(Attila Kovács)	411

NOVODOBÝ ZÁPADNÍ MILENIALISMUS

Zdeněk Vojtíšek

Akademické bádání v oblasti milenialismu potřebuje studie, které se detailně zabývají jednotlivými mileniálními idejemi a hnutími, potřebuje ale i „pohledy z výšky“, které dovolí vystihnout základní společné charakteristiky, umožní zachytit vývoj myšlení v rámci určitého mileniálního schématu a ukáží jeho variabilitu. Následující kapitola má ambici poskytnout právě tento širší pohled, a to na čtyři z šestnácti hlavních okruhů studia milenialismu.¹ Všechny čtyři tyto okruhy (protestantský a sekulární milenialismus, evangelikální milenialismus, římskokatolický milenialismus a esoterický milenialismus) zahrnují myšlenky a hnutí, které vznikly a rozvinuly se na Západě, tedy v kultuře s majoritním vlivem západního křesťanství. Myšlenky a hnutí těchto čtyř okruhů také tvoří základ a většinu toho, s čím se na Západě v oblasti milenialismu můžeme setkat v současné době. Myšlenkové vlivy z jiných oblastí milenialismu (judaistický milenialismus, islámský milenialismus, buddhistický milenialismus a další) jsou na Západě alespoň zatím přece jen nesrovnatelně menší.

Ve středu zájmu této kapitoly je tedy milenialismus od konce 18. do začátku 21. století. Zvláštní pozornost si vyžádalo 19. století, mimořádně plodné na nové mileniální myšlenky a na nová náboženská hnutí: plně se v něm konstituovaly koncepty tzv. sekulárního milenialismu (čímž jsou myšleny především politické mileniální ideje), rychle se rozvíjel evangelikální milenialismus, zázemí v řadě zjevení získal římskokatolický milenialismus, který je především milenialismem mariánským, a vynořil se esoterický milenialismus, jehož zralé plody okouší Západ na přelomu 20. a 21. století v podobě hnutí Nového věku (New Age).

Zaměření na západní kulturní prostor a na nedávnou dobu, resp. současnost, nutně přináší nepříjemné „useknutí“ těchto okruhů milenialismu od jejich dějinného a kulturního kontextu. Výklad o protestantském či evangelikálním milenialismu by například nutně potřeboval „zakotvení“ v okruhu reformačního a puritánského milenialismu. Ovšem poskytnout tyto a mnohé další potřebné souvislosti je nad možností této kapitoly. Mezery a chybějící vztahy tak mohou vyplnit zatím pouze cizojazyčné odborné práce.

Některé z nich (Baumgartner 1999; Landes 2000; Wessinger 2011) jsem měl stále na stole při přípravě této kapitoly. Kromě nich jsem pracoval i s monografiemi, které pojednávají o jednotlivých jevech a mileniálních hnutích. Vycházím tedy především ze sekundární religionistické literatury; primární prameny používám spíše výjimečně, a to hlavně v těch případech, kde odborné zpracování dosud chybí. Vzhledem k obrovské časové a prostorové šíři jsem musel pracovat selektivně a pomínul jsem ta mileniální hnutí, která považuji za pouze odvozená, efemérní

1 Tyto okruhy jsou samozřejmě pouze umělými konstrukty, jejichž účel je jediný: ohraničit a rozčlenit téměř bezbřehou oblast milenialismu tak, aby ji bylo možné lépe badatelsky uchopit. Šestnáct základních okruhů je vyjmenováno ve studii: Vojtíšek 2012: 35-36.

nebo z jiného důvodu okrajová. Tento nutně zjednodušený a stručný výklad doplňuji odkazy na odbornou literaturu, kterou pro daný celek, popř. hnutí považuji za užitečnou k dalšímu studiu. Doufám tedy, že tato kapitola se stane výchozím bodem pro další, detailně zaměřené studie, jimž poskytne inspiraci a základní orientaci v odborné literatuře. Pokud je to možné, stručně uvádím i to, jakým způsobem je dané mileniální hnutí přítomno v současné české společnosti.

Tuto kapitolu tedy dělím na čtyři části podle výše zmíněných okruhů studia milenialismu. Pro větší přehlednost rozdělují některé z těchto částí na oddíly a označuji je římskými číslicemi. Výrazy (především jména osob, filosofických či náboženských směrů nebo hnutí), které považuji za klíčové, jsou vysázeny tučným řezem písma. Avizují tak obsah jednotlivých odstavců a usnadňují orientaci v textu.

Protestantský a sekulární milenialismus

Spojením milenialismu v hlavních církvích protestantismu (luterských, kalvínských a anglikánských) a milenialismu v sekulárních, především politických hnutích do jedné části této kapitoly vyjadřuji souhlas s tvrzením, že „po celé 19. století existuje v evropské historii spřízněnost mezi křesťanským postmilenialismem a společenskými a politickými hnutími, dokonce i bojovně ateistickými“ (Whalen 2000: 327). Tato spřízněnost vznikla již v 18. století a ve 20. století zase zmizela s tím, jak křesťanský progresivní milenialismus (postmilenialismus) rychle ztrácel na významu. Naopak politická a společenská hnutí silně ovlivněná původně křesťanským progresivním milenialismem v podstatě určila podobu 20. století, a to zdaleka ne jen na Západě, kde vznikla. Sekulární, ale z křesťanského progresivního milenialismu vzešlá idea stálého společenského pokroku až „ke světlym zítřkům lidstva“ navíc prostoupila během 20. století západní společnosti natolik, že je nevědomky sdílena i těmi, kdo o její existenci jako o specifickém myšlenkovém směru neuvažují. Obecně sdílená víra v pokrok lidstva, kterou v bohatnoucích západních společnostech podporují technologické inovace, ale v posledních letech - zdá se - naráží na postmoderní skepticismus.

I. Křesťanský progresivní milenialismus, občanská náboženství a idea pokroku

Vcírkách umírněných protestantů byl milenialismus v 17. století značně diskreditován, protože byl chápán jako hlavní ideová „výbava“ radikálně reformačních společenství, od nichž se tyto církve distancovaly, a příčina násilných a znepokojivých událostí. Přijatelný ovšem zůstával nerevoluční progresivní milenialismus, který ve středověku nejvýrazněji vyjádřil Jáchym z Fiore a který zůstal v myšlení některých intelektuálů přítomen i v novověku.

Velmi ho posílil irský anglikánský arcibiskup **James Ussher** (1581-1656) svým precizním a na všech dostupných informacích založeným výpočtem stvoření světa. Roku 1650 ho stanovil na rok 4004 před Kristem. Určil tím začátek sedmého křesťanského milénia na rok 1996 natolik přesvědčivě, že se na tento výpočet odvolávali někteří milenialisté ještě i po třech staletích (Baumgartner 1999: 134).

Systematickou teologickou práci ve prospěch křesťanského progresivního milenialismu učinil anglikánský rektor z anglického Salisbury **Daniel Whitby** (1638-1726), a to především ve své knize *Parafráze a komentář k Novému zákonu* (1703). Jako „novou hypotézu“ uvedl myšlenku, že milénium jako éra míru a dostatku bude předcházet druhému příchodu Krista. Druhý příchod se tak stane završením procesu, v němž si celý svět osvojí křesťanskou víru, papež i muslimové budou poraženi a Židé obnoví svůj stát v Palestině (Whalen 2000: 326-327).

K tomu, aby se milénium plně uskutečnilo, je podle Whitbyho třeba pouze působení Ducha svatého v lidských srdcích. Ve svém schématu nepočítal s žádnou intervencí ze strany Boha. Tato progresivně mileniální teologie, velmi oblíbená především mezi anglikánskými teology a duchovními, tak přispěla ke vzniku **deismu**. Můžeme ho krátce charakterizovat představou Boha, raději nazývaného Prozřetelnost, Přirozenost apod., který podobně jako hodinář sestrojil svět a dohlíží na jeho dobrý chod, aniž by do něj dále zasahoval. Isaac Newton (1643-1727), který jako fyzik a astronom potvrzoval Ussherovy vědecké výpočty data stvoření, a ostatní deisté (jako např. francouzští osvícenečtí filosofové a encyklopedisté) na základě této představy předpokládali, že svět je – podobně jako hodinový stroj – poznatelný lidským rozumem a že na základě tohoto poznání se člověk i lidská společnost přirozeně zdokonalují.

Někteří z francouzských osvíceneckých filosofů a encyklopedistů dovedli podobně jako Whitby myšlenku přirozeného zdokonalování lidské společnosti až k mileniální vizi. Přímo na Jáchyma z Fiore navázal ekonom a politik **baron Turgot** (1727-1781), přičemž podle něj nadcházejícím třetím, finálním věkem lidstva bude věk rozumu a vědy. Rozum, věda, a zvláště matematika hrají rozhodující úlohu při přechodu lidstva do posledního stádia vývoje také u nejvýznamnějšího Turgotova žáka, filosofa **markýze de Condorceta** (1743-1794). Jeho dějinné schéma, popsané v *Náčrtu historického obrazu pokroku lidského ducha* (1795, česky 1968), ovšem počítá s deseti věky lidstva. Desátý byl podle Condorceta již na dohled (Baumgartner 1999: 136-137).

Myšlenka uskutečnitelnosti blaženého říše postupným vývojem k dokonalosti se projevila i zásadní proměnou literárního žánru utopie, v němž se přetvořilo „virtuální *jinde* na potenciální *jindy*“ a tento „explicitní přechod z prostoru do času“ probudil „v moderním čtenáři libé přesvědčení, že myšlenky, které jsou mu předloženy, ... jsou realizovatelné“ (Ouředník 2010: 138). Žánrovou proměnu způsobil utopický román *Rok 2040, nevidaný sen* (1771) francouzského spisovatele **Louise Sébastiena Merciera** (1740-1814). „K nebývalému čtenářskému ohlasu, jemuž se román těšil v předrevoluční Francii (čtyřicet let dotisků během 18 let), přispívá i nezlomný Mercierův optimismus a jeho víra v lidské plemeno“ (tamtéž).

De Condorcet i Mercier patřili k překvapivě vysokému počtu francouzských revolucionářů, kteří psali či překládali utopická díla (Baumgartner 1999: 138). Některým z nich se dokonalá budoucnost zdála vzdálená, ale převratné společenské změny po začátku Francouzské revoluce roku 1789 přinesly naději na urychlení přirozeného vývoje, jemuž – v pohledu revolucionářů – stála v cestě především monarchie. Ačkoliv **Francouzská revoluce** měla mnoho příčin i cílů a progresivně mileniální myšlenka byla pouze jednou z mnoha idejí, které ji nesly, lze ji považovat za případ revolučního hnutí v rámci sekulárního milenialismu. Míra podobnosti Francouzské revoluce s násilnými mileniálními hnutími středověku je ostatně pozoruhodná (Baumgartner 1999: 138-139).

Intelektuální prostředí ve Francii ovlivnilo již před vypuknutím revoluce atmosféru v britských koloniích v Severní Americe. Evropský osvícenecký progresivní milenialismus se tam setkal s velmi živou, rovněž progresivně mileniální myšlenkou, která sytila duchovní život Američanů už od doby prvních puritánských osadníků – s myšlenkou amerického osídlení jako předzvěsti božího království a jako biblického „města ležícího na hoře“, které zbytku světa na toto království ukazuje (viz též Delumeau 2010: 245-251). Samo puritánství sice během 18. století sláblo, ale z puritánského „podloží“ severoamerické zbožnosti vzešlo tzv. první velké probuzení, které se neslo také v progresivně mileniálním duchu. Rané Spojené státy se tak jeví jako velmi optimistické a sebevědomé společenství prodchnuté mileniálními koncepcemi. (O prvním velkém probuzení v části Evangelikální milenialismus.)

Z puritánských a osvíceneckých kořenů a s velkým podílem nábožensky interpretovaných událostí války za nezávislost vzniklo americké **občanské náboženství**. Mileniální duch tohoto „sekulárního náboženství“, nejlépe vyjádřený výše zmíněnou ideou „města ležícího na hoře“, zesílil ve všech válkách, do nichž Spojené státy vstoupily, i v dalších přelomových událostech. Projevuje se i v zahraniční politice Spojených států, která je dlouhodobě ovlivňována myšlenkou závazku tohoto státu k prosazování určitých hodnot i v jiných částech světa.² Je příznačné, že pojem „občanské náboženství“ vytvořil francouzský filosof a inspirátor Francouzské revoluce Jean-Jacques Rousseau ve svém spise *O společenské smlouvě* (1762, česky 1949). Pro sociologii náboženství a religionistiku ho rozpracoval americký sociolog Robert N. Bellah (1967: 1-21).³

Bellah (a předtím už Luckman 1963) narušili běžný (ačkoli dnes už těžko udržitelný) západní předpoklad, že náboženství je spojeno s institucemi. Americké (ale ani japonské či jiné) občanské náboženství ovšem žádné explicitně náboženské instituce nevytváří, a přece je přítomné (byť obvykle neuvědoměle) ve sdílených ideách, narákách, etických normách či občanských obřadech. Ještě méně viditelná, ale nikoli méně přítomná a vlivná je progresivně mileniální koncepce pokroku lidstva.

2 Hutnou historii amerického občanského náboženství poskytuje Albanese 1999: 432-462; americký sekulární milenialismus detailně popisuje Tuveson 1968.

3 Stručný referát o Bellahovi obsahuje Nešpor a Lužný 2007: 126-130.

Plně se tato myšlenka⁴ uchytila v životních názorech a postojích značné části západních společností v první polovině 19. století (Dawson 1947: 186) na základě rychlého rozvoje vědy a technologií. Modernizace měla „uskutečnit vizi šťastné budoucnosti, nikoli nepodobnou biblické představě Božího království na vrcholu dějin. A ačkoli se projekt modernity zrodil v Evropě, měl stejně jako kázání biblických proroků zcela univerzální horizont a 'misijní náboj': chtěl hlásat a uskutečňovat evangelium osvěty, rozumu a pokroku až do nejzazších končin země“ (Hošek 2012).

Nepřímo, ale silně k hlubokému zakořenění myšlenky pokroku v západních společnostech ve druhé polovině 19. století přispěli - kromě jiných - dva současníci z Britských ostrovů: Angličan Charles Darwin (1809-1882) a Ir William E. Hartpole Lecky (1838-1903). Zatímco Darwin zakotvil myšlenku pokroku v teorii přirozeného výběru živočišných druhů (*O původu druhů*, 1859), protestant Lecky poskytl ve svých *Dějínách evropské morálky* (1869) výklad pokroku lidstva jako výsledku práce institucí, které prosazují etické principy. V 19. století se tak díky spolupůsobení mnoha činitelů stala idea pokroku „výlučným kritériem k pochopení lidských dějin“ (Ouředník 2012: 12). Bylo to století, v němž se západní společnosti rychle měnily k lepšímu, a bylo tedy snadné přijmout myšlenku stálého zlepšování a pokroku až k (třeba blíže nespecifikovanému) ideálnímu stavu.

Urychlit dosažení blaženého horizontu lidských dějin je snad možné považovat za hlavní úsilí liberálních protestantských církví v západních společnostech 19. století. Zatímco značná část evangelikálních protestantů se v této době posunula ke katastrofickému milenialismu (jak je uvedeno v následujícím oddíle s názvem „Evangelikální milenialismus“), někteří **liberální protestanté** pracovali na uskutečnění progresivně mileniální vize. Dílčími kroky v tom byla např. podpora hnutí střidmosti (zaměřeného především proti alkoholismu) i hnutí nedělních škol a - ve Spojených státech - zrušení otroctví. Po celé 19. století progresivně mileniální koncepce pomáhaly šíření evangelia po celém světě. Christianizace světa nebyla vždy chápána jen jako náboženský úkol, ale i jako civilizační mise. Impuls, přicházející ze strany misijních organizací, vedl ke vzniku křesťanského ekumenického hnutí⁵ na přelomu 19. a 20. století (Filipi 2000: 125-131). Na začátku 20. století protestantský progresivní milenialismus pravděpodobně ještě přispěl ke vzniku hnutí sociálního evangelia, ale po první světové válce a zklamání z vývoje lidské společnosti, které přinesla, rychle ztratil na významu.

Jedno z mnoha „přemostění“ mezi osvícenským deismem a liberálním protestantismem tvoří **unitářství**. Ačkoli vzniklo jako jedno z mnoha hnutí radikální reformace již v 16. století, jeho nejvýznamnější angloamerická větev se ve čtvrté čtvrtině 18. století přiklonila k oběma jmenovaným duchovním proudům

4 Z literatury je možné doporučit Nisbet 1994; celou kapitolu tomuto tématu věnuje Delumeau 2010; tato kniha též obsahuje několik ukázek z dobové literatury, které mileniální vizi pokroku lidstva dokumentují.

5 Hnutí, které usiluje o spolupráci a sblížení mezi příslušníky různých církví (Filipi 2000: 122).

a sdílela s nimi i umírněný progresivní milenialismus. V době, kdy toto mileniální myšlení bylo ve světě již výrazně na ústupu, se progresivní milenialismus nečekaně mohutně projevil u zakladatele českého unitářství Norberta Fabiána Čapka (1870-1942), a to v jeho promluvách z 20. i 30. let 20. století (Korábečný 2012; též v této knize).

II. Komunitní milenialismus

„Sprízněnost“ protestantského a sekulárního progresivního milenialismu, která začala v 18. a trvala po celé 19. století (jak je řečeno již v prvním odstavci této části), měla ještě jednu podobu: komunity. Komunity zdůvodňovaly svůj způsob života někdy náboženským, někdy spíše sekulárním jazykem, jejich cíl byl ale podobný v tom, že zamýšlely vytvořit model pro nadcházející blaženou éru lidstva. Stejně jako mileniální komunity se staršími kořeny (např. shakeři) našly i tyto komunity dostatečnou svobodu pro svou existenci především ve Spojených státech.⁶

Již na začátku 19. století vznikla v Pennsylvánii komunita rappitů, tvořená asi 750 německy hovořícími Američany, kteří do nové země následovali **George Rappa** (1757-1847), německého tkalce s kořeny v luterské církvi, jenž roku 1803 odešel do Spojených států. Jako své stálé sídlo budovala komunita od roku 1805 usedlost s názvem Harmony. Již v prvních letech rappité přijali výklad svého vůdce, že se na jejich komunitu vztahují slova křesťanské knihy Zjevení Janovo o „novém Jeruzalému, který sestupuje z nebe“. V důsledku toho, že se komunita chápala jako „nevěsta Kristova“ při jeho brzkém příchodu, žili její členové od roku 1807 v celibátu. Tvrdá práce komunitě roku 1814 umožnila založit nové sídlo (New Harmony), po deseti letech ho prodat a vybudovat opět větší usedlost s názvem Economy. Patrně i v důsledku ekonomických úspěchů začal náboženský život komunity upadat a roku 1905, přesně sto let po svém založení, komunita pak zkrachovala i hospodářsky.

Usedlost New Harmony rappité prodali **Robertu Dale Owenovi** (1771-1858), skotskému společenskému reformátorovi, který se intenzivně pokoušel o zlepšení pracovních podmínek v továrnách ve Velké Británii a Irsku. Jeho americký experiment sice nebyl úspěšný (trval jen mezi lety 1825 a 1829), ale Owenova činnost měla přesto ohromný ohlas, možná i díky jeho způsobu komunikace. Owen sice odmítal náboženství, ale své ideály vyjadřoval expresivním náboženským jazykem s nepřehlédnutelným mileniálním zápallem pro „nový morální svět“, jak je patrné např. v následujících slovech: „Blíží se doba, kdy ... zlý duch světa živěný nevědomostí a sobectvím přestane existovat a povstane jiný duch, ... který vytvoří novou moudrost a dobrotu jako vlastnosti celého lidstva“ (Owenovu *Knihu nového morálního světa* z roku 1836 cituje Weber 1999: 257). Owen založil novou usedlost Harmony opět v Británii a jeho následovníci vytvo-

6 Základním dílem o dynamice života v komunitách je Kanter 1972.

řili v Severní Americe dalších dvacet komunit, ale poslední z nich Owena přežila jen o pět let (Baumgartner 1999: 166-167).

Další z komunitních experimentů, nesených mileniálními idejemi, založil pod názvem **Brook Farm** roku 1841 bývalý unitářský duchovní z blízkého Bostonu George Ripley (1802-1880). Právě blízkost Bostonu jako centra transcendentálního, významného kulturního hnutí, k němuž Ripley patřil, zajistila komunitě velký ohlas (jedním ze zakladatelů byl i spisovatel Nathaniel Hawthorne). Intelektuální zájmy účastníků experimentu a jejich liberální náboženské postoje ale komunitě nezajistily ekonomickou prosperitu. Roku 1844 proto komunita přijala model tzv. falanstéry, který v podobném liberálním duchu vytvořil francouzský filosof Charles Fourier (zmínka o něm je níže v tomto textu). „Farma na říčce“ (Brook Farm) se stala střediskem hnutí fourierovských falanstér ve Spojených státech, ale pokus o hospodářské oživení ukončil její požár roku 1846.

Nejdále v komunitním experimentu patrně zašel **John Humphrey Noyes** (1811-1886), který byl po svém příklonu ke křesťanství a s teologickým vzděláním zaujat myšlenkou křesťanské dokonalosti. Podobně jako níže zmíněný probuzenecký evangelista Charles Finney (a další v tehdejších amerických protestantských církvích) byl přesvědčen, že křesťan může vlastním přičiněním dosáhnout stavu bezhříšnosti. Na této cestě k absolutně nesobecké lásce doporučoval – kromě jiného – opuštění výlučného manželského svazku a zavedení tzv. komplexního manželství. Byl to nesouhlas spoluobčanů a úřadů právě se způsobem sexuálního života, který Noyese a jeho následovníky roku 1846 přiměl k vytvoření samostatné komunity v údolí Oneida⁷ v americkém státě New York. Podle učení „otce Noyese“ (které typově patří do tzv. realizovaného milénialismu) nastalo Boží království již roku 70 po Kristu a od té doby se jeho působení stále rozšiřuje. Noyes postupně začal chápat jako svůj úkol stát se příkladem dokonalé bezhříšnosti a ustavit Boží království na celé Zemi. Komunita Oneida velmi dobře prosperovala více než třicet let, další experimenty (např. eugenické) ji však přivedly roku 1879 k těžkým vnitřním sporům a nakonec k rozpadu, resp. k přeměně na hospodářský podnik bez náboženské motivace.

III. Sekulární milénialismus

K následujícímu stručnému popisu sekulárně mileniální myšlenkové linie, která vyvrcholila socialistickými a komunistickými koncepcemi, je třeba se vrátit opět až do doby před Francouzskou revolucí. Osvícenští deističtí filosofové a spisovatelé, jakými byli např. Étienne Gabriel Morelly (abbé Morelly) nebo Gabriel Bonnot de Mably (abbé de Mably, 1709-1785), se svými idejemi o společnosti bez soukromého vlastnictví stali předchůdci tzv. utopického socialismu 19. století. Právě z nich během Francouzské revoluce čerpal radikální novinář **François**

7 Na důkladném historickém a religionistickém zpracování komunity Oneida má zásluhu především Lawrence Foster; např. Foster 1992.

Babeuf (1760-1797), který se nechtěl spokojit pouze s revolucí demokratickou, ale vyzýval i k revoluci sociální, po níž by vznikla rovnostářská společnost. Předpokládal, že sociální revoluce („šťastná katastrofa“) bude podobně jako křesťanská apokalypsa dobou soužení, po níž ovšem vznikne dokonalá lidská společnost. Jako vůdce „spiknutí rovných“ byl popraven (Baumgartner 1999: 139-140).

Nejvýznamnějším z Babeufových následovníků byl – ovšem poněkud paradoxně – šlechtic Claude-Henri Rouvroy, známý jako **vévoda de Saint-Simon** (1760-1825). Na rozdíl od Babeufa zcela nezavrhoval rozdělení společnosti podle majetku a na rozdíl od většiny myslitelů spjatých s Francouzskou revolucí nezavrhoval ani křesťanství. Chtěl ho ovšem obnovit tak, aby budoucí kněží jako jedni z vůdčích osobností společnosti pracovali ve prospěch chudých nejen na základě lásky a bratrství, ale i vědeckého poznání a pozitivního vztahu k technickému a průmyslovému pokroku. Takové křesťanství se mělo stát v novém světě (v obnoveném ráji) univerzálním náboženstvím. Díky Saint-Simonově poslednímu dílu *Nové křesťanství* (1825) i díky jeho příležitostně vznášenému nároku na roli mesiáše takové náboženství mezi jeho žáky skutečně vzniklo, a dokonce roku 1832 vytvořilo i období klášterního společenství. Po úředním zákazu téhož roku a vnitřních sporech společenství saint-simonistů sice zaniklo, jeho příslušníci si ale udrželi ve francouzské společnosti značný vliv i v následujících desetiletích (Baumgartner 1999: 141-143).

Jedním z nich byl ateista **Auguste Comte** (1798-1857), francouzský matematik, filosof vědy a zakladatel filosofie pozitivismu a sociologie. V poslední části svého života vytvořil náboženství humanity, které sice neobsahuje silný výslovně mileniální důraz, ale stejně jako jím inspirovaná řada sekulárně humanistických společností 19. a 20. století vychází z předpokladu pokroku lidstva, v němž je postupně překonáno náboženské stádium. Pozitivistická církev, založená především na Comteově *Pozitivistickém katechismu, čili shrnutí univerzálního náboženství* (1851), sice rychle ztratila význam (v současnosti je aktivní patrně pouze v Brazílii), ale progresivně mileniální myšlenka postupné humanizace lidstva se stala významnou součástí sdíleného myšlenkového bohatství Západu.

Učení Saint-Simona do značné míry sdílel jeho mladší současník **Charles Fourier** (1772-1837), vypracoval ale detailní systém komunit (tzv. falanstér), jež se měly stát základem postupné transformace ze „lživého a odporného“ do „pravdivého a přitažlivého“ věku, věku harmonie. Základem harmonického komunitního života je vlastní uspokojení a vzájemné vyhovění lidí, rozdělených podle svých vášní do 810 typů. Ideálně byly ve falanstěře všechny typy zastoupeny v obou pohlavích. Falanstéra vyžadovala složitou organizaci i tehdy, když nenaplňovala všechny Fourierovy ideály, ale její práce byla patrně velmi efektivní. Myšlenka falanstér sice nebyla příliš úspěšná ve Fourierově francouzské vlasti, zato pomohla „distribuuovat“ ideje tzv. utopického socialismu do řady dalších zemí – do Ruska, Brazílie, Mexika a dalších. Nejúspěšnější bylo ale hnutí falanstér ve Spojených státech (Baumgartner 1999: 143-145; Ouředník 2010: 151-159).

Podobně jako Saint-Simon byl francouzský právník **Étienne Cabet** (1788-1856) přesvědčen, že v pravém křesťanství jde o komunismus a že sám Ježíš

je „průkopník nové sociální organizace společnosti“ (citováno podle: Ouředník 2010: 149). A podobně jako Fourier vytvářel experimentální komunity, díky nimž si lidstvo mělo uvědomit a spontánně přijmout nový způsob života, který by pak vedl ke vzniku nového světa. Nový způsob života s jeho pravidly situoval ve svém hlavním díle do Ikarie a tato literární země poskytla jméno jeho hnutí ikarijců. Realizovat ikarijskou komunitu se nepovedlo ve Francii (především kvůli odporu úřadů), ale až ve Spojených státech, kam s částí svých následovníků roku 1848 odešel. Postupně tam založil šest komunit, poslední se rozpadla roku 1898 (Janiš 2004).

Pro Saint-Simona, Owena, Fouriera či Cabeta sice němečtí filosofové **Karl Marx** (1818-1883) a **Friedrich Engels** (1820-1895) prosadili poněkud pejorativní označení „utopičtí socialisté“, zatímco sebe považovali za socialisty vědecké, ale přesto jim vděčí za řadu podnětů. Jedním z nich je jistě myšlenka, že lidská společnost dosahuje pokroku a nyní se nachází před svobodným a blaženým vrcholem svého vývoje. Hlavním hybatelem vývoje společnosti je podle Marxovy a Engelsovy filosofické a ekonomické teorie (marxismu) třídní konflikt: na začátku historie se lidská společnost nacházela ve stádiu primitivního komunismu, ovšem dělba práce (a z ní vyplývající soukromé vlastnictví) tuto společnost přivedly k situaci, kdy menšina ekonomicky vykořisťovala většinu. Forma tohoto vykořisťování se v průběhu dějin měnila a postavení vykořisťovaných se od otrokářské ke kapitalistické společnosti postupně zlepšovalo. Svou dobu pak první marxisté viděli jako tu, která umožní dostatečné uvědomění vykořisťovaného proletariátu na to, aby svrhnul třídu vykořisťovatelů, postupně zrušil stát (který je v pojetí marxistů nástrojem jedné třídy k ovládnutí druhé) a znovu nastolil komunismus, ovšem v nových společenskoekonomických podmínkách.

Zvláště s odstupem času jsou zřejmé paralely marxismu s židovskými a křesťanskými mileniálními koncepty. Ostatně už Friedrich Engels chápal např. Thomase Müntzera, vůdce jednoho z mileniálních hnutí na radikálním křídle reformace, jako hrdinu historie třídních bojů a raného posla budoucího komunistického věku. Mileniální idea **komunismu** ovšem často stejně dobře navázala na jiné místní tradice, např. na ruský mesianismus nebo tradiční čínský milenialismus. Tato schopnost snad přispěla k tomu, že idea komunismu⁸ podnítila široce rozšířené a alespoň dočasně velmi úspěšné sekulární mileniální hnutí. Jeho revoluční podoby takzvaného bolševismu, maoismu apod. se staly státními ideologiemi v řadě zemí (v Sovětském svazu, východní Evropě, v některých státech střední Evropy, Číně a některých dalších asijských zemích, i v některých státech Afriky a Střední a Jižní Ameriky).⁹ Revoluční milenialismus a snad i absence jakéhokoli transcendentního mravního korektivu v komunistickém hnutí je příčinou toho, že tragické násilí na cestě k uskutečnění blažené komunistické společnosti si vyžádalo tak vysoký počet obětí. V tomto smyslu je komunistické hnutí nesouměřitelné s jakýmkoli jiným projevem mileniálního myšlení.

8 O komunismu jako o tzv. implicitním náboženství česky a stručně: Sušer 2010.

9 Ruský komunistický milenialismus popisuje Rowley 1987; novější práce: Rowley 1999.

Kromě mocné ideje společenského pokroku se milenialismus v 19. století výrazně projevil i při vzestupu národního uvědomění především v evropských zemích. Aplikace mileniálních schémat na osud národů a států byla ale běžná již ve starověku (Gnuse 2011; Landes 2011: 149-184) a např. pro historii ruského národa se milenialismus stal v podstatě základním výkladovým klíčem, jak je patrné z *Ruské ideje* (1946) Nikolaje Berďajeva a z ohlasu na toto dílo. Ovšem především v 19. století nacionalisté stylizovali své národy do role nejprve trpčících, ale nakonec vítězného a zachraňujícího Krista a připisovali jim vykupitelský charakter ve prospěch celého lidstva a jeho blažené budoucnosti. Patrně nejvíce se tato tendence projevila u Poláků, Srbů či Italů (Weber 1999: 130). Mesianismem tak bylo prodchnuto polské romantické umění a filosofie ve druhé třetině 19. století, např. díla Adama Mickiewicze (1798-1855) nebo Józefa Marii Hoéné-Wrońskiho (1778-1853). Podobný **nacionální milenialismus** se projevuje dokonce u nezápádních národů (např. u Japonců či Korejců). Milenialismus se tak stal (přinejmenším okrajovou) součástí občanských náboženství novodobých států (o francouzském a americkém občanském náboženství je zmínka již výše).

Z německých lidových nacionalistických idejí (které se inspirovaly v staroger-mánském náboženství a obsahovaly i silný antisemitismus) vyrostlo ve 20. letech 20. století sekulárně mileniální hnutí **národního socialismu**.¹⁰ Jeho prorokem a vůdcem se stal Rakušan Adolf Hitler (1889-1945) díky své knize *Můj boj* (1925) a dalším literárním a rétorickým počínům. Násilí na obyvatelstvu Německa (jehož kancléřem se Hitler roku 1933 stal), rozpoutání světové války a násilí na obyvatelstvu přemožených států bylo v národním socialismu ospravedlňováno mileniálními idejemi „konečného boje“, „konečného vítězství“, „konečného řešení“ apod. a hlavně ideou vytvoření Třetí říše („konečné říše“), očištěné od důsledků toho, co národní socialisté považovali za „rasovou degeneraci“. V extrémní aplikaci sociálního darwinismu šel Adolf Hitler tak daleko, že svůj domnělý apokalyptický boj spojil se snahou o vyhlazení Židů. Pojmem „Třetí říše“ odkazoval jak k obdivovaným historickým politickým útvarům (Svaté říši římské a Německé říši), tak ke koncepci tří věků Jáchyma z Fiore.¹¹

Mimořádně vysoká míra násilí způsobeného sekulárním milenialismem v průběhu 20. století souvisí se skutečností, že **myšlenka přirozeného pokroku lidstva**, která nabývala na síle po celé 19. století, byla v důsledku rozčarování první světovou válkou **diskreditována**. Ještě těžší ranou byl z téhož důvodu zasažen i „souputník“ sekulární ideje pokroku, protestantský progresivní milenialismus (jak je uvedeno výše). Oslabení těchto myšlenek postupného a v podstatě automatického pokroku přineslo vzestup ideologiím, které sice také předpokládaly pokrok, ale nikoliv přirozený, nýbrž uskutečněný revolucí. Násilí, které provázelo

10 V českém překladu o kořenech národního socialismu: Goodrick-Clarke 1998.

11 Myšlenkovou linii od křesťanského kanonického spisu Zjevení Janovo přes ideje účastníků křížových výprav, bratrstva svobodného ducha, flgelantů, táboritů a anabaptistů až k ideologům národního socialismu sleduje Rhodes 1980. Precizně vyjmenovává znaky, které národní socialismus sdílí se svými ideovými předchůdci. Novější práce reprezentuje Redles 2005, stručně a výstižně Redles 2011.

prosazování sekulárních mileniálních cílů, bylo proto v těchto ideologiích legitimováno jako nezbytná likvidace těch, kdo pokroku stojí v cestě. S nadsázkou je tedy možné říci, že revoluční sekulární milenialisté se pokusili uskutečnit to, s čím Přirozenost nerevolučních sekulárních milenalistů i Bůh křesťanských milenalistů otáleli.

Po zkušenostech s násilím, které vzniklo v důsledku ruské bolševické revoluce a německého národního socialismu, žije myšlenka pokroku v západních společnostech ve druhé polovině 20. století a na začátku 21. století především díky vědě a úspěchům nových technologií. Progresivně mileniální ideje se okrajově projevují také v liberálním ekonomickém myšlení (např. ve výhledu k tržní společnosti „bez přívlastků“) nebo v politickém úsilí o sjednocení Evropy. Celkově se ale zdá, že **idea pokroku** je spojena s obdobím tzv. moderny (podle německého sociologa Ulricha Becka v knize *Riziková společnost* z roku 1986 je pokrok „pozemským náboženstvím moderny“) a že se z tzv. postmoderního myšlení **vytrácí**. Na přelomu 20. a 21. století už „málokdo s někdejší optimismem devatenáctého století očekává nastolení zlatého věku lidských dějin od vědeckého pokroku“ (Hošek 2012). Namísto sekulární ideje pokroku se tak hlavním nositelem progresivně mileniálních koncepcí stalo hnutí Nového věku (více o něm je v části „Esoterický milenialismus“).

Sekulární milenialismus je od poloviny 20. století spíše katastrofický. Existence jaderných zbraní a reálná hrozba jejich použití pocítovaná zvláště v 50. a 60. letech přesvědčila západní společnosti, že apokalypsa nemusí být pouze dílem transcendentního činitele, nýbrž že finální katastrofu si lidstvo překvapivě snadno může způsobit samo.¹² Zdroje obav a vnímání závažnosti různých hrozeb se v **sekulárním katastrofickém milenialismu** druhé poloviny 20. století stále mění, idea apokalyptického ukončení dějin lidstva v důsledku jeho vlastního vývoje ale zůstává. Takovým zdrojem obav byl např. Sovětský svaz, režim Saddáma Husajna, nověji je jím nárůst počtu muslimů na Západě, možnost vytvoření globální vlády, nové technologie a možnosti ovládnutí jednotlivců jejich prostřednictvím, údajné globální spiknutí, globální ekonomická krize apod. Např. obavy z globálního ekonomického krachu velmi jasně formulovala zpráva Římského klubu s názvem *Meze růstu* z roku 1972.

V kolekci různých zdrojů sekulárního katastrofického milenialismu má mimořádné místo obava z ekologické katastrofy. Podobně jako v případě jaderných zbraní či ekonomického vývoje tuto obavu posilují i závěry vědeckých prací. Také pro vznik **environmentálního milenialismu**¹³ byly hlavním podnětem práce amerických angažovaných vědců, především kniha bioložky Rachel Carsonové (1907-1964) *MLčící jaro* (1962) o vlivu pesticidů nebo práce o přelidnění planety - kniha Paula Ehrlicha (*1932) *Populační bomba* (1962) či esej Garretta Hardina (1915-2003) *Tragédie obecní pastviny* (1968). Od 70. let pracuje britský přírodovědec

12 Přehled poskytuje kapitola „Sekulární apokalyptická témata v nukleární době“ v knize: Wojcik 1997: 97-132.

13 Přehled poskytují Globus a Taylor 2011.

James E. Lovelock (*1919) na své „hypotéze Gaia“, jejímž prostřednictvím vyjadřuje myšlenku, že planeta Země může být chápána jako jeden komplexní organismus. Ačkoli o „živé Zemi“ hovoří jako o metafoře, mnozí z jeho čtenářů (kteří jsou často environmentalisty či stoupenci hnutí Nového věku) tuto výpověď přijímají jako vědecky autoritativní. Lovelock je nejvýraznějším ze současných vědců, kteří svým dílem varují před environmentální apokalypsou, způsobenou globální změnou klimatu. Apokalyptický pohled s Lovelockem sdílí kromě jiných i populární americký politik Al Gore (*1948).

Také ze stanovisek vědců a politiků čerpají argumenty pro svůj environmentální katastrofický milenialismus aktivistická společenství. Patrně nejvíce se mileniální myšlení projevilo v radikálním hnutí **Země především!**,¹⁴ které vzniklo roku 1980 a které si po celá 80. léta udržovalo vyhrcočeně apokalyptickou rétoriku (od 90. let se přimyká spíše k anarchistickému hnutí). Své stoupence má tato organizace i v České republice. Mileniální motivy byly přítomné i v začátcích českého environmentalistického hnutí Duha (např. v jeho časopise *Poslední generace*), ale celkově z české scény postupem času spíše mizí (Librová 2010). Environmentalismus má určitý vliv na novopohanství a především na hnutí Nového věku (více o něm je v části „Esoterický milenialismus“). Environmentální apokalyptické motivy v něm někdy zdůrazňují naléhavost transformace lidstva – tak je tomu například ve velmi populární knize Jamese Redfielda *Celestýnské proroctví* z roku 1994 (jak si všiml Taylor 2000: 143).

Ochota západních společností naslouchat katastrofickým mileniálním spekulacím se zřetelně projevila v posledních letech 20. století. Nebyli to zdaleka jen příznivci hnutí Nového věku ani jen běžní zájemci o věšty, kdo byli ovlivněni apokalyptickou interpretací proroctví francouzského lékaře Michela de Nostredame (Nostradama, 1503-1566), kterou poskytovala populární média. Ačkoli Nostradamus ve svém proročském spise *Centurie* z roku 1555 klade konec světa až na rok 3797, obvyklý (ale málo oprávněný) výklad proroctví X/72 o příchodu „krále hrůzy“ v červenci roku 1999 si pohrával s myšlenkou apokalyptického zničení lidstva, anebo dokonce celé planety Země. Působivost tohoto výkladu **Nostradamova proroctví** zvyšoval blížící se přelom tisíciletí i neobvyklý jev úplného zatmění Slunce pozorovatelný v Evropě 11. srpna 1999.

Za typický projev sekulárního katastrofického milenialismu je ovšem možné považovat paniku, která narůstala ve druhé polovině 90. let v souvislosti s tzv. **problémem roku 2000**, zkráceně nazývaným Y2K. Obavy vzbuzovalo chování počítačových systémů, které pracovaly s letopočtem redukováným na dvě poslední číslice, při přechodu z hodnoty 99 na hodnotu 00, tj. při přechodu z roku 1999 na 2000. Případný kolaps těchto systémů v dopravě, armádě, energetice apod. byl často chápán jako možný počátek řetězce postupného zhroutení lidské společnosti. Na odvrácení tohoto nebezpečí byly celosvětově vydány prostředky ve výši nejméně několika set miliard, možná ale až jednoho bilionu do-

14 Základní odbornou prací o této organizaci je Lee (1995) s příznačným názvem *Země především! Environmentální apokalypsa*.

larů (Cameron 2000: 443). Ať už tyto prostředky byly vynaloženy účelně, nebo jen v důsledku paniky, až na několik potíží s pouze lokálním významem přechod do roku 2000 nakonec žádný problém nepřinesl. Paniku spojenou s fenoménem Y2K zapracovali do scénářů katastrofického milenialismu někteří evangelikální fundamentalističtí kazatelé a autoři (Brasher 2001: 56-61).

Hojnost prvků katastrofického milenialismu v sekulárním myšlení je patrně příčinou značné obliby apokalyptických motivů v populárním umění posledních desetiletí. Počet apokalypticky zaměřených uměleckých děl posiluje vědomí, že vývoj lidstva ke katastrofě je reálný.

Přínejmenším ohlasem, ne-li svérázným projevem katastrofického milenialismu jsou i **konspirační teorie**,¹⁵ které se staly díky svému rozšíření a díky počtu lidí, jež zasahují, světovým kulturním fenoménem počátku 21. století. Nenačázejí se zdaleka jen v myšlenkovém prostředí křesťanských fundamentalistů a stoupenců hnutí Nového věku (zmíněného v části „Esoterický milenialismus“), ale především v sekulárním myšlení. Klíč k porozumění konspiračním teoriím nalézáme v tom, že jsou odvozeny od myšlení tzv. křesťanského fundamentalismu, které předpokládá budoucí vládu antikrista a jeho snahu zadržet příchod Božího království. Podobně jako křesťanský fundamentalismus vyzývá „věrné křesťany“ k odporu vůči antikristově moci, také konspirační teorie vedou ke značnému občanskému aktivismu. V konspiračním myšlení hraje roli antikrista často tzv. Nový světový pořádek (NWO). Zastánci konspiračních teorií předpokládají, že činitelé NWO konspirativně spolupůsobí k udržení zbytku lidstva v nevědomosti a poddanosti. Základem boje proti NWO je pak odhalování těchto konspirací.

Evangelikální milenialismus

Pojem „evangelikalismus“ nebývá vymezován stejně. Původně se jednalo o „název jednoho křídla v anglikánské církvi 18. století, které v navázání na radikalismus puritánů, na zbožnost pietistů a v dotyku s probuzenectvím usilovalo o vnitřní obrodu církve“ (Filipi 2008:56). Takoví evangelikálové jsou uvnitř hlavních protestantských církví dosud, ale už na přelomu 18. a 19. století se těžiště evangelikální zbožnosti posouvalo do nových samostatných církví a evangelikalismus tak splynul s probuzenectvím, tedy hnutím, které je možno vymezit přibližně lety 1750-1850 (tamtéž: 113) a které usilovalo o „probuzení“ jednotlivců i celých národů intenzivní misíí. Jejím výsledkem byl osobní prožitek duchovní proměny (tzv. obrácení, znovuzrození) a následný život, který by vykazoval známky opravdové zbožnosti (tzv. posvěcení). „Obrácení“ křesťané snadno zakládají nová, samostatně spravovaná a samostatně hospodařící společenství (sbory) a jejich svazky (církve). Ve svém formativním období získal evangelikalis-

15 Uznávaným odborníkem na konspirační teorie je politolog Michael Barkun; z jeho díla je možné doporučit např. Barkun 1999 nebo 2003.

mus své další charakteristické znaky, mezi něž patří také vřelý vztah ke křesťanské Bibli, snaha o vytvoření úzkých duchovních společenství (v rodinách i místních sborech), velká role laiků (kazatelů) v misii i liturgii, rozvíjení sociálních programů apod. Zbožný entusiasmus, vyplývající z úsilí o posvěcení, intenzivní a samostatná četba Bible a snadný vznik nových náboženských hnutí činí z evangelikalismu velmi plodné prostředí pro mileniální koncepcí.¹⁶

I. Vývoj evangelikálního milenialismu

Na počátku probuzeneckého hnutí (a tím i evangelikalismu v našem pojetí) stojí americký teolog a kazatel **Jonathan Edwards** (1703-1758). Jeho misijní činnost, která podnítila tzv. první velké probuzení ve Spojených státech mezi lety 1730 a 1760,¹⁷ byla nesena originální koncepcí progresivního milenialismu. Edwards rozvinul progresivní milenialismus Daniela Whitbyho (1638-1725), významného pastora anglikánské církve v anglickém Salisbury (je zmíněn v předchozí části), podle něhož rozšíření křesťanství po celém světě povede k vytvoření říše bratrství a míru na Zemi. Edwards (a spolu s ním i další kazatelé velkého probuzení) obohatil tuto myšlenku o předpoklad, že spolu s úspěchem církve bude vzrůstat i aktivita satana a že ti, kteří jeho působení odolají, budou vytvářet očistěnou a slavnější církev. Větší vliv „temnoty“ tak paradoxně způsobí silnější „vytří“ Ducha svatého. Tato koncepce dovoľovala poukazovat na temné stránky života Američanů a zároveň je inspirovat optimistickou mileniální vizí.¹⁸

Edwardsovu progresivně mileniální myšlenku o potřebnosti křesťanské misie (evangelizace) pro uskutečnění Kristova druhého příchodu sdílel i anglikánský duchovní John Wesley (1703-1791), který se spolu se svým bratrem Charlesem (1707-1788) a Georgem Whitefieldem (1714-1770) stal zakladatelem **metodismu**. Jejich zásluhou (nejvíce Whitefieldovou) se americká metodistická církev stala hlavní dědičkou tamního tzv. prvního velkého probuzení. Podobně jako Edwards byl John Wesley progresivní milenialista a jako takový odvracel posluchače ve své rodné Anglii od katastrofického milenialismu, když se někteří z nich upínali k roku 1763 jako k roku konce světa.

Edwardsovův progresivně mileniální optimismus spojený s líčením zkaženosti tohoto světa přetrvával i při tzv. druhém velkém probuzení (přibližně v letech 1800-1830), které zformovalo náboženský profil již svobodných Spojených států tak, jak v hrubých obrysech přetrvává dodnes. Na konci tohoto období vynikl velmi úspěšný probuzenecký misionář **Charles Grandison Finney** (1792-1875) a jeho sláva trvala až do občanské války. Při svých misijních „taženích“ zdůrazňo-

16 Klasickými díly studia evangelikalismu jsou Balmer 1993 nebo Marsden 1984, nejnověji Gribben 2011.

17 Dvě díla Jonathana Edwardse vyšla i v češtině (Edwards 2007 a 2009); o Edwardsovi s uvedením ukázky jeho výkladu Delumeau 2010: 251-254.

18 Více např. Baumgartner 1999: 127-130; stručně a s odkazy na další literaturu Hewitson 2000; podrobněji o Edwardsově milenialismu Stahle 2000.

val, že se nově „obrácení“ křesťané mají usilovně podílet na zlepšování společnosti – na zlepšování pracovních podmínek, šíření vzdělání, poskytnutí práv ženám apod. Tímto způsobem mělo vzniknout boží království. Měl také za to, že křesťané mohou dosáhnout stavu bezhříšnosti. Jako vášnivý bojovník proti otroctví měl Finney za to, že jeho zrušení se stane znamením počínajícího milénia (Baumgartner 1999: 163; Weber 1999: 180).

Finneyho evangelizační tažení se nejvíce dotkla území Spojených států, pro něž se vžilo pojmenování „spálená oblast“ („burned-over district“). Autorem tohoto výrazu je ostatně možná sám Finney. Jedná se o části států New York, Pensylvánie, popř. Ohio, tedy o území severozápadně od města New York. Na tomto území se obzvláště dařilo náboženskému radikalismu. Vzniklo zde několik mileniálních nových náboženských hnutí (mormoni, adventisté) a komunitních experimentů (Oneida), o nichž je pojednáno na jiných místech této kapitoly. Celkově ale z probuzenecké misie těžila nejvíce metodistická církev: v polovině 19. století se stala největší americkou denominací s více než milionem členů. Následovali je baptisté, kteří postupně převzali evangelikální způsob zbožnosti, s asi polovinou tohoto počtu (Albanese 1999: 159-160).

Bylo to také právě mezi americkými metodisty, kde vzniklo **hnutí svatosti**,¹⁹ a to v důsledku přesvědčení, že křesťan může a má dosáhnout dokonalosti. V ruchu probuzeneckých misijních tažení a táborových shromáždění, jež byla úspěšná především ve 40. a 50. letech 19. století, vynikla svým řečnickým uměním Phoebe Palmerová (1807-1884) a stala se přední osobností tohoto hnutí. Po americké občanské válce (která způsobila rozčarování z povahy člověka a obrátila pozornost k sociálním otázkám) a pod vlivem dispencionalistických evangelikálů (viz níže) byl v hnutí svatosti počáteční progresivní milenialismus postupně vystřídán očekáváním apokalyptického konce světa. Od 80. let 19. století se příslušníci hnutí svatosti postupně rozcházeli s metodistickou církví a vytvářeli nové církevní útvary, anebo se (od počátku nového století) přikláněli k nově vznikajícímu pentekostalismu (viz níže).

Posun hnutí svatosti ve směru k naléhavé misii a velkorysé sociální práci po občanské válce ve Spojených státech může být dobře dokumentován na Armádě spásy, jedné z církví a misijních organizací, které hnutí svatosti inspirovalo. Vznikla ve Velké Británii v posledním roce americké občanské války (1865) v důsledku působení metodistického kazatele Williama Bootha (1829-1912) a jeho manželky Catherine (1829-1890). V současné době má asi jeden a půl milionu členů a milenialismus v tomto hnutí můžeme – stejně jako u naprosté většiny ostatních evangelikálních společenství – označit za zvládnutý. V české společnosti začala Armáda spásy působit již v roce 1919; její práce byla za druhé světové války a v době vlády komunistické strany zakázána a byla obnovena až roku 1990.

V podstatě po celé 19. století byl v evangelikalismu přítomen jak optimistický progresivní milenialismus, tak spíše pesimistický milenialismus katastrofický. Dobrým příkladem této koexistence je tzv. **učednické hnutí**, které tvoří

19 Angl. Holiness movement; česky někdy i „hnutí posvěcení“.

významnou součástí především amerického evangelikalismu a které vzniklo spojením dvou původně samostatných společenství na začátku 19. století. Podle výrazných osobností těchto společenství, Bartona Warrena Stonea (1772-1844) a Thomase Campbella (1763-1854), resp. jeho syna Alexandra Campbella (1788-1866) je toto hnutí nazýváno také Stone-Campbellovo hnutí. Všichni zakladatelé i jejich první nástupci se shodovali na významu mileniálního očekávání (patrně nejvýznamnější časopis tohoto hnutí měl název *Posel milénia*), tolerovali ale různé koncepte milénia (Gilbert 2000). Rozdílnost mileniálního myšlení hrálo v tomto hnutí roli (ovšem nikoli hlavní) až teprve při jeho rozdělení na počátku 20. století. Vůči světu otevřenější a spíše progresivně mileniální sbory umístěné obvykle v severních státech USA se zformovaly do denominace s názvem Církev Kristova - Učedníci Kristovi, zatímco konzervativnější a spíše katastroficky mileniální sbory na jihu Spojených států přijaly pojmenování Církve Kristovy. Tato konzervativnější část učednického hnutí založila několik malých místních společenství i v České republice s názvy Církev Boží, Pánova církev, Kristova obec či Pražské společenství Kristovo.

Učednické hnutí je někdy nazýváno hnutím obnovy²⁰ (Melton 2005: 461-463), a to především kvůli své touze obnovit víru a praxi první církve.²¹ Nejžetelnějším projevem této touhy je v učednickém hnutí kritika rozdělení křesťanstva na jednotlivé denominace na základě odlišných důrazů a tradic a snaha vytvořit jedinou církev pravých Kristových učedníků (Filipi 1998: 167). Hlavní myšlenku – co nejbližší přiblížení první církvi – ale nalezneme v celé křesťanské, a zvláště protestantské tradici, a tak je běžnější a patrně také užitečnější označit jako **hnutí obnovy** různé vzájemně se inspirující a na sebe navazující křesťanské myslitele a hnutí (a učednické hnutí zařadit mezi ně). Hlavní myšlenka hnutí obnovy v sobě nese progresivně mileniální potenciál, pokud je cíl obnovy ztotožněn s druhým příchodem Krista. Tento potenciál je v jednotlivých denominacích, ba i v jednotlivých jejich příslušnících rozvinut v různé míře. V rámci široce pojatého evangelikálního hnutí se s větším rozvinutím tohoto potenciálu setkáme vedle učednického hnutí také v pentekostalismu (viz níže).

Ve druhé polovině 19. století začal mezi evangelikály postupně převládat katastrofický milenialismus na úkor progresivního. Patrně největší podíl na tom měla teologie **dispenzacionalismu**, která se s mimořádnou úspěšností rozšířila po Spojených státech a pronikla do myšlení dokonce i těch Američanů, kteří se k evangelikalismu a někdy ani ke křesťanství nehlásí. Původcem této mileniální teologie je duchovní irské anglikánské církve **John Nelson Darby** (1800-1882), který se ve své církvi zklamal a roku 1827 opustil duchovenský úřad. Ostře pak kritizoval církevní instituce ve všem, co se rozcházelo s raně křesťanskou praxí tak, jak jí při čtení Bible porozuměl. Bibli chápal jako neomylný, inspirovaný, bezchybný zápis božích slov, který proto

20 Angl. „restoration movement“.

21 Na základě výrazu „primitive church“ (první, nebo lépe: prvotní církev) se v anglickém jazykovém prostředí někdy hovoří o primitivismu.

má bezvýhradnou autoritu. Na základě doslovného chápání významu Bible také vypracoval svéráznou teologii, jejíž nejdůležitější částí je rozdělení „dějin spásy“ na sedm věků, období či dispensací.²²

Darby rozuměl Bibli jako záznamu o vzájemném jednání Boha a lidstva. V každém se sedmi období dějin lidstva se Bůh zjevuje jasněji a na základě svého nového zjevení očekává od lidstva odlišnou odpověď. Pět těchto dispensací popisuje křesťanský Starý zákon a šesté období je dobou církve. Začalo vznikem církve,²³ probíhá v současnosti a skončí druhým Kristovým příchodem. Před ním ještě dojde k tzv. vytržení svatých (tj. pravé církve či pravých věřících)²⁴ do nebe, kde se setkají s Kristem, a k velkému soužení na zemi pod vládou antikrista.²⁵ Po 1260 dnech bude antikrist poražen přicházejícím Kristem a nebeskými zástupy v bitvě u Armageddonu, bude spoután a uvržen do propasti na tisíc let. Nastane sedmá dispensace: na zemi vznikne tisíciletá říše pod vládou samého Krista. Po tisíci letech bude antikrist nakrátko vysvobozen a definitivně poražen. Pak bude poslední soud.²⁶

Jednotlivé prvky tohoto scénáře jsou založeny na biblických textech (především na knize proroka Daniela, na Zjevení Janově, na evangeliích a listech apoštolů) a uplatnily se již v mnoha předchozích mileniálních hnutích. (Výjimkou je učení o „vytržení svatých“, které patrně vypracoval sám Darby.) Až do Darbyho ale z těchto jednotlivých prvků nebyl složen tak soudržný a vnitřně propojený celek. K základnímu pochopení tohoto celku musí být ještě připomenuta role Židů. V šesté dispensaci Bůh jedná se Židy a s církví odděleně, ale v sedmé dispensaci se jejich role spojí: Židé obnoví vládu nad celou „zaslíbenou zemí“ a přijmou Ježíše jako mesiáše. Židé tedy hrají podle dispensacionalistů v mileniálních dějích podstatnou úlohu. Z ní vyplývá typický přejný zájem dispensacionalistů o Židy a především podpora jejich návratu do Palestiny a pomoc při vytváření a rozšiřování jejich samostatného státu (tzv. křesťanský sionismus, zmíněný níže).

22 Klasická podoba rozvržení dispensací je tato: (1) věk nevinности (skončil biblickým Pádem); (2) věk svědomí (skončil potopou); (3) věk lidské vlády (skončil babylonským zmatením jazyků); (4) věk zaslíbení (skončil egyptským zajetím); (5) věk zákona (skončil odmítnutím Ježíše, tedy jeho ukřižováním); (6) věk milosti (skončí druhým příchodem Krista) a (7) věk království (skončí po tisíci letech vzkříšením všech mrtvých a posledním soudem).

23 Hranice mezi dispensací zákona a dispensací milosti je předmětem diskuse mezi dispensacionalisty. Často v ní jde v podstatě o to, zda šestá dispensace začala Ježíšovým vzkříšením, vznikem církve, nebo dokonce až vznikem kánonu Nového zákona. Ve třetím (a částečně i ve druhém) případě by nadpřirozené duchovní dary (tzv. charismata), především dar modlitby v neznámém jazyku (glosolálie), patřily do předchozí dispensace, a neměly by tedy místo v dispensaci milosti, která právě probíhá. Tímto názorem jsou delegitimováni pentekostalisté (viz níže), jejichž zbožnost vychází z využívání duchovních darů (a zvláště z glosolálie).

24 Stručně vysvětlení nauky o „vytržení“ (angl. „rapture“ z lat. „raptus“) viz Vojtěšek 2012: 25.

25 Živá diskuse mezi dispensacionalisty probíhá také o momentu vytržení svatých vzhledem k epoše „velkého soužení“: nejvíce dispensacionalistů se domnívá, že k vytržení dojde před soužením (a jsou to tedy tzv. pretribulacionisté), menšina věří ve vytržení až po soužení (posttribulacionisté) nebo uprostřed něho (midtribulacionisté).

26 Systematická obhajoba dispensacionalismu je v češtině k dispozici v Rvrie 2004: 523-604.

Od 30. let 19. století vznikaly skupiny Darbyho souputníků a následovníků nejprve ve Velké Británii (podle jedné z nich v Plymouthu bývá celé společenství nazýváno **plymouthští bratři**) a díky jeho četným cestám i v Evropě a na americkém kontinentu. Zvláště pozorného publika se Darbymu dostalo ve Spojených státech, kam vykonal šest cest v letech 1862-1877. Jeho učení se velmi rychle šířilo i po jeho smrti prostřednictvím tzv. niagarských výročních konferencí, na nichž o dispenzacionalismu debatovaly stovky evangelikálních pastorů a přinášely pak tuto mileniální koncepci do svých církví.²⁷

Na konci 19. století se o rozšíření dispenzacionálního milenialismu mezi americkými evangelikály zasloužil probuzenecký evangelista **Dwight Lyman Moody** (1837-1899). Svá emočně velmi působivá a vlivná evangelizační tažení začal Moody ve Velké Británii. Na jedné ze zahraničních cest se roku 1869 setkal s učením dispenzacionalismu a toto učení se postupně stalo důležitou součástí jeho misijního působení. Na rozdíl od svých předchůdců, progresivních milenialistů Jonathana Edwardse a Charlese Finneyho, si tedy Moody osvojil katastrofický milenialismus a přispěl k tomu, že evangelikální milenialismus byl ve 20. století téměř výhradně katastrofický (i když nikoli vždy dispenzacionalistický). Katastrofický milenialismus se stal součástí misijních kázání Moodyho amerických následovníků, probuzeneckých evangelistů Williama A. (Billyho) Sundayho (1862-1935) a Williama F. (Billyho) Grahama (*1918).

Mezi spolupracovníky Moodyho byl i evangelikální pastor **Cyrus Ingerson Scofield** (1843-1921), autor mimořádně vlivné *Scofieldovy Bible s poznámkami* (Scofield Reference Bible, 1909). Standardní anglický překlad, poznámky k němu a křížové odkazy spojující tematicky blízká místa Bible - to vše v jednom svazku a v promyšlené grafické úpravě se stalo hlavní a velmi oblíbenou pomůckou evangelikálních duchovních i laiků. Díky této komerčně velmi úspěšné knize (dosud se prodalo více než 10 milionů výtisků) a dalším Scofieldovým studijním materiálům mnozí američtí evangelikálové 20. století nejen přijali dispenzacionální milenialismus za svůj, ale pochopili ho nikoli jako Darbyho výklad, nýbrž jako samotné poselství Bible. Zvláště rozšířené vydání Scofieldovy Bible z roku 1917 se svými katastrofickými mileniálními výklady a s důrazem na roli Židů v mileniálních dějích působilo po tragických událostech první světové války a po Bal-fourově deklaraci (1917) jako naplňující se proroctví.

Ke zvýšení vlivu dispenzacionalismu mezi evangelikály (nejdříve americkými, ale následně i ostatními) vedlo i zostření sporu mezi protestanty na konci 19. století kvůli chápání původu a role Bible. Myšlenku neomylnosti Bible a tradiční křesťanské doktríny v tomto zápase hájila kromě jiného také série dvanácti svazků, obsahujících věroučná pojednání různých konzervativních autorů. Byly vydávány ve Spojených státech v letech 1910-1915 pod společným názvem *Základy: svědectví o pravdě* (Fundamentals: a Testimony to Truth). Díky financování ze strany ropných magnátů byly rozesílány zdarma v celkovém počtu asi tří milionů kopií duchovním anglicky mluvících zemí. Jejich čtenáři z různých církví (před-

27 Shrnutí historie dispenzacionalismu: Shuck 2011.

vším učednických a jiných evangelikálních) byli roku 1920 pojmenováni podle názvu těchto publikací „**fundamentalisté**“. Společně s vírou v neomylnost Bible a s dalšími „fundamentalistickými“ důrazy přijali někteří z nich i dispenzacionalistickou mileniální koncepci.²⁸

Dispenzacionalistický milenialismus byl v následujících desetiletích posilován světovými událostmi, které se zdály být v souladu s tímto výkladem dějin. Zdaleka největší význam měly v tomto ohledu události, které se týkaly Židů a které přesně zapadaly do dispenzacionalistické koncepce: vznik Státu Izrael v roce 1948, vzestup Sovětského svazu (chápaného jako biblický „nepřítel ze severu“ stojící proti Izraeli), hrozící nukleární válka a zejména Šestidenní válka, která znamenala ovládnutí Jeruzaléma Židy a přiblížení rozlohy země spravované Izraelem k ideální, „biblické“ rozloze „velkého Izraele“.

Dispenzacionalismus se tak stal téměř jediným dědicem po staletí rozvíjeného „**křesťanského sionismu**“, tedy podpory návratu Židů do Palestiny těmi křesťany, kteří jsou přesvědčeni, že milénium nastane poté, co znovu shromážděný židovský národ v Palestině obrátí k Ježíšovi a přijme ho za svého mesiáše. Tuto myšlenku prosazovali ve svých spisech např. americký koloniální pastor Increase Mather již roku 1669, francouzský hugenot Pierre Jurie roku 1686 nebo britský teolog Edward W. Whitaker roku 1784. Na počátku 19. století vycházelo především v anglicky hovořících zemích množství kázání, traktátů a knih na toto téma a roku 1838 byla v Londýně založena Britská a zahraniční společnost pro podporu obnovy židovského národa v Palestině. „Křesťanský sionismus“ se pak dostal do Darbyho dispenzacionalistické koncepce a spolu s ní hluboce zakořenil ve významné části evangelikálního křesťanstva.

Novodobá historie Židů sloužila jako hlavní argument pro prosazování dispenzacionalistického milenialismu také **Halu Lindsayovi** (*1929), původně baptistickému pastovi, který se stal jedním z nejvíce prodáváných amerických spisovatelů. Jeho kniha *Velká planeta Země v pokročilé době* (1970, *The Late Great Planet Earth*), kterou napsal s Carole C. Carlsonovou, byla jen v prvních dvou letech vydána sedmnáctkrát a do konce století vyšla v celkovém nákladu vyšším než 25 milionů výtisků. Kromě proroctví o událostech spojených s osídlením Palestiny Židy se Lindsay v této a v řadě dalších knih zabývá rolí Sovětského svazu, resp. Ruska, rolí arabského světa, mocenským vzestupem Číny, integračním procesem v Evropě apod., přičemž všechny jevy a události klade do dispenzacionalistického schématu tak, že tomuto schématu vyhovují a potvrzují ho. Čtenáři jeho prvních knih tak např. předpokládali, že k „vytržení svatých“ dojde nejpozději v té generaci, která zažila vznik Státu Izrael roku 1948. Lindsay počítal s asi 40 lety jako s dobou jedné generace; vytržení tedy mělo nastat kolem roku 1988 (Lindsay 1972: 54).

Lindsayho fenomenální úspěch stál na počátku období, kdy se americkým fundamentalistům (včetně dispenzacionalistických milenalistů) podařilo naklonit si média a proniknout do centra společenského a politického života. Po Lindsayovi nastoupily desítky dalších úspěšných populárních umělců, kteří pro-

28 Více o fundamentalismu Marsden 1980.

pagovali dispenzacionalistické myšlenky prostřednictvím knih, filmů a později i komiksu. Velmi oblíbená byla zvláště témata apokalyptických událostí a „vytržení svatých“. Ohlas v celých Spojených státech tak například získal spisovatel a misionář Tim LaHaye (*1926), spoluautor série knih *Zanecháni* (Left Behind), které líčí osudy těch, kdo nebyli „vytrženi“ a trpí na Zemi při „soužení“, které předchází definitivnímu příchodu Krista. Na stejné téma byla natočena řada filmů. Oblast populární kultury formovali rozvíjením mileniálních témat i rozhlasoví a televizní kazatelé.

V politické oblasti dosáhli dva dispenzacionalističtí milenalisté mimořádného ohlasu jako reprezentanti tzv. křesťanské pravice: byli to prezidentský kandidát z roku 1988 **Pat Robertson** (*1930) a zakladatel významné konzervativní křesťanské organizace Morální většina **Jerry Falwell** (1933-2007). Ovlivnění dispenzacionalistickým milenialismem přiznal roku 1984 i prezident Ronald Reagan (Wojcik 1997: 29-30). V důsledku tohoto mohutného nástupu dispenzacionalismu potvrdila roku 1994 víru v jeho specifickou doktrínu o „vytržení svatých“ celá 44% Američanů (tamtéž: 42). Katastrofický milenialismus s typickým dualistickým viděním světa se ostatně projevil i v zahraniční politice prezidenta George W. Bushe.²⁹ Fenomémem posledních dvou desetiletí je otevřenost dispenzacionalistických milenalistů konspiračním teoriím. (Samotné konspirační teorie ovšem řadím spíše k sekulárnímu milenialismu - viz výše.)

V posledních letech dosáhl ve Spojených státech mimořádného ohlasu dispenzacionalistický evangelikál **Harold Camping** (*1921), úspěšný podnikatel, který roku 1958 založil vlivnou rozhlasovou misijní stanici Family Radio. Samotnými evangelikály je však tvrdě kritizován kvůli výpočtům vytržení svatých. Jeho první výpočet se týkal roku 1994, ale teprve výpočet data 21. května 2011 získal díky masivní reklamní kampani značnou pozornost. Tu však naopak už postrádalo datum v říjnu téhož roku, na něž Camping předpovězené vytržení odložil. Poté, co i tento den proběhl bez ohlášené události, se Camping omluvil těm, kdo zklamání těžce nesli.

Ačkoliv všude na světě patří evangelikální církve ke konzervativnímu křídlu křesťanstva, působí v nich vedle sebe amilenalisté i milenalisté. V mileniálních koncepcích převládá katastrofický milenialismus; v některých evangelikálních církvích (a zvláště ve Spojených státech) je – jak je řečeno v předchozích odstavcích - obvyklý dispenzacionalistický katastrofický milenialismus.

Výklad o milenialismu v hlavní linii evangelikalismu ukončíme připomenutím **evangelikálních církví v české společnosti**. Největší z nich je v současnosti Církev bratrská (s členstvem, které tvoří asi jedno promile obyvatelstva České republiky). Podobně jako ve Spojených státech má evangelikální charakter i česká baptistická církev (Bratrská jednota baptistů) a společenství metodistů (Evangelická církev metodistická). Stoupence evangelikalismu je možné nalézt i ve Slezské církvi evangelické augspurského vyznání a v Českobratrské církvi

29 Více o dispenzacionalismu v kultuře a politice Spojených států tamtéž: 37-59; Boyer 1992; Kyle 1998: 99-137 a jinde.

evangelické. Na rozdíl od situace ve Spojených státech je patrně mezi českými evangelikály velká většina amilenialistů. Vlivem zahraničních misionářů ovšem podíl katastrofických milenialistů (a především dispenzacionalistů) mezi nimi pravděpodobně mírně stoupá. Určitý vliv, ačkoli zdaleka ne takový jako v německy mluvících zemích, u nás získal holandský vykladač Bible Wim Malgo (1922-1992) se svým naléhavým ohlašованиеm blízkého konce světa a aktivismem (i politickým) ve prospěch Státu Izrael. Největšího ohlasu dosáhl mezi příslušníky církve Křesťanské sbory, která je jednou z přímých dědiček plymouthských bratří. Pro tuto církev je dispenzacionalismus typický.

Během vývoje se od hlavního proudu evangelikalismu oddělilo množství společenství. Řada z nich měla (a některá doposud mají) výrazně mileniální charakter. Některá tato společenství se po čase hlavnímu proudu evangelikálů opět poněkud přiblížila (např. církev adventistů), některá mu zůstávají alespoň v určitém smyslu nadále vzdálená (společenství mormonů či svědků Jehovových) a o jednom z nich se dokonce v posledních desetiletích hovoří jako o svébytné křesťanské tradici, která se rozrostla do rozměrů přinejmenším srovnatelných s „mateřským“ evangelikalismem (pentekostální hnutí). Nejdůležitější tato hnutí a společenství zmiňujeme v následujících odstavcích podrobněji a s ohledem na jejich mileniální koncepty. V závěru této části se zmiňujeme ještě o hnutí rekonstrukcionistů a křesťanské identity, a to vzhledem k jejich určité, byť nijak pevné vazbě na evangelikalismus.

II. Mileniální společenství oddělená od hlavního proudu evangelikalismu

Velmi úspěšné mileniální hnutí založil ve „spálené oblasti“ roku 1830 Joseph Smith (1805-1844) na základě zjevení, v němž mu Bůh Otec a Ježíš sdělili, že jeho prostřednictvím obnoví před druhým Ježíšovým příchodem pravou církev. Joseph Smith pak údajně přeložil ze zlatých desek, nalezených v zemi, historii dávných obyvatel Ameriky. Takto vzniklá *Kniha Mormon* dala novému společenství neoficiální jméno **mormoni**, zatímco oficiálně později přijalo název Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů. V tomto názvu je zachyceno silné očekávání milénia, které společenství provázelo při hledání „Sionu“, tedy místa, kde by se církev shromáždila při druhém příchodu Ježíše. Poslední hromadnou mileniálně motivovanou migrací desítek tisíc mormonů byla cesta do oblasti Velkého solného jezera v dnešním státě Utah. Katastrofický milenialismus svatých posledních dnů obsahuje řadu originálních a někdy i navzájem těžko slučitelných prvků (několik paradoxů jmenuje např. Baumgartner 1999: 182). Také milenialismus ve společenstvích, která se rozešla s hlavní mormonskou církví, byl v některých případech pozoruhodný, např. ve společenství kolem „krále na Sionu“ Jamese Stanga (1813-1856), které vytvořilo polygamní komunitu ve státě Michigan v letech 1850-1856.

S postupnou ztrátou radikality a početním růstem (zvláště během 20. století se v Církvi Ježíše Krista Svatých posledních dnů poněkud ztrácela i naléhavost milenialismu (Underwood 2000: 273). Přesto je však desátý „článek víry“ brán stále vážně. Říká: „Věříme v doslovné shromáždění Izraele a ve znovuzřízení deseti kmenů; věříme, že Sion (Nový Jeruzalém) bude zřízen na americkém kontinentu; že Kristus bude panovat osobně na zemi a že země bude obnovena a obdrží svou rajskou slávu.“ Mileniální očekávání současných mormonů jsou co do intenzity srovnatelná s očekáváním evangelikálních dispenzacionalistů a také mormonské učení o „shromáždění svatých na Sionu“ může být chápáno jako určitá obdoba „vytržení svatých“ u dispenzacionalistů (tamtéž: 271).³⁰

Roku 2012 uvedla Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů, že počet jejích příslušníků překračuje 14 milionů. Její misijní práce byla v českých zemích oficiálně založena roku 1929. V současnosti je v České republice více než tisíc mormonů.

V podstatě ve stejné době, kdy mormoni „čeřili hladinu“ společenského života v americké „spálené oblasti“, vzniklo tam i jiné tehdy velmi znepokojující mileniální hnutí. Na rozdíl od mormonů nebyli ale **millerité** ani tak nenáviděni jako spíše vysmíváni. Zakladatel tohoto hnutí, baptista a farmář William Miller (1782-1849), vypočítal na základě biblických knih Daniel a Zjevení Janovo, že Ježíšův druhý příchod (advent) má nastat před rokem 1844. Na naléhání svých stoupenců pak tuto předpověď zúžil na období mezi březnem 1843 a březnem 1844. Ačkoli tento výpočet provedl již roku 1818, zveřejnil ho až roku 1831 a v následujících letech toto poselství hlásal v kázáních i tiskem po celé „spálené oblasti“. Skutečně masovým se toto tzv. adventní hnutí ovšem stalo až díky tomu, že Millerovo očekávání začal roku 1840 šířit úspěšný pastor Joshua V. Himes (1805–1895) prostřednictvím mileniálně zaměřených novin. Počet milleritů tak dosáhl asi sta tisíc (Baumgartner 1999: 168). Jiné odhady jsou ale ještě podstatně vyšší: váhavě očekávajících bylo snad až kolem milionu (Foster 2000: 53).

Millerité (samí se ovšem raději nazývali „adventisté“) patřili ke všem protestantským denominacím (nejvíce k metodistům) a většinou tyto denominace neopouštěli ani tehdy, když se kvůli svému očekávání setkávali s odporem ze strany svých církevních představených. K šíření adventní zvěsti používali stejné způsoby jako ostatní evangelikálové, a to včetně tzv. táborových shromáždění („camp meetings“), několikadenních soustředění ke kázání a dalším náboženským činnostem v provizorních podmínkách. Ale na rozdíl od většiny tehdejších evangelikálů a ostatních příslušníků americké společnosti byli millerité katastrofickými milenialisty.

Po datu 22. října 1844, na něž millerité druhý Ježíšův advent definitivně odložili, nastalo tzv. „velké zklamání“. Millerité se s ním vyrovnávali všemi způsoby, které jsou pro mileniální zklamání obvyklé: někteří opustili křesťanskou víru, někteří (včetně samotného Millera) uznali omyl a znovu se přimkli ke svým denominacím, někteří se připojili k jiným mileniálním hnutím. Významná část

millerytů si ovšem podržela svá očekávání, různě vysvětlovala neúspěch svého soustředění na roky 1843 a 1844 a trvala na tom, že jejich očekávání nebylo zbytečné, protože „brány nebes“ se již zavřely a oni se – na rozdíl od těch, kdo je kritizovali a posmívali se jim – setkají s Ježíšem, ať už jeho druhý fyzický příchod na Zemi nastane kdykoli.³¹ Ze skupin takto zklamaných, a přece dále očekávajících millerytů časem vznikla tři významná mileniální hnutí – adventisté sedmého dne, Světová církev boží a svědkové Jehovovi.

Církev adventistů sedmého dne vznikla roku 1863 z těch skupin bývalých millerytů, které byly nejvíce ovlivněny prorocstvími Ellen Gould Harmonové – Whiteové (1827-1915). Jako dospívající byla roku 1842 Ellen a její rodina vyloučeni z metodistické církve kvůli jejich příslušnosti k millerytům. Brzy po „velkém zklamání“ roku 1844 měla první vidění, která pomáhala jí a celé skupině millerytů ve „spálené oblasti“ překonat důsledky nesplněného očekávání tím, že potvrzovala jejich příslušnost ke 144 tisícům vyvoleným. Postupně ji stále více millerytů chápalo jako prorokyni a přijímalo její vysvětlení (které ovšem sdílela s některými dalšími milleryty), že hlavní příčinou zklamání z roku 1844 bylo ztotožnění biblického „dne odpočinku“ s nedělí a nikoliv se sobotou. Svěcení soboty jako skutečného „sedmého dne“ (dne odpočinku) postupně začalo odlišovat pravé křesťany (adventisty sedmého dne) od nepravých (ostatních).

Ellen Whiteová ovšem nebyla jedinou osobností, která stála u vzniku společenství adventistů sedmého dne. Zvláště v počátcích adventismu se jako významné ukázalo vidění Kristova vstupu do nebeské svatyně, jehož se údajně dostalo Hiramovi Edsonovi. Farmář Edson (1806-1882) toto své vidění vykládal tak, že rok 1844 byl vypočítán správně, Kristus ovšem ještě nevstoupil do pozemské, nýbrž zatím do nebeské svatyně. Výraznou osobností ve formativním období adventismu se stal také oblíbený kazatel James White (1821-1881), manžel Ellen Harmonové-Whiteové. Byla to ale Whiteová, kdo ve svých více než dvou tisících zjevení poskytl tomuto společenství jednak propracovanou nauku o dějinách spásy od stvoření světa přes historii křesťanstva až k detailnímu líčení brzkých dějů konce světa, jednak řadu návodů pro praktický křesťanský život. Byla to také ona, kdo s autoritou proroka prosadil roku 1863 vytvoření církve, neboť skupiny adventistů do té doby odmítaly jakoukoli církevní organizaci jako znamení nepravého křesťanství.

Vědomí výlučnosti, podpořené naukou o sobotě, specifickými koncepcemi mileniálních dějů, doslovným výkladem Bible, řadou jídelních a hygienických předpisů apod., vytvořilo z církve adventistů sedmého dne společenství stojící na okraji protestantského křesťanství.³² Teprve v posledních desetiletích a pouze na některých místech v rámci dnes již celosvětového působení se adventisté přiblížili evangelikálům, z jejichž prostředí vyšli. Takovým místem je bezesporu

31 Z bohaté odborné literatury o hnutí, podníceném Williamem Millerem, je možné doporučit Rowe 2008.

32 Literatury, která kritizuje adventismus z hlediska protestantismu či sekularismu, je v angličtině mnoho; kritériím odborné literatury se blíží Numbers 2008.

i česká společnost, v níž adventisté začali působit roku 1902 a v současnosti tvoří společenství o asi 10 tisících dospělých příslušníků.

Milenialismus je v adventistickém společenství stále živý a obnovuje se zvláště v době pronásledování (např. v Československu v době vlády komunistické strany). Přesto je mezi naléhavým očekáváním prvních adventistů a zvládnutým milenialismem pozdější církve rozdíl, k němuž přispěl i její poměrně rychlý růst.³³ Na tento rozdíl s nelibostí poukázal již roku 1929 bulharský imigrant do Spojených států Victor Tasho Houteff (1886-1955) a začal svolávat podobně nespokojené adventisty do společenství, které našlo svoje sídlo na okraji města Waco v americkém Texasu. Roku 1942 se osamostatnilo a je od té doby známo jako **davidovští adventisté sedmého dne**. První velké očekávání Kristova druhého příchodu toto společenství zažilo již roku 1935, další pak roku 1959 díky proroctví vdovy po Houteffovi Florence. Od 60. let se společenství několikrát rozdělilo, přičemž všechny části usilují o získání nespokojených adventistů tak, aby v biblickém počtu 144 tisíc věrných mohli „jít vstříc“ znovu přicházejícímu Kristu (Newport 2006).

Milenialismus byl v jednotlivých samostatně žijících komunitách těchto tzv. davidianů několikrát živelně obnovován, a to obvykle v souvislosti se změnou jejich vůdců. Poslední vůdce komunity, která zůstala v blízkosti města Waco a která byla známa jako **davidiáni Výhonku**,³⁴ David Koresh (původně Vernon Howell, 1959-1993) ovšem doprovodil radikální mileniální teologii takovými změnami v životě komunity, že její část a následně i americké úřady a veřejnost popudil k silnému odporu. Komunita davidianů Výhonku začala být proto na přelomu 80. a 90. let vnímána jako nebezpečná a porušující mravní i právní normy. Ozbrojený zásah agentů federálního úřadu proti sobě v únoru 1993 ovšem davidiáni Výhonku chápali jako počátek apokalyptické bitvy, na kterou se již několik let připravovali (očekávali ji ale až roku 1995). Agentům se bránili v ozbrojeném boji, který považovali za součást kosmického zápasu s antikristovskými silami, a byli proto ochotni v něm zahynout. Násilí eskalovalo v dubnu 1993 a přineslo smrt celkem osmdesáti davidianům Výhonku a čtyřem agentům. Tato tragická událost podnítila americkou společnost k hluboké reflexi vztahu k mileniálním hnutím (Vojtíšek 2009: 91-109; Tabor a Gallagher 1995).

Bývalí millerité, kteří podobně jako adventisté sedmého dne vysvětlovali neúspěch svého očekávání druhého příchodu Krista opomenutím slavit jako den odpočinku sobotu, ale kteří odmítli Ellen Whiteovou jako prorokyni, opustili společenství adventistů roku 1858 a postupně vytvořili Církev boží sedmého dne. O více než 70 let později se v této církvi projevila výrazná osobnost kazatele, propagátora, ale i svérázného myslitele **Herberta W. Armstronga** (1892-1986). Ten sice převzal adventistický výklad Starého zákona včetně učení o sobotě, ale osvojil si také myšlenky tzv. britského izraelismu. Jeho podstatou je přesvědčení, že Britové (a s nimi i britští imigranti do Spojených států a dal-

33 Nejvyšší odhady udávají až 15 milionů adventistů sedmého dne ve více než dvou stech zemí.

34 Angl. Branch Davidians.

ších zemí) jsou přímými potomky deseti „ztracených“ kmenů biblického Izraele (tj. kmenů, které v Bibli nejsou po asyrském zajetí Židů již zmiňovány). Právě k těmto „deseti ztraceným kmenům“ (tedy především Američanům) se Armstrong cítil být povolán těsně před druhým příchodem Krista s poselstvím, odhalujícím dosud skrytý význam biblických proroctví. Britský izraelismus a mnoho dalších zdrojů neshod se staly příčinou toho, že Armstrong nakonec Církev boží sedmého dne opustil.

Mezitím ovšem roku 1934 zahájil velmi úspěšnou rozhlasovou misii a na jejím základě roku 1937 založil vlastní Rozhlasovou církev boží, jejíž jméno roku 1968 změnil na **Světovou církev boží**.³⁵ Kromě britského izraelismu, adventistických nauk a vlastního svérázného učení Armstrong šířil prostřednictvím rádia a dalších médií (mezi lety 1968 a 1994 včetně televize) také mileniální koncepte s barvitým líčením soužení před druhým příchodem Krista a s vazbou na aktuální světové události. Největší ohlas ve všech zemích, do nichž proniklo Armstrongovo mediální impérium, mělo jeho tvrzení z roku 1953 o příchodu Krista roku 1975, jemuž mělo předcházet období tří a půl roků soužení. Závěr Armstrongova života byl poznamenán osobními a rodinnými nesnázemi. Nástupci v úřadě generálního pastora církve, Joseph W. Tkach (1927-1995), a zejména jeho syn Joseph W. Tkach ml. (*1951) odmítli Armstrongova kontroverzní učení včetně katastroficky mileniálních koncepcí a církev (po značném úbytku členů) velmi přiblížili běžnému evangelikálnímu křesťanství. Od roku 2009 má církev název Mezinárodní společenství milosti.³⁶

Podobně jako adventisté trvali i někteří další příslušníci rozpadlého hnutí milleritů na tom, že očekávání druhého příchodu Krista v roce 1844 bylo oprávněné, ačkoli ne všechny představy, které ho provázely, byly správné. Utvrzovali je v tom především cestující kazatelé jako Jonas Wendell (1815-1873) nebo časopisy jako *Půlnoční křik* (přejmenován na *Posel jitra*) Nelsona H. Barboura (1824-1905). Z obou těchto i z dalších zdrojů čerpal obchodník **Charles Taze Russell** (1852-1916) a po Barbourově nesplnění předpovědi příchodu Krista na rok 1878 převzal následujícího roku předplatitele jeho časopisu a nabídl jim vlastní časopis *Sionská strážná věž a Hlasatel Kristovy přítomnosti* (pod názvem *Strážná věž* vychází dosud). Intenzivní publikační a přednáškovou činností připravoval své stále se rozrůstající publikum („badatele Bible“) na Kristův viditelný příchod roku 1914.

Po zklamání roku 1914, po neúspěšném odkladu data Kristova příchodu na rok 1915 a nakonec po Russellově smrti se do čela jím založeného a prosperujícího vydavatelského podniku dostal Joseph Franklin Rutherford (1869-1942). Podařilo se mu navázat na Russelovu publikační činnost a přesvědčit čtenáře o platnosti data 1914, ovšem nikoli jako data viditelného Kristova příchodu, nýbrž jako data počátku neviditelné Kristovy přítomnosti v tomto světě. Mobili-

35 Precizní popis vývoje Světové církve boží poskytl Barrett 2001: 479-518. Mileniální koncepte této církve shrnuje Sturcke 2000.

36 Grace Communion International.

zoval je předpovědi viditelného příchodu Krista v roce 1925 a díky neúnavné přednáškové a vydavatelské práci a díky vyhrocení nepřátelství k církvím a okolnímu „světu“ ve druhé polovině 20. let 20. století zformoval z původně volného společenství čtenářů a posluchačů kompaktní aktivistickou a hierarchicky řízenou organizaci, nazvanou roku 1931 **svědkové Jehovovi**.³⁷

Růst tohoto společenství s vyhraněným poselstvím katastrofického milenialismu se nezastavil ani po Rutherfordově smrti; naopak díky mimořádnému misijnímu úsilí spojenému především s očekáváním druhého Kristova příchodu v roce 1975 dosáhli svědkové Jehovovi rozšíření po celém světě a roku 2009 jejich počet překročil 7 milionů. V posledních letech se ale růst aktivní členské základny výrazně zpomalil. V českých zemích se konala první pravidelná shromáždění „vážných badatelů Bible“ již roku 1916. Počet českých svědků Jehovových se v poslední době ustálil na asi 15 tisících.

Po stručném popisu hnutí mormonů a milleritů (včetně celého vějíře církví, které na Williama Millera tak či onak navázali) se obracíme k dalšímu mileniálnímu hnutí, okrajově spojenému s evangelikalismem. Ve stejné době a na podobném místě jako John N. Darby a další plymouthští bratři doslovně vykládali biblická proroctví a vytvářeli rovnostářská, proticírkevně zaměřená společenství, se anglikánští duchovní „vysoké církve“ (high church), příslušníci aristokracie a politických elit nechali inspirovat mileniálními výklady kazatele skotské presbyteriální církve v Londýně **Edwarda Irvinga** (1792-1834) k vizím hierarchické církevní instituce se všemi biblickými úřady, obnovenými těsně před druhým Kristovým příchodem. V polovině 20. let 19. století stanovil tento příchod na rok 1864. Své kazatelské místo Irwing ztratil; dříve se však kolem něj utvořilo nové společenství, které ustavilo a vyslalo dvanáct apoštolů, aby „po celém světě“ oznámili brzký druhý Kristův příchod. Tito apoštolové měli být v době Kristova příchodu ještě živi. V důsledku jejich působení začaly vznikat první tzv. katolicko-apoštolské obce, a to kromě Velké Británie i v Německu a Nizozemí. Přijaly řadu doktrinálních prvků, kvůli nimž je dodnes většina křesťanských církví nepovažuje za křesťansky pravověrné.

Díky podpoře pruského krále Friedricha Wilhelma IV. zaznamenaly katolicko-apoštolské obce největší úspěch v Německu. Tyto obce se odchýlily od původního Irwingova učení a od roku 1860, kdy už bylo naživu pouze šest apoštolů, přijaly další apoštoly tak, aby se jejich počet doplnil opět na dvanáct. Nizozemské a německé obce se tím oddělily od britských. Zatímco britské obce na začátku 20. století vymizely, obce pod vedením nově ustanovených apoštolů utvořily **Novoapoštolskou církev** a postupně se rozšířily nejen do dalších evropských, především německy mluvících zemí, ale i do Afriky a částečně i do Asie. Milenialismus v této církvi je v současné době možno označit za zvládnutý; naposledy byl obnoven v 50. letech 20. století prohlášením tehdejšího kmenového apošto-

37 Z odborné literatury o svědcích Jehovových je klasickým dílem Penton 1997; nověji si respekt získal Holden 2002 a Chrysides 2008.

la (nositele nejvyššího úřadu v církvi) Johanna Gottfrieda Bischoffa (1871-1960), že Kristův příchod nastane ještě za jeho života. V současné době dosahuje počet příslušníků této církve asi deseti milionů, u nás asi tři set. První obec na území současné České republiky vznikla roku 1901 v Nejdku.

III. Pentekostalismus

Jak už je zmíněno výše v tomto oddíle, pentekostalismus (nebo též letničně-charismatické hnutí) je nejvýznamnější „větví“ evangelikalismu, který na řadě míst světa evangelikalismus svým významem dokonce předčil a rozrostl se do samostatné bohaté duchovní tradice. Mileniální koncepce hrála hlavní roli při vzniku této tradice a během jejího vývoje se projevila v několika variantách. Již samotný název, jež hnutí získalo, odkazuje k mileniálnímu obrazu „druhých Letnic“, tedy k obnově církve před druhým Kristovým příchodem, při níž by se – stejně jako při vzniku církve v den svátku Letnic³⁸ podle líčení křesťanské Bible – nadpřirozenými schopnostmi³⁹ a záznaky projevovala moc Ducha svatého. Tento obraz „druhých Letnic“ pochází z výše zmíněného hnutí svatosti (v prostředí tohoto hnutí je doložen již roku 1867) a používala ho i známá kaza- telka hnutí svatosti Phoebe Palmerová (rovněž zmíněna výše).

Vedle obrazu „druhých Letnic“ byl významným mileniálním obrazem v prvním půlstoletí pentekostalismu i „pozdní dešť“. Používal ho jak **Charles Fox Parham** (1873-1929), který roku 1901 jako první formuloval základy pentekostální teologie, tak i pastor **William Joseph Seymour** (1870-1922), který roku 1906 založil v Los Angeles první pentekostální společenství. Pozdní dešť je metaforou „vylití“ Ducha svatého, které se u pentekostalistů a v jejich společenstvích projevuje modlitbami v neznámých jazycích (glosolálií), prorokováním, uzdravováním, činěním zázraků a dalšími charismaty. Parham, Seymour a další pentekostalisté měli a mají za to, že tímto „vylitím“ Ducha je vyznačen začátek i konec současné dispensace milosti (tedy věku, který začal vytvořením křesťanské církve a který skončí druhým příchodem Krista⁴⁰). Metafora „pozdního deště“ odkazuje k podobě v Palestině, v němž se rozlišuje období sucha a deště, přičemž období deště je ohraničeno raným deštěm a pozdním deštěm. Raný dešť v pentekostalismu tedy symbolizuje období první církve, v němž podle křesťanské Bible byly přítomny „dary“ nadpřirozených schopností, pozdní dešť pak období současného mileniálního očekávání, v němž jsou podle pentekostalistů přítomny tytéž dary.

Pentekostalisté, hlásající „plné“ evangelium (tedy nejen odpuštění hříchů, ale i nadpřirozené zmocnění), zaznamenali během celého 20. a počátku

38 V řeckém originále Nového zákona se svátek označuje výrazem „pentekosté“.

39 Tj. duchovními dary – charismaty.

40 Více o dispensacích výše v odstavcích o J. N. Darbym a dispenzačním milenialismu. Viz též poznámku 22.

21. století rychlý růst.⁴¹ Důraz na bezprostřední a individuální vedení Bohem, na duchovní dary pro každého jednotlivce a na osobní duchovní zkušenosti stejně tak jako laický a demokratický charakter pentekostálních společenství a mnoho jiných faktorů přispívá k tomu, že tento růst se projevuje vznikem dnes už nespočetného množství samostatných církevních útvarů.

Sami příslušníci tohoto hnutí i badatelé je zhruba rozdělují podle charakteristických teologických důrazů do tří tzv. hlavních vln. První vlnu představují církve, které se vztahují k počátkům pentekostalismu v první polovině 20. století a nazývají se „letniční“ nebo též „klasické“. U nás jsou reprezentovány Apoštolskou církví, která pod tímto názvem sice z politických důvodů vznikla až roku 1989, ale jejíž kořeny sahají do roku 1906.

Druhou vlnu představuje od 60. let 20. století tzv. charismatické hnutí,⁴² které je tvořeno církvemi, samostatnými sbory i příslušníky jiných církví, kteří částečně nebo zcela převzali pentekostální teologii a liturgii. Takovou církví je u nás Církev Křesťanská společenství s kořeny ve druhé polovině 80. let 20. století. Celé české charismatické hnutí zastřešuje Křesťanská misijní společnost.

Na tom, co je vhodné považovat za třetí vlnu pentekostalismu, nepadá shoda. Nejprve tento pojem použil pro své hnutí Vinice pentekostální pastor a misionář John Wimber (1934-1998), později se začal používat pro daleko širší spektrum pentekostálních církví hlavně v zemích tzv. třetího světa, které deklarují svůj odstup od denominací (včetně pentekostálních) a které sdílejí několik charakteristik odlišných od klasického pentekostalismu i charismatického hnutí.⁴³ Pro takto široce pojatou třetí vlnu se používá také označení „neocharismatické hnutí“. U nás má k hnutí Vinice blízko Církev Křesťanská společenství (zmíněná již výše), která tak stojí mezi druhou a třetí vlnou pentekostalismu.

Ačkoli v různých větvích a vlnách pentekostalismu nacházíme nepřeborné množství různých teologických odlišností, pentekostální milenialismus je v podstatě jednotný: obvykle se v něm jedná o dispenzacionalistickou a fundamentalistickou verzi katastrofického milenialismu, zabarvenou typicky pentekostálními obrazy „vylití Ducha“, „pozdního deště“, „druhých Letnic“ apod. Téměř zcela to platí o první vlně pentekostalistů, kteří prožívali to, co považovali za pronásledování ze strany veřejnosti i etablovaných církví, a přirozeně tedy tíhli ke katastrofickému milenialismu s jeho důrazem na soužení před druhým Kristo-

41 Nejvyšší odhady uvádějí až půl miliardy pentekostalistů ve světě; patrně největší svazek samostatných pentekostálních církví a sborů Shromáždění Boží (Assemblies of God), založený roku 1914, má více než 40 milionů příslušníků (Melton 2005: 54); podle vlastních údajů až 60 milionů.

42 Charismatické hnutí charakterizuje průnik pentekostální teologie a liturgie do denominací, které nejsou pentekostální. Za počátek tohoto průniku je považována událost (do značné míry mytologizovaná), kdy se roku 1960 v episkopálním sboru ve Van Nuys (v jedné ze čtvrtí Los Angeles) objevil dar modlitby v neznámém jazyku (glosolálie). S pentekostální teologií a liturgií se osobně seznamovali příslušníci jiných denominací ovšem již od druhé poloviny 40. let prostřednictvím tzv. uzdravovatelského hnutí. - Česky o některých představitelích uzdravovatelského hnutí: Hejzlar 2010.

43 Stručný přehled těchto charakteristik, mezi něž patří především důraz na „boží moc“, která se projevuje nadpřirozeným uzdravením, vyháněním démonů a dalšími zázraky, poskytuje Wagner 2002: 1141.

vým příchodem. Za výjimku z tohoto „pravidla“ je možné považovat progresivně mileniální důraz slavné pentekostální misionářky Aimee Semple McPhersonové (1890-1944), která roku 1917 do pentekostalismu vnesla myšlenky hnutí obnovy (viz výše). Pentekostalismus s jeho dary Ducha svatého považovala za poslední stupeň obnovy církve před druhým Kristovým příchodem (Ware 2002: 1019).

Ve druhé vlně pentekostalismu (v charismatickém hnutí) se prvky progresivního milenalismu objevovaly častěji, a to především v důsledku úspěšného průniku pentekostálních důrazů do jiných denominací. Na základě tohoto průniku do různých denominací vytvářejí charismatičtí křesťané určitou „naddenominační jednotu“, která podporuje jejich přesvědčení o tom, že Krista při druhém příchodu uvítá sjednocená církev (Hunt 2006: 198), navíc konečně vybavená nadpřirozenými dary a hlásající „plné“ evangelium. Progresivní milenalismus byl v charismatickém hnutí posílen také rozvíjejícím se hnutím obnovy (viz výše), podle něž má být církev před druhým příchodem Krista obnovena podle vzoru první církve. Prvokřesťanský způsob bohoslužby ve vlastních domech se pokusilo obnovit hnutí domácích církví, jehož myšlenky shrnuté ve vlivné knize *Obnovení království* Andrewa Walkera (poprvé vydána roku 1985), se z Velké Británie rozšířily k pentekostálním křesťanům po světě. Jednotlivé křesťanské denominace mají být podle Walkera nahrazeny božím královstvím, které má postupně naplnit svět před druhým příchodem Krista (Hunt 1995: 266-267).

Také v tzv. třetí vlně pentekostalismu se s obvyklým katastrofickým milenialismem mísí prvky milenalismu progresivního. Zřetelně se to projevilo v případě tzv. torontského požehnání, jež si od ledna roku 1994 odnášejí návštěvníci téměř kontinuálních bohoslužeb v Křesťanském společenství na letišti v Torontu⁴⁴ a které provázejí neobvyklé jevy, jako např. nekontrolovatelný smích, třesení celého těla, padání „pod mocí Ducha svatého“, pláč či křik. Ačkoli torontské společenství stejně jako jeho inspirátor John Wimber neopustilo katastrofický milenalismus, rozšíření svého „požehnání“ do celého světa chápalo jako událost obnovy církve před druhým Kristovým příchodem (tamtéž). Tento příchod by mělo předcházet (podobně jako ve druhé vlně) také sjednocování denominací, posilování tzv. nad-denominačních organizací a rozšiřování tzv. postdenominačního křesťanství.

Pentekostální milenalismus můžeme považovat za v zásadě zvládnutý⁴⁵ s výhradou nově vznikajících pentekostálních společenství, která někdy milenalismus živelně obnovují. Z pentekostálních základů vzniklo také několik společenství s natolik zvláštními důrazy (i mileniálními), že přestala být ostatními pentekostalisty považována za pravověrně křesťanská. Tato neortodoxní společenství jsou zmíněna v následujících odstavcích.

S velkými teologickými výhradami (zvláště kvůli svému popírání trojičního učení) se tak setkal americký pentekostální misionář **William Branham** (1909-1965), jeden z představitelů tzv. uzdravovatelského hnutí v poválečném období. Ačkoli

44 Tento pentekostální sbor byl až do roku 1996 součástí Wimberem založené asociace sborů Vinice.

45 Svědčí o tom i kritické zpracování pentekostálního milenalismu a eschatologie pentekostálního teologem Peterem Althousem (2003).

jeho působení bylo zaměřeno na nadpřirozené uzdravování posluchačů, které pak mělo vést k jejich přimknutí ke křesťanské víře, v závěru života jeho kázání obsahovala stále více mileniálních prvků, díky němuž ho řada posluchačů ztotožňovala s biblickými postavami, jejichž vystoupení má těsně předcházet druhý Kristův příchod. Zánik tohoto světa a vytržení svatých Branham předpovídal na rok 1977 (Weaver 2000: 161 aj). Sám se považoval za proroka a posla tzv. laodicejského věku, tedy posledního období církve, které právě roku 1977 skončí.

Americké organizace, které šířily Branhamovo učení, konaly od 50. let skrytou misii mezi ostatními pentekostalisty i v komunistickém Československu a podařilo se jim vytvořit dvě menší společenství na Královéhradecku a Těšínsku. Branhamovo duchovní dědictví včetně velmi naléhavého mileniálního poselství převzal již v 60. letech německý misionář **Ewald Frank** (*1933); odmítl ale proroctví o roce 1977 a rozešel se s Branhamovými americkými následovníky. Pobočku Frankovy Svobodné lidové misie se jeho stoupencům podařilo vytvořit i v České republice.

Ještě více se od hlavního proudu pentekostalismu (a křesťanství vůbec) vzdálil **Mun Son-Mjong** (1920-2012), původně jeden z mnoha korejských pentekostálních kazatelů, kteří po druhé světové válce vytvořili základy pro pozdější jedinečný rozvoj pentekostalismu ve svobodné části Koreje. Roku 1954 Mun založil Společenství Ducha svatého pro sjednocení světového křesťanství⁴⁶ a postupně rozpracoval originální mileniální koncept, v němž sám figuruje jako Pán druhého příchodu, třetí Adam, Pravý rodič (spolu s manželkou Han Hak Ča) a od roku 1992 i výslovně jako Mesiáš. Po zklamání první předpovědi příchodu božího království v roce 1968 přesídlil do Spojených států a společenství jeho následovníků (nejvíce známé jako Církev sjednocení) v západních zemích rychle rostlo navzdory silnému odporu ze strany veřejnosti vůči jeho náborovým postupům (Barker 1984).

Ovšem další neúspěšná předpověď konečného vítězství Boha nad satanem (a také demokracie nad komunismem) v roce 1981 předznamenala postupný pokles významu v západních zemích a soustředění hlavních aktivit zpět do Koreje a Japonska. V tehdejším Československu první misionáři působili již od roku 1968, po těžkém pronásledování ze strany komunistických úřadů se ale malé české společenství muselo v následujících letech skrývat. V současnosti je u nás několik desítek příslušníků Munova společenství. Prezentují se prostřednictvím Federace rodin za světový mír a sjednocení, Univerzální federace míru a dalších organizací.

Podobně jako Munovo společenství také americkou církev Svatyně lidu charakterizují pentekostální počátky, politická angažovanost a mileniální zápal. Společenství, které se postupně stalo známým pod tímto jménem, budoval od roku 1954 **James (Jim) Warren Jones** (1931-1978) především pro sociálně a rasově znevýhodněné obyvatele Indianapolis. Ve svém silném sociálním a protirasistickém aktivismu Jones postupně vnitřně opustil křesťanství a nadále používal jakékoli (i protichůdné) náboženské i politické ideje k získání podpory pro usku-

46 Standardní odborný popis formativního období Munova společenství poskytuje Chryssides 1991, nověji a stručně např. Beverley 2005.

tečení své vize rasově a sociálně spravedlivé společnosti. Od začátku 60. let byla tato vize silně mileniální: Jones kvůli očekávané jaderné válce dokonce se svou pentekostální církví odešel do Kalifornie na jedno z mála míst na světě, na nichž údajně bylo možné jadernou katastrofu přežít (předpovídal ji na rok 1967).

V Kalifornii jeho církev prožila rychlý růst, a to jak početně, tak především svým společenským významem: sloužila jako pozitivní příklad společenství, v němž se daří sociální a rasová integrace. Tento úspěch byl ovšem založen na dlouhodobě neúnosné míře obětavosti jednotlivých příslušníků společenství. Vysoké obětavosti, organizovanosti a entusiasmu Jones dosahoval přísnou kontrolou intimního života spolupracovníků, tvrdými tresty a dalšími formami ovládnutí. Po částečném vyzrazení vnitřních poměrů se Jones i jeho společenství ocitli pod palbou veřejné kritiky a v zápase s vládními i nevládními institucemi. Tento zápas pokračoval i po odchodu jádra Svatyně lidu do Guyany (hlavní část odešla roku 1977). Guyanské pozemky, na nich se společenství usadilo, byly chápány jako „zaslíbená země“, v níž je možné uniknout kritice a konečně uskutečnit mileniální vizi. Navzdory vnějším hospodářským úspěchům ale společenství prožívalo těžkou vnitřní krizi, kterou způsoboval především Jonesův neutěšený fyzický i psychický stav. Na další projev tlaku ze strany americké veřejnosti v listopadu 1978, tedy na přílet delegace těch, které společenství chápalo jako nepřátele, reagoval Jones tak, že své stoupence podnítil k hromadným vraždám a k sebevraždám (Vojtíšek 2009: 68-90; Hall 2001). Celkový počet mrtvých (921) i okolnosti tragédie byly natolik šokující, že k nedůvěře americké společnosti vůči novým náboženským hnutím přispívají dodnes.

Živelně obnovovaný katastrofický milénialismus byl typický i pro tzv. **ježíšovské hnutí**, které spojovalo životní styl kontrakultury (tzv. hippies) s druhou vlnou pentekostalismu, tedy s charismatickým hnutím. Pojem „ježíšovské hnutí“ je shrnujícím označením řady nezávislých komunit a komunitních sítí převážně mladých lidí, kteří se od konce 60. let 20. století pokoušeli obnovit původní, „ježíšovské“ křesťanství, zbavené toho, co považovali za nánosy tradice a církevnictví. Proto také na základě doslovného výkladu křesťanské Bible hledali znamení blížící se apokalypsy a jejich mileniální očekávání bylo – ve shodě s jejich dalšími radikálními postoji – naléhavé. Např. zakladatel Společenství Calvary (Calvary Chapel) Chuck Smith (*1927) předpovídal druhý Kristův příchod na rok 1981. Z ježíšovského hnutí do konce 70. let „vykrytalizovala“ jednotlivá společenství a v těch, která trvají až do současnosti (např. Ježíšova armáda, Dvanáct kmenů, Společenství Calvary), se mileniální očekávání už výrazně neliší od očekávání ostatních pentekostalistů či fundamentalistických evangelikálů. – Dvě posledně jmenovaná společenství mají své nevelké pobočky i v České republice.

Jedno ze společenství, která vyšla z ježíšovského hnutí, si ovšem zaslouží samostatné odstavce, neboť míra mileniálního zaujetí, podobně jako radikalita jeho rozchodu s tradičním křesťanstvím, byly nesrovnatelně vyšší než u jeho ježíšovských souputníků. Toto komunitní společenství⁴⁷ vzniklo na základě půso-

47 Hnutí bylo popsáno mnohokrát; největší odbornou autoritu má Bainbridge 2002.

bení misionáře **Davida Berga** (1919-1994), který roku 1969 obdržel zjevení, že Kalifornie (v níž má ježíšovské hnutí původ a kde bylo nejsilnější) se v důsledku ničivého zemětřesení ocitne pod mořskou hladinou. Po vzoru biblického Izraele vyšel Berg (pod jménem Mo, tedy Mojžíš) se svými stoupenci z Kalifornie jako z Egypta. Během putování Spojenými státy hlásali blížký konec světa a intenzivně konali misii. Na této cestě společenství přijalo název Děti Boží, který mu původně přisoudili novináři. Nápaditou prezentací předpovědi katastrofy kvůli Kohoutkově kometě na přelomu let 1973 a 1974 se mu podařilo proniknout do povědomí značné části západních společností. Na základě Bergových zjevení získal milenialismus Děti Božích několik originálních prvků, např. Tisíciletá říše má nastat po přiletu kosmické lodi ve tvaru pyramidy s válečníky, kteří zničí zlý „systém“ tohoto světa. Mileniální předpovědi byly detailně rozpracovány do jednotlivých kroků, které měly vyvrcholit roku 1993 (více Novotný 1998: 86-92), a v různých verzích vykresleny v naučných komiksových seriálech.⁴⁸

Naléhavý milenialismus ovšem nebyl hlavní příčinou konfliktů se znepokojenými rodiči, církvemi i úřady, kvůli nimž Děti Boží postupně opouštěly Spojené státy a zakládaly komunity téměř po celém světě. Tím byla morálka společenství, která vyžadovala navazování sexuálních vztahů mezi všemi členy komunit včetně dětí a po roce 1978 také sex s lidmi mimo společenství za účelem misie (od téhož roku se společenství nazývá Rodina). Sex ostatně hraje velkou úlohu i v představě Tisícileté říše, kterou příslušníci tohoto hnutí sdíleli. Po Bergově smrti se Rodina zbavila mnoha kontroverzních nauk a také její milenialismus je možné označit za zvládnutý. V 90. letech minulého století se zahraniční misionáři Rodiny několikrát pokusili založit komunitu na našem území (v Senohrabech a v Týnci nad Sázavou), ale kromě získání několika jednotlivců větší úspěch nezaznamenali.

Zvláštní a poněkud na okraji stojící „rodinu“ pentekostálních církví tvoří tzv. **hnutí víry** se specifickým důrazem na moc víry, která má do křesťanova života přinést všestrannou prosperitu. Právě tzv. teologie prosperity, kterou v 70. letech 20. století do pentekostalismu uvedl americký pastor Kenneth Hagin (1917-2003) a která „správně věřícímu“ křesťanu zaručuje zdraví, bohatství a další důsledky božího požehnání, je příčinou ostražitosti ze strany jiných křesťanů.⁴⁹ Církví tzv. hnutí víry jsou u nás téměř dvě desítky; největší z nich je patrně Církev Slovo života, založená pod názvem Voda života roku 1988. Právě relativní stáří této církve i vývoj její mateřské církve ve Švédsku ji patrně přiměly k oslabení důrazů teologie prosperity a k většímu přimknutí k ostatním českým pentekostálním a evangelikálním církvím.

Schopnost rychlé proměny teologie v tomto typu církví je patrná také v případě milenialismu. S mimořádně naléhavým mileniálním očekáváním bylo možné se setkat ve slovenském křesťanském společenství Milost', které se od 90. let 20. století rozšířilo i do České republiky. Katastrofický milenialismus, typický pro fundamentalistický evangelikalismus, byl rozpracován do takových

48 Ukázku obsahuje barevná příloha této knihy.

49 Česky o Haginovi: Hejzlar 2010.

detailů, jakými je např. předpověď vytržení svatých během života jedné generace od ustanovení novodobého Státu Izrael.⁵⁰ Milenialismus ve společenství Milost byl také obohacen originálním konceptem, podle něž význam šesti hlavních židovských svátků koresponduje s hlavními body cesty lidstva k miléniu (např. svátek stánků předznamenává ustavení Tisícileté říše). V posledních letech ale katastrofický milenialismus poněkud ustupuje ve prospěch progresivního, který do hnutí proniká prostřednictvím důrazů hnutí obnovy (viz výše) a rekonstrukcionistického hnutí (viz níže) a který má i praktické důsledky např. ve formě povzbuzení členů společenství k aktivnímu veřejnému a politickému angažmá (Halasová 2010).

IV. Extrémně pravicová mileniální hnutí

Konzervativní postoje a sklon k fundamentalismu sdílí s evangelikály ve Spojených státech daleko menší hnutí **rekonstrukcionistů**. Vzniklo v 60. letech 20. století jako snaha reformovaných křesťanů zabránit tomu, aby hodnoty ve společnosti určoval sekulární humanismus. Nejvýraznější mluvčí tohoto hnutí, Rousas John Rushdoony (1916-2001), požadoval, aby nad všemi oblastmi společenského života (ve školství, vědě, zákonodárství, hospodářství a všude jinde) byla uplatňována „Boží vláda“, aby tedy byla „rekonstruována“ vláda Božího zákona, a to i za pomoci velmi tvrdých trestů. Na rozdíl od naprosté většiny evangelikálů jsou rekonstrukcionisté progresivními milenialisty a aktivně se účastní politického života v tzv. křesťanské pravici. Svou účastí v politickém dění se snaží přimět Spojené státy k přijetí právních a mravních norem odvozených z Bible, a tak přiblížit příchod Božího království (Clarkson 2000).

Na křesťanské pravici se úsilí rekonstrukcionistů někdy v určitých ohledech spojuje s aktivitou **hnutí křesťanské identity**, které vzniklo těsně po druhé světové válce také ve Spojených státech.⁵¹ Toto hnutí se ovšem spíše než evangelikálům podobá německému národnímu socialismu (o němž hovoří část „Protestantský a sekulární milenialismus“) svým nacionalismem, rasismem, antisemitismem či antikomunismem. Nikdy se ovšem v americké společnosti nestalo masovým hnutím a sestává z mnoha malých, jen ideově spojených místních organizací, spolupracujících s ostatními rasistickými a neonacistickými skupinami. Vůči dispenzacionalistickým evangelikálům se stoupenci hnutí křesťanské identity ostře vymezují, a to hlavně kvůli postoji vůči Židům. Hnutí totiž vychází z nauky tzv. britského izraelismu, zmíněné výše. Tuto nauku ale upravují a tvrdí, že skutečnými Židy (pravým vyvoleným národem) jsou Britové a bílí britští imigranti do Spojených států, zatímco ti, kdo se hlásí k židovství, jsou podvodníky. Tito podvodní Židé navíc podle tohoto přesvědčení pronikli do americké vlády a běžných křesťanských církví. Nositelé myšlenek křesťan-

50 Vzhledem k tomu, že nejvyšší věk jedné generace je stanoven na 120 let, vytržení má přijít do roku 2068.

51 Více Barkun 1994 a 1997: 247-260; česky Juergensmeyer 2007: 53-58, Vojtíšek 2009: 218-220.

ské identity se proto jako skutečný Boží národ chystají k zápasu především proti Židům a vládě Spojených států. Stejně jako značná část evangelikálního hnutí jsou i stoupenci křesťanské identity katastrofickými milenialisty, ale odmítají nauku o vytržení svatých před dobou soužení, a připravují se na přežití utrpení, které je čeká bezprostředně před druhým příchodem Krista (patří tedy k tzv. survivalistům, kteří připravují zásoby apod., aby mohli přežít období katastrof).

Novodobý římskokatolický milenialismus

Augustinův amilenialismus, zformulovaný patrně v reakci na heretická hnutí prvních čtyř staletí křesťanské církve, v podstatě zůstal většinovým přesvědčením křesťanů až doposud a je oficiálním a převládajícím přesvědčením římských katolíků. Události popisované v kanonické knize Zjevení mají být podle Augustina vykládány alegoricky a všechny pokusy vypočítat druhý příchod Krista mají být odmítnuty. Nový katechismus katolické církve z roku 1993 v eschatologické části hovoří o „závěrečné zkoušce“ církve a o „pronásledování“ a silně varuje před milenialismem (nazývá ho milenialismem nebo „antikristovským podvodem“), zvláště pak před politickým progresivním milenialismem (§676): „Tento antikristovský podvod vyvstává pokaždé, když někdo předstírá, že v průběhu dějin splní mesiášskou naději, která se může naplnit pouze mimo dějiny, a to s eschatologickým (posledním) soudem; církev zavrhlá i umírněnou podobu tohoto falšování očekávaného království nazývanou ‘mileniarismus’, zvláště ve formě politického, ‘od základu zvrhlého’ sekularizovaného mesiášství“ (*Katechismus* 1995: 183). Slova „od základu zvrhlého“ přitom odkazují na komunismus, který byl takto označen Piem XI. roku 1937 (Introigne 2011: 550).

Méně přísné, ale přesto jednoznačné odsouzení milenialismu se patrně týká především katastrofického milenialismu, typického pro evangelikální církve (tamtéž). S progresivně mileniálními prvky se v oficiálním učení církve naopak setkat můžeme, i když výjimečně. Takovou výjimkou je apoštolský list Jana Pavla II. *Tertio Millennio Adveniente* o přípravě na jubilejní rok 2000, vydaný roku 1994. Jako „znamení naděje“ papež v tomto listu spatřuje „v občanské oblasti [...] pokrok, kterého dosáhla věda a technika a zvláště lékařství ve službě lidskému životu, živější smysl pro zodpovědnost za životní prostředí, snaha nastolit mír a spravedlnost všude tam, kde jsou porušovány, úsilí o smíření a solidaritu mezi národy, hlavně v komplexních vztazích mezi severem a jihem světa...; *na církevním poli* je to pozornější naslouchání hlasu Ducha, když jsou přijímána charismata a dáván prostor laikům, horlivé nasazení pro věc jednoty křesťanů, prostor daný dialogu s ostatními náboženstvími a se současnou kulturou...“ (odstavec 46). Ke konci listu je perspektiva progresivního milenialismu zřetelná v tvrzení, že „Kristus jako Boží kvas proniká stále hlouběji do přítomného života lidí a šíří dílo spásy, které naplnil ve velikonočním tajemství“ (odstavec 56).

„Nějaký nový chiliasmus“ je však ve 23. odstavci výslovně odmítnut (Jan Pavel II. 1995: 45-46, 51 a 27).

Navzdory zdrženlivosti, anebo dokonce nepřátelství církve, je ovšem katastrofický milenialismus mezi římskými katolíky rozšířený a jeho obliba v posledních dvou stech let patrně stoupá, a to v souvislosti s rozmachem mariánských hnutí. Římskokatolický milenialismus je totiž především mariánský. Bývá konzervativní a silně antimodernistický, projevuje velkou úctu ke katolické hierarchii, zároveň ovšem kritizuje některé její činy (zvláště ty, které chápe jako přizpůsobování se nekatolickému světu), bývá velmi aktivní a úspěšný v získávání konvertitů i v inspiraci pro přijetí kněžského či řeholního povolání.⁵²

Maria, matka Ježíše Nazaretského, má místo v mileniálních koncepcích díky dvěma tradičním výkladům křesťanské Bible. Podle starokřesťanské interpretace je Maria novou Evou, jíž se podle knihy Genesis týká Hospodinova slova hadovi v ráji: „Mezi tebe a ženu položím nepřátelství, i mezi símě tvé a símě její. Ono ti rozdrtí hlavu a ty jemu rozdrtíš patu.“⁵³ Maria je tedy konečnou vítězkou nad ďáblem (hadem) a ochranitelkou před ním. Poněkud jiná role Marie v mileniálních konceptech některých římských katolíků vyplývá z jejího ztotožnění se „ženou oděnou sluncem“, o níž hovoří křesťanská kanonická kniha Zjevení Janovo ve své 12. kapitole. Proti této ženě a „proti těm, kdo zachovávají příkázání Boží a drží se svědectví Ježíšova“ se postavil apokalyptický drak a pronásledoval ji. Maria tak získala postavení té, která shromažďuje věrné křesťany, odděluje je od nepřátelského světa a ochraňuje je.

Vzestup mariánské zbožnosti v 19. století podnítila především tři zjevení ve Francii: v Paříži, v klášteře v ulici du Bac roku 1830, v La Salettě roku 1846 a v Lurdech roku 1858 (přehledně: Balaban 2000: 231-234). Ačkoli mariánská zjevení bývají atraktivní především pro lidový katolicismus, lasalettské zjevení, resp. jeho původně tajná část, zveřejněná Mélaníí Calvatovou (1831-1904) až roku 1879, se stalo celoživotní inspirací významných francouzských katolických intelektuálů. Katastrofický milenialismus tohoto tajného zjevení, v jehož scénáři bylo např. i brzké zničení Paříže a Marseilles, uchvátilo spisovatele Léona Bloye, filosofa Jacquese Maritaina nebo jedinečného znalce islámu Louise Massignona (více: Introvigne 2011: 554-559).

Ve druhé polovině 19. století byl mariánský milenialismus velmi posílen koncepcí „věku Marie“. Hlavní zásluhu na tom mělo objevení traktátu *O pravé mariánské úctě* roku 1842. Jeho autorem byl francouzský kněz Louis-Marie Grignion de Montfort (1673-1716), roku 1947 svatořečený a známý jako svatý Ludvík z Montfortu. V tomto traktátu, hojně vydávaném v následujících desetiletích, Ludvík kromě jiného představuje myšlenku čtyř budoucích období: vlády antikrista, vlády Marie, vlády Ježíše Krista a Ježíšova druhého příchodu. Tato

52 O mariánském milenialismu v české společnosti: Staněk 2004; podrobněji o místě současného mariánského milenialismu v římskokatolické církvi zvláště ve Spojených státech: Cuneo 1999.

53 Genesis 3,15 (Bible 1979: 19).

myšlenka navazuje na katolické mystiky počátku 17. století a své kořeny má v důrazu církve po tridentském koncilu (1545-1563) na Marii a na její úlohu při spasení. „Věk Marie“ má být charakterizován zjevením Mariiny slávy a jejím zápasem s antikristem. Zjevení slávy spatřovali mariánští katolíci např. ve vyhlášení učení o neposkvrněném početí Panny Marie papežem Piem IX. roku 1854 nebo v množství zázraků hlášených z Lurd; myšlenka Mariina zápasu s antikristem posilovala vzdor konzervativních katolíků vůči společenským změnám a postupné ztrátě významu římskokatolické církve v evropských společnostech. Koncepce „věku Marie“ byla mnohokrát interpretována mileniálně; sám Ludvík z Montfortu ovšem katolickou církví za milenialistu považován není.⁵⁴

Ve 20. století význam mariánské zbožnosti, a tím i mariánských zjevení, ještě vzrůstal. Vedle desítek těch, jejichž známost zůstala omezena hranicemi diecéze nebo regionu, dosáhla nejméně tři zjevení – v portugalské Fátimě roku 1917, ve španělském Garabandalu v letech 1961-1965 a v bosenském Medjugorje od roku 1981 dosud – skutečně světového ohlasu. Zdaleka největší význam pro mileniální koncepty mělo fátimské zjevení, jež se v průběhu šesti měsíců roku 1917 dostávalo třem chudým portugalským dětem. Mimořádný ohlas toto zjevení získávalo ale až mezi lety 1935 a 1941, kdy Lúcia dos Santos (1907-2005), nejstarší ze tří dětí, publikovala své vzpomínky a kdy byla zjevení dána do souvislosti se vzrůstající mocí sovětského režimu. Fátimské poselství vyzývalo ke konverzi Ruska k římskému katolictví a Panna Maria fátimská postupně získala roli bojovnice v apokalyptickém zápase proti bezbožnému komunismu. V této době (1946) také ve Spojených státech vznikla Modrá armáda naší Panny Marie fátimské (známá spíše jako Fátimský apoštolát Modrá armáda), jedno z největších římskokatolických mariánských hnutí, které udává 25 milionů stoupenců a přítomnost ve 110 zemích světa. U nás má centrum v bývalém klášteře v Koclířově u Svitav.

Značný mileniální potenciál mělo tzv. třetí fátimské tajemství. Fátimské děti shodně tvrdily, že v červenci 1917 obdržely také tajné poselství. Nevyzradily je a teprve roku 1941 mohla Lúcia se souhlasem Panny Marie zveřejnit jeho první dvě části. Třetí část tajemství sepsala roku 1944 a roku 1957 odevzdala papeži. Do doby, než bylo roku 2000 ve Vatikánu zveřejněno, se jeho obsah stával součástí nejrůznějších mileniálních spekulací.

Panna Maria fátimská také inspirovala italského kněze Stefana Gobbiho (1930-2011, známého spíše jako Don Gobbi) k založení silného Mariánského kněžského hnutí. Jako počet svých kněžských stoupenců hnutí udává 100 tisíc (a asi 350 biskupů), počet laických sympatizantů je patrně v řádu milionů (základního spisu Dona Gobbiho bylo jen u nás údajně distribuováno 18 tisíc kusů). Bylo to právě při návštěvě Fátimy roku 1972, kdy Don Gobbi poprvé pocítil, že k němu Maria promlouvá vnitřním hlasem. Tato sdělení, místy velmi naléhavá, dramatická a obsahující množství apokalyptických motivů, tvoří knihu *Kněžím, přemilým synům Panny Marie*. Sdělení skončila roku 1997. Jejich apokalyptické pasáže se zaměřují proti komunismu, konzumnímu způsobu života či svobodné-

54 Více: Introvigne 2011: 552-553; Cousineau 2000: 6-8.

mu zednářství. Útrapy pravé církve měly vyvrcholit roku 1998 a rok 2000 měl být svědkem triumfu „ženy oděné sluncem“, Ježíšova druhého příchodu a nastolení Božího království. Navzdory nesplnění těchto předpovědí zůstává Mariánské kněžské hnutí silným římskokatolickým hnutím.

Mariánský milenialismus „je mocným podzemním proudem uvnitř římskokatolické církve a pokusy vyhladit ho nebyly ve skutečnosti nikdy úspěšné,“ napsal Introvigne. Církevní hierarchie se ho snaží zvládnout tím, že „pečlivě odděluje přijatelné spekulace o konci světa (a vyžaduje, aby byly prezentovány jako spekulace spíše než s určitostí) od méně přijatelných případů stanovování dat, výpůjček z nekatolických mileniálních tradic nebo divokých teologických inovací“ (Introvigne 2011: 563). Toto oddělování zanechává některá významná mariánská mileniální hnutí za hranicemi římskokatolické církve. Jedno z nich vzniklo na základě tzv. zjevení v Bayside, která získávala od Panny Marie a dalších svatých od roku 1968 až do své smrti Veronica Luekenová (1923-1995), žijící ve čtvrti Bayside v New Yorku. Obsah těchto zjevení je velmi kritický k vývoji církve po II. vatikánském koncilu. V apokalyptických pasážích, které hovoří např. také o tzv. třetím fátimském tajemství, infiltraci satanistů do katolické hierarchie apod., je patrný vliv konspiračních teorií (podrobně: Wojcik 1997: 60-96).

Jiným relativně významným mariánským mileniálním hnutím dnes již mimo římskokatolickou církev je Mariina armáda, založená Kanaďankou Marie-Paule Giguèrovou (*1921). Hnutí se formovalo od roku 1954, kdy o něm Marie-Paule poprvé „slyšela“ od Panny Marie, ale oficiálně vzniklo až roku 1971. Je známé též jako Společenství Paní všech národů, protože čerpá i z poselství, jež Maria zjevila Idě Peerdemanové (1905-1996) v Amsterdamu v letech 1945 – 1959. Peerdemanová hovořila o „Paní všech národů, jež byla kdysi Marií“. Formulace „jež byla kdysi Marií“ se stala předmětem teologických diskusí v Holandsku a také hlavní příčinou exkomunikace Marie-Paule Giguèrové a jejích stoupenců (mezi nimiž je i řada kněží) roku 2007. Giguèrová se totiž považuje za inkarnaci téže bytosti, která „byla kdysi Marií“, což je pro římskokatolickou ortodoxii nepřijatelné (podrobně: Introvigne 2011: 559-563).

Mariánská zjevení se v současnosti odehrávají doslova na celém světě. Jedním z těchto míst bylo v letech 1981 – 1989 město Kibeho ve Rwandě, kde se Panna Maria zjevovala několika mladým lidem a oznamovala utrpení. Za naplnění těchto předpovědí je považována rwandská genocida roku 1994. Zjevení v Kibeho a vstřícné postoje místního biskupa k nim podnítily vlnu dalších mariánských zjevení ve Rwandě a Ugandě. Na jejich základě vzniklo také Hnutí za obnovu Desatera božích přikázání, v němž se postupně rozvinul mariánský mileniální koncept. Konec světa a příchod Božího království se měly odehrát na přelomu let 2000 a 2001. Očekávání doprovázelo natolik neortodoxní učení a natolik nezvyklá praxe osobního i společného života, že vedení hnutí včetně vzdělaného ugandského teologa Dominica Kataribaaboa (1936-2000) bylo nakonec exkomunikováno z církve. Izolace většiny stoupenců od ugandské společnosti umožnila vraždění jeho příslušníků, které se dělo uvnitř hnutí a které vyvrcholilo hromadnou vraždou a sebevraždou zbylých

příslušníků v březnu 2000. Celkem zahynulo pravděpodobně více než tisíc příslušníků tohoto mariánského hnutí. Příčina ani všechny okolnosti tragického konce hnutí nejsou zcela známy (Vojtíšek 2009: 188-199).

Milenialismus v západním esoterismu

V tradici západního esoterismu (hermetismu)⁵⁵ byly mileniální myšlenky okrajově rozesety ve vzájemně nepříliš souvisejících podobách až do posledních desetiletí 19. století. Vznik Theosofické společnosti roku 1875 a její mohutný vliv prostřednictvím snad až stovek esoterických společenství, která jí byla a jsou inspirována, způsobily kromě jiného i rozšíření (především progresivního) milenialismu v této tradici. V následujících odstavcích se nejprve zmíním o mileniálním myšlení v západním esoterismu před Theosofickou společností a mimo její přímý vliv, pak budu v hlavní části sledovat milenialismus ve společenstvích, která na Theosofickou společnost přímo navazují, a nakonec podám přehled mileniálních hnutí v rámci tzv. ufologie, která se zdá být zatím poslední silnou větví, vyrůstající z kmene západní esoterické tradice.

I. Milenialismus v esoterismu od počátků do Theosofické společnosti

Schéma katastrofického milenialismu obsahuje již **Asclepius**, jeden ze starověkých hermetických traktátů, sepsaných v prvních třech staletích našeho letopočtu. Asclepius byl jako jediný z těchto traktátů znám i ve středověku díky svému latinskému překladu a díky Augustinově polemice s jeho obsahem. Jeho mileniální pasáž (označovaná jako paragrafy či kapitoly 24-26) je patrně ovlivněna pozdní židovskou apokalyptickou literaturou. Hermes Trismegistos v ní popisuje úpadek egyptského náboženství a na něj navazující kosmickou katastrofu, po níž stvořitel „obnoví svět v celé jeho původní kráse“.⁵⁶

Po obnovení hermetické tradice renesančními učenci v 15. století se v ní mileniální myšlenky objevovaly výjimečně a navazovaly spíše na křesťanskou, popř. židovskou mileniální tradici než na Asclepia. Tuto výjimku ale bezpochyby představoval významný italský učenec **Giordano Bruno** (1548-1600), který ve své době spatřoval naplnění proroctví z mileniálních pasáží Asclepia. V jejich duchu se pokoušel prosadit „hermetickou reformu“ (Yatesová 2009) tehdejší evropské

55 Religionistické uvedení do této tradice v češtině poskytuje Goodrick-Clarke 2012; stručně též Štampach 2010: 119-142 nebo Gilbert 2006: 303-356.

56 Tuto pasáž převyprávěla Yatesová (v českém překladu Yatesová 2009: 48-50).

společnosti, zmítané konfesními spory. Cítil se „být prorokem a vůdcem nového hnutí“ (tamtéž: 237) na základě toho, že - podle svých slov - „osvobodil ducha a poznání lidské“ a „rozrazil vzduch, pronikl oblohou, proletěl mezi hvězdami, překročil hranice světa“ apod. (citováno podle Yatesové, tamtéž: 235). Do svého hermetického obrazu světa začlenil i tehdy novou Koperníkovu heliocentrickou teorii. Kvůli neúnavnému hlásání svých hermetických názorů se dostal do konfliktu se světskou i církevní mocí a byl odsouzen k trestu smrti upálením.

Jako reakci na náboženské rozdělení Evropy můžeme ostatně chápat i úsilí o postupné zlepšování společnosti prostřednictvím výchovy a vzdělávání (i v hermetických vědách), jak se s ním setkáváme v idejích **rosikrucianství**. V jednom z rosikrucianských manifestů, *Confessio Fraternitatis* z roku 1615, lze vidět náznaky progresivního milenialismu (tak také Goodrick-Clarke 2002: 107), snad ovlivněného křesťanským progresivním milenialismem Jáchyma z Fiore (1145-1203). Rosikrucianství bylo na začátku 20. století obnoveno především zásluhou Američana Carla Louise von Grasshafa (1865-1919), známého jako Max Heindel. Ani v jednom ze společenství, která inspiroval (u nás působí Lectorium Rosicrucianum a A. M. O. R. C.) ovšem milenialismus nehraje zásadní roli.

Také mezi theosofy a mystiky, kteří čerpají z tradice západní esoterismu, je mileniální zájem zcela okrajový. Plně se rozvinul snad jen ve společenství tzv. **filadelfistů**, které se shromáždilo kolem anglické mystičky Jane Leadeové (1624-1704), navazující na německého mystika Jakoba Böhmeho (1575-1624) a jeho anglického následovníka Johna Pordage (1608-1681). Jak uvádí Goodrick-Clarke, jméno „filadelfista“ je odvozeno ze slov křesťanské kanonické knihy Zjevení Jana - va a „vztahuje se k víře této skupiny, že již uskutečnila mystickou duchovní realitu na zemi v očekávání nastupujícího milénia“ (tamtéž: 98).

Mileniální myšlenky se velmi zřídka a spíše u jednotlivých praktikujících než v celých společenstvích objevovaly také ve spiritistickém hnutí (jež má svůj novodobý počátek v polovině 19. století). Projevily se ovšem poměrně silně ve vietnamském náboženství **Cao Dai**, v němž spiritismus sehrál určující roli. Založil ho roku 1926 Ngo Van Chieu (1878-1926), úředník francouzské koloniální správy, který při spiritistických seancích komunikoval s bytostí, která se představila jako Cao Dai, což je taoistické označení pro nevyššího Boha, překládané jako „nejvyšší palác“, „nejvyšší oltář“ nebo „nejvyšší stupeň“. O Vánocích roku 1925 přijal Ngo ve spiritistickém kroužku poselství o tom, že Bůh nyní přichází na Východ podobně jako před dvěma tisíci lety na Západ. Společenství se rychle rozrůstalo a do jeho čela byl brzy povolán jako první papež Le Van Trung (+1934 nebo 1935). Již v těchto letech v něm vykrystalizovala progresivně mileniální koncepce, podle níž právě náboženství Cao Dai dovršuje postupné boží zjevení. To začalo v prvním věku díky postavám Buddhy a Lao'c, pokračovalo druhým obdobím díky Ježíšovi a vrcholí třetím, nynějším věkem, v němž jsou všechny, dosud nesprávně interpretované náboženské tradice sjednoceny. Jejich zakladatelé a proroci ve skutečnosti nestojí v protikladu, ale jejich poselství odrážejí různá stádia dějinného vývoje jediného náboženství, které má v tomto posledním stádiu reprezentovat Cao Dai (Benz 1971: 25-43).

Náboženství Cao Dai vzniklo sice na základě staršího spiritismu, ale až v době, kdy západní esoterismus měl již za sebou své „obrození“ v posledních desetiletích 19. a prvním desetiletí 20. století. Západní esoterismus tehdy prožíval mohutné oživení, které se projevilo vznikem desítek nových hermetických, theosofických a okultních řádů, spolků a společností. Kromě níže zmíněné Theosofické společnosti a jejích pokračovatelů zůstával milenialismus i v tomto obrození výjimečný. Takovou výjimkou bylo učení britského hermetika **Aleistera Crowleyho** (1875-1947), který je znám především jako tvůrce náboženské filosofie Thelema, jako význačný člen hermetických řádů Zlatý úsvit a Ordo Templi Orientis (O. T. O.) či jako experimentátor v sexuální magii. Podle úvodu v Knize zákona (*Liber legis*) z roku 1904 má být Zákon Thelema (řecky „vůle“) uskutečňován v novém Horově věku (aeonu), který právě toho roku začal. „Ustavení Zákona Thelema je“ – podle Crowleyho – „jediným způsobem, jak zachránit individuální svobodu a zajistit budoucnost této rase“ (Crowley 1991: 10). Nový věk bude trvat pod vládou boha Hora dva tisíce let a lidstvo do něj uvede Mistr Therion. Jménem Therion (řecky „šelma“) označoval Crowley sebe.

Myšlenka nového věku je rozvinuta i v pozdním díle Aleistera Crowleyho, výkladu tarotu z roku 1944. Dvacátý list velké arkány tarotových karet bývá nazván „Soud“ nebo „Poslední soud“ a vyobrazení na této kartě se obvykle vztahuje k ději, který je popsán v křesťanské knize Zjevení Janovo. V Crowleyho verzi, již považoval za odhalení původního staroegyptského tarotu, je tato karta nazvána Aeon a připomíná počátek Horova věku (Crowley 1994: 139-141).

Podobně můžeme za určitou výjimku v prostředí hermetických společností považovat milenialismus, jenž se projevil v neotemplářském **Řádu Slunečního chrámu**. Novodobé templářství jako způsob náboženského života uzavřených společenství v duchu západní esoterické tradice má sice kořeny na začátku 19. století, ale větší význam ve svazku novodobých hermetických společenství získalo až o 150 let později díky Jacquesi Breyerovi (1922-1996). Tento francouzský esoterický spisovatel vnesl do neotemplářské tradice také určitou mileniální koncepci, ale teprve v Řádu Slunečního chrámu, který roku 1981 založil francouzský hodinář a zlatník a dlouholetý člen několika esoterických společností Joseph Di Mambro (1924-1994), se milenialismus plně rozvinul. Do rámce Breyerova progresivního milenialismu, počítajícího s transformací lidstva, vložil Di Mambro přesvědčení o svých kontaktech s nanebevzatými mistry velkého bílého bratrstva, o nichž hovořila Theosofická společnost (jak je o tom pojednáno níže). Další obohacení tohoto mileniálního konceptu znamenaly důrazy hnutí Nového věku (o němž je také pojednáno níže), které do něho vnesl především belgický lékař, homeopat a řečník na témata typická pro toto hnutí Luc Jouret (1947-1994). Jouretova vize ovšem obsahovala i předpoklad nadcházejících katastrof, které přežijí jen ti, kdo jsou připraveni na přechod na vyšší evoluční stupeň.

Tento přechod ale roku 1993 získal podobu hromadné vraždy a sebevraždy, a to patrně proto, že Řád procházel velmi těžkou vnitřní členskou i finanční krizí, byl ohrožen svědectvím svých bývalých členů o podvodech při získávání poselství od nanebevzatých mistrů a zažíval tlak ze strany úřadů. Násilné činy,

legitimované Di Mambrovou originální mileniální koncepcí a provedené patrně v jeho režii, se odehrály v letech 1994, 1995 a 1997 v pěti usedlostech v Kanadě, Švýcarsku a Francii, které Řád používal. V celkovém počtu 74 lidí zahynuli členové Řádu i bývalí členové, kteří byli považováni za zrádce, a jejich děti (Lewis 2006; Vojtíšek 2009: 109-123).

V oblasti německého jazyka využívalo hermetické obrození z přelomu 19. a 20. století také středověkou křesťanskou literaturu, především legendu o svatém grálu podle Wolframa z Eschenbachu (asi 1170 - asi 1220). Jedno z těchto společenství získalo takovou veřejnou pozornost, že novodobé náboženské zpracování legendy o grálu začalo být spojováno téměř výhradně s ním a na tomto základě začalo být nazýváno **hnutí Grálu**. Jednalo se vlastně o několik nezávislých spolků posluchačů a čtenářů přednášek německého obchodníka Oskara Ernsta Bernhardta (1875-1941), vystupujícího pod jménem Abd-ru-shin. Roku 1929 ve Vomperbergu v rakouských Alpách vznikla osada Grálu, která se měla stát cílem 144 tisíc povolaných z celého světa, aby žili v Tisícileté říši, a „horou spásy“ v nadcházejících apokalyptických událostech.

Zatímco v první polovině 30. let hnutí rostlo díky vydání a šíření Abd-ru-shinova základního díla *Ve světle pravdy* (1931) a sílily jeho mileniální naděje, ve druhé polovině 30. let se naopak začalo projevovat nepřátelství vůči tomuto novému náboženskému hnutí ze strany jeho okolí, takže proud příchozích zeslábl a odcházeli i ti, kteří dříve Abd-ru-shinovi přísahali věrnost. Osada byla nakonec roku 1938 zabrána německými okupačními úřady, hnutí rozpuštěno všude tam, kam dosáhla německá správa, a Abd-ru-shin zemřel ve zklamání a osamocení (Trtík a Vojtíšek 2003; Vojtíšek 2006).

Po druhé světové válce se Abd-ru-shinově manželce a později i jejím dětem podařilo hnutí obnovit. Cenou za jeho stabilizaci byla nová interpretace Abd-ru-shinovy poslání a téměř úplné opuštění jeho mileniálních důrazů. Z Abd-ru-shinovy knihy, považované v originále za úplný a dokonalý svatý text, je ovšem možné původní milenialismus vyčíst i nadále. To je příčinou živelného obnovování milenialismu jak v hnutí Grálu samotném (přičemž jednotliví milenialisté a jejich následovníci bývají ze společenství vylučováni), tak také mimo něj. Živelné obnovování milenialismu mimo hnutí Grálu umožňuje relativně snadná dostupnost knihy *Ve světle pravdy* v knihkupectvích i antikvariátech.

Hnutí Grálu je od počátku 30. let v české společnosti poměrně silné (v současnosti se k němu hlásí více než tisíc lidí) a Abd-ru-shinův milenialismus je v něm občas živelně obnovován. Nejzávažnější případ obnovení milenialismu na základě Abd-ru-shinovy knihy u nás nastal ovšem mimo hnutí Grálu, ve společenství tzv. **imanuelitů**, následovníků mesiášské dvojice Jana Dvorského (*1965) a Lucie Dvorské (*1964). Komunity imanuelitů, které dosáhly ve vrcholné období kolem roku 1993 až desítek „jdoucích za Pravdou“, v následujícím roce intenzivně očekávaly světové katastrofy a vznik Tisícileté říše. Okolnosti vypjatého očekávání přivodily situace, které hrozily sebevražedným násilím (Vojtíšek 2009: 227-238). Po zklamání roku 1995 a odchodu vedoucí dvojice a její rodiny do illegality a do zahraničí již nebyly komunity obnoveny.

Dvojici nadále finančně podporují pouze jednotliví stoupenci Jana Dvorského jako mesiáše.

II. Theosofická společnost a její pokračovatelé

Po stručném vypsání hermetického milenialismu do 19. století a po popisu milenialismu u Crowleyho, v Řádu Slunečního chrámu a v hnutí Grálu, resp. u imanuelitů se tento výklad vrací na začátek již zmíněného hermetického oživení, a to ke zdaleka nejvlivnějšímu mileniálnímu hnutí v esoterické tradici, k **Theosofické společnosti**. Od vzniku v New Yorku roku 1875 rychle rostla její obliba v kruzích, které byly ovlivněny tehdy velmi módním spiritismem, přály si ovšem hlubší myšlenkový ponor, než mohl lidový spiritismus nabídnout, a zároveň pociťovaly potřebu se vyrovnat s duchovními impulsy, jež přinášel nový a intenzivní kontakt Západu s východním, především indickým duchovním dědictvím. K mimořádnému úspěchu Theosofické společnosti jistě přispěla její schopnost integrovat do svého učení velmi diskutovanou myšlenku evoluce, k níž se etablované náboženské instituce stavěly rezervovaně, pokud ji přímo a vášnivě neodmítaly. S velkými církvemi (především protestantskými) Theosofická společnost naopak sdílela optimismus ohledně budoucnosti lidstva a vůli být v čele duchovních snah o zlepšování společnosti. Liberální protestantismus tak Theosofickou společnost zjevně ovlivnil svou progresivně mileniální koncepcí.

Progresivní milenialismus měl v Theosofické společnosti podobu duchovní evoluce, která je umožněna reinkarnací lidských duší a jejímž prostřednictvím lidstvo dospěje do blaženého věku, charakterizovaného bratrstvím lidí a naplněním jejich božského potenciálu. Tuto evoluci skrytě podporují duchovní mistři či mahátmové, kteří tvoří tzv. Velké bílé bratrstvo, sestávající z nanebevzatých mistrů - zakladatelů, duchovních bytostí a vynikajících postav známých z různých náboženství světa. Nanebevzatí mistři údajně dlí v šambhalské říši a odtud komunikují s vybranými duchovně pokročilými lidmi. V Tibetu u těchto mahátmů měla údajně strávit (ovšem možná pouze duchovně) sedm učednických let **Jelena Petrovna Blavatskaja** (1831-1891), jedna ze zakladatelů Theosofické společnosti a její nejvýraznější tvář.⁵⁷ Duchovní Mistr Pán Maitréja, známý v buddhismu jako buddha budoucího věku, byl již v rané Theosofické společnosti očekáván jako ten, kdo uvede nový, plně osvícený věk lidstva.

Mileniální koncepci Pána Maitréji ovšem Blavatskaja nikdy plně nerozvinula a soustředila se spíše na jiné aspekty práce Theosofické společnosti – na odhalování skrytého esoterického poznání, kontakty s indickou duchovní tradicí či zkoumání mimořádných duševních sil v člověku a tzv. paranormálních jevů. Progresivní milenialismus do samého centra zájmu Theosofické společnosti přivedla až **Annie Besantová** (1847-1933), která nastoupila do jejího čela roku 1907, a blízký spolupracovník Besantové **Charles Webster Leadbeater**

57 Český populárně a přehledně o Blavatské: Sanitrák 2010: 111-124.

(1854-1934). Právě ten roku 1909 objevil v Čennaji (tehdy Madrásu, kde bylo ústředí Theosofické společnosti) v koupajícím se chlapci Pána Maitréju. Besantová se chlapce jménem Džiddu Krišnamúrti ujala, poskytla mu vzdělání a ve 20. letech ho doprovázela na turné, na nichž vystupoval jako „světový učitel“ nastávajícího věku (Wessinger 1988). Pro podporu myšlenky blízkého příchodu nového věku a vzniku nové lidské rasy vytvořila Besantová roku 1911 Řád východní hvězdy. Publiku Besantové, Leadbeatera a Krišnamúrtiho bylo v podstatě jasné, že Pánem Maitréjou a zároveň znovuvtěleným Ježíšem, který spojuje a završuje mileniální tradice všech náboženství světa, je právě Krišnamúrti.

Theosofická společnost prožila pod vedením Besantové svůj vrchol ve 20. letech 20. století. Jednostranná orientace Besantové na Indii a její mileniální zápal soustředěný na osobu Džiddu Krišnamúrtiho ale nebyl vhod celé Theosofické společnosti. Významným příkladem odporu k těmto důrazům se stala německá sekce Theosofické společnosti, která se odtrhla roku 1912 a pod vedením Rudolfa Steinera (1861-1925) vytvořila základ anthroposofického hnutí. Theosofická společnost sice nadále početně narůstala, zároveň ale trpěla dalšími schizmaty. Těžkou ránu jí způsobil i to, že Džiddu Krišnamúrti (1895-1986) roku 1929 odmítl nadále hrát roli Pána Maitréji, s Theosofickou společností se rozešel a až do své smrti působil v západním světě jako nezávislý duchovní učitel. Po smrti Besantové Theosofická společnost rychle ztrácela své výjimečně vlivné postavení. Ve druhé polovině 20. století se nakonec stala pouze jednou z desítek hnutí, která navazovala na myšlenkové dědictví Blavatské a která se společně stala předchůdci ještě daleko mohutnějšího hnutí Nového věku.

Značný ohlas měla Theosofická společnost i v českých zemích, a to již od roku 1891. Před první světovou válkou byl hlavní postavou České společnosti theosofické Jan Bedrníček (1878-1939). Pod jeho vedením se společnost roku 1925 distancovala od projevů milenialismu Besantové a Leadbeatera a roku 1927 se přejmenovala na Společnost pro mystická studia (Sanitrák 2010: 185-203). Až do své smrti byla hlavní postavou této společnosti spisovatelka Pavla Moudrá (1861-1940). Společnost byla roku 1951 násilně rozpuštěna a snahy o její obnovu v 90. letech 20. století nebyly úspěšné.⁵⁸

Široké kosmologické koncepce výše zmíněného zakladatele anthroposofického hnutí Rudolfa Steinera nejsou mileniální. Mezi těmi, které inspiroval, je ale možné milenialismus výjimečně nalézt. Platí to o české duchovní učitelce Marii Kubištové (1887-1956), která vystupovala jako **Alma Excelsior** a která navázala na Steinerovo pojetí dějin planety Země svérázně a se silným mileniálním akcentem. Podobně jako Steiner umísťovala současnost do páté („árijské“) epochy dějin Země. Začátek šesté kultury v rámci této epochy ale položila do roku 1918 a spojila s rozmachem Slovanstva. „Slovanský impuls“ v současné „filadelfické kultuře“ má vést ke kvalitativně novému stupni demokracie, který přinese sbratření lidstva a umožní příchod božího království (Bezdek 2006: 111). Spisy Almy Excelsior byly po desetiletí šířeny pouze v opisech mezi snad až několika

58 O působení Theosofické společnosti v Praze: Zdražil 1998.

stovkami jejich žáků, volně sdružených v tzv. Zodiakální škole. Teprve po roce 1990 se dočkaly knižních vydání péčí Sdružení přátel morálního Zákona a jsou dosud schopny k této originální duchovní učitelce přitáhnout pozornost.

Z českého prostředí se ovšem musíme vrátit k vývoji idejí J. P. Blavatské v mezinárodním, ne-li světovém měřítku. Jedním ze schizmatických hnutí, která vyšla z Theosofické společnosti, byla Arkánská škola. Roku 1923 ji založila **Ali-ce Baileyová** (1880-1949), do té doby aktivní členka Theosofické společnosti. Podobně jako Blavatská si i Baileyová nárokovala přímé spojení s Velkým bílým bratrstvem, konkrétně s Mistrem moudrosti Djwal Khulem, zvaným Tibeťan. Tento nárok Baileyové se nesetkal s pochopením Theosofické společnosti a Baileyová musela roku 1920 opustit své místo v její struktuře. V nauce, kterou odvozovala z kontaktu s Tibeťanem, Baileyová sdílí s Besantovou progresivní milenialismus, ale příchod mesiáše (jež nazývala bódhisattva, avatar, Kristus i jinak) klade až na konec 20. století. Ačkoli se výraz „nový věk“ pochopitelně v duchovních společenstvích vyskytoval i dříve (Heelas 1996: 15-17), byla to patrně právě Baileyová, kdo tento ho spojil s progresivním milenialismem v duchu Theosofické společnosti (Hanegraaff 1998: 95).

Baileyová svá tvrzení o novém věku potvrzovala pomocí astrologie, a nový věk proto označovala jako „věk Vodnáře“ (Wessinger 1988: 328). Lidský podíl na příchodu nového věku Baileyová viděla v tom, že se člověk napojí na zdroj božského Světla a bude se snažit přinášet duchovní světlo do tohoto světa a uzdravovat jeho nemoci. Na základě této myšlenky vznikaly „skupiny Světla“, meditační „trojúhelníky“ či „ostrůvky“, jejichž počet měl růst a které měly postupně a ve vzájemné spolupráci a podpoře připravit „nový věk“. Myšlenky Baileyové ovlivnily v desetiletích po její smrti řadu intelektuálů a v 60. letech 20. století se staly základem pro širokou myšlenkovou platformu nastupujícího **hnutí Nového věku**. Patrně nejrozšířenějším meditačním textem v tomto hnutí je ostatně *Velká invokace* z roku 1937, kterou Baileyová svým následovníkům doporučovala. Kromě jiného tyto skupinky převzaly také praxi kontaktování duchovních mistrů, a pomohly tak vytvořit zázemí pro pozdější rozšíření tzv. channelingu (kontaktování duchovních bytostí včetně mimozemských), který se stal velmi rozšířenou náboženskou aktivitou v hnutí Nového věku.

Mezi nejvlivnější intelektuály, kteří šířili progresivní milenialismus v duchu Baileyové i po její smrti, patřil švýcarský lékař a psychoterapeut **Carl Gustav Jung** (1875-1961). Stejně jako Baileyová vyjadřoval i Jung myšlenku konce starého a začátku nového eónu pomocí astrologie jako přechod z křesťanského věku ve zvířetníkovém znamení Ryb (které jsou současně i křesťanským symbolem) do nového věku ve znamení Vodnáře. Tento přechod je podle Junga zapříčiněn změnami „v konstelaci psychických dominant, archetypů, 'bohů', které způsobují anebo doprovázejí sekulární proměny kolektivní psyché“ (Jung 1999: 10). Takové a další Jungova vyjádření podobně jako např. i přístup italského psychiatra Roberto Assagioliho (1888-1974) napomáhaly tomu, že důrazy esoterické tradice (zvláště důraz na individuální duchovní rozvoj) byly „překládány“ do psychologického jazyka. Podnítily tak vznik škol humanistické a transpersonál-

ní psychologie (Lucas 2011: 569) i tzv. hnutí lidského potenciálu, které spojilo esoterickou tradici a psychologii, vplynulo do později konstituovaného hnutí Nového věku a stalo se jeho významnou součástí. Carl G. Jung je proto právem považován za mimořádně vlivnou osobnost pro hnutí Nového věku (Heelas 1996: 46); díky svým psychologickým koncepcím ovšem ještě více než díky svému milenialismu.

Myšlenky hlavních představitelů Theosofické společnosti a zvláště Baileyové zasáhly skotského esoterického spisovatele **Benjamina Crema** (*1922) natolik, že se stal hlavní postavou mezi těmi, kdo je zprostředkovali především britským předchůdcům a raným stoupencům hnutí Nového věku. Pán Maitréja Crema poprvé oslovil roku 1959 a Creme se postupně stal ohlašovatelem jeho brzkého tělesného příchodu, který měl být provázen globálním odzbrojením, nástupem jednotné světové vlády, rasovým a náboženským smířením a dalšími důsledky pronikavého zlepšení společenské situace. Vrchol ohlasu na veřejnosti a v médiích dosáhl Creme roku 1982 vyhlášením, že Pán Maitréja na sebe vzal tělesnou podobu jednoho z chudých londýnských Pákistánců. V určený den roku 1982 se ovšem Pán Maitréja neprojevil. Creme od té doby trvá na tom, že působí skrytě, což má být patrné díky klesající míře chudoby, lepší zdravotní péči apod.

Roli „mostu“ mezi Baileyovou a hnutím Nového věku měla kromě Junga či Crema řada dalších osobností a společenství. Mezi nimi vyniká „skupina světla“, kterou roku 1962 zformovali Eileen (1917-2006) a Peter (1917-1994) Caddyovi spolu s Dorothy Macleanovou (*1920) ve skotské obci Findhorn. Počáteční popularitu **Findhornské komunity** způsobila mimořádně krásná a úrodná zahrada, kterou vytvořili kolem svého obytného přívěsu údajně na základě poselství od duchovních bytostí a za pomoci místních duchů a dalších přírodních sil. Snaha o soulad s přírodou si vyžádala nový způsob života, jímž -podle jejich přesvědčení- vznikal nový člověk. Díky této transformaci se má přibližovat nový věk. Heslem Findhornu proto bylo: „Tvoříme nyní nový věk“ (Spanglera cituje Haneegraaff 1998: 96). Komunita se stala nejen jedním z hlavních center hnutí Nového věku (a její nabídka duchovních služeb návštěvníkům se postupně proměňovala a rozšiřovala), ale i určitým prototypem stovek dalších duchovních center, která vytvářejí hlavní body v síti tohoto hnutí.

Jedním z mnoha návštěvníků této komunity a později jedním z jejích vedoucích (v letech 1970 – 1973) se stal výše citovaný americký spisovatel **David Spangler** (*1945). První verzi svého nejvýznamnějšího díla *Zjevení: zrod Nového věku* (1971) napsal pod zjevným vlivem Baileyové a na základě kontaktu s duchovní bytostí, kterou nazýval Nekonečná láska a pravda. Přepracované vydání z roku 1976 ukazuje Spanglerův posun od přejímání theosofických východisek k vlastní formulaci základní věrouky hnutí Nového věku (tamtéž: 38-38). Hlavní myšlenkou, jíž se Spanglerovi podařilo ovlivnit miliony stoupenců nového věku, je idea transformace, a to nejprve transformace jednotlivce a následně celé společnosti. Transformace jednotlivce znamená nejen uzdravení a plné uspokojení díky různým technikám (meditacím, alternativním terapiím apod.), ale i dosažení vyššího stavu vědomí, obvykle nazývaného „seberealizace“ nebo „kristovské vědomí“.

Dostatečný počet transformovaných jedinců pak přinese transformaci společnosti a konečně i celé planety Země. Tomuto procesu pomáhá jednak sám kosmos uvolňováním vln své energie, jednak vzájemná spolupráce transformujících se lidí v úsilí stát se příjemci této kosmické energie a prostředníky jejího šíření po planetě (Melton 2000: 287). Spangler také převzal a rozvinul myšlenku (kteřou poprvé výslovně zformulovala Baileyová), že „všechno je energie“, a předal ji tehdy již širokému publiku těch, kteří si přejí příchod nového věku. Podařilo se mu to natolik, že předpoklad existence kosmické energie se stal jedním z mála sjednocujících prvků vnitřně velmi diferencovaného hnutí Nového věku.⁵⁹

Transformaci má ve svém podtitulu další vlivná kniha: *Vodnářské spiknutí* americké spisovatelky **Marilyn Fergusonové** (1938-2008). Díky této knize se hnutí Nového věku v západním světě rozšířilo skutečně masově a rok jejího vydání (1980) předznamenal nejúspěšnější desetiletí tohoto hnutí a první vrchol očekávání příchodu nového věku. Podtitul *Osobní a společenská transformace naší doby* připomíná, že jednotliví stoupenci hnutí Nového věku mohou dát důraz buď na osobní rozvoj, a dokonce zcela ignorovat ideu společenského důsledku transformace jednotlivců, anebo naopak usilovat – podobně jako Fergusonová – především o proměnu společnosti.

Také v různých dobách je poměr v závažnosti těchto důrazů různý. Po značném optimismu v očekávání společenské transformace v 80. letech nastal v 90. letech zřetelný útlum těchto nadějí a důraz se v hnutí Nového věku posunul ve směru k rozvoji především vlastních duchovních sil a schopností. Tento posun byl patrně způsoben tím, že globální společenské změny na přelomu 80. a 90. zjevně nebyly způsobeny očekávanou duchovní transformací. Mileniální zklamání bylo v hnutí Nového věku tak silné, že jeden z jeho hlavních myslitelů, již několikrát zmíněný David Spangler, svou mileniální vizi roku 1989 veřejně opustil. Také někteří vnější pozorovatelé, např. historik náboženství a religionista J. Gordon Melton, vyjádřili přesvědčení, že hnutí Nového věku v podstatě skončilo (tamtéž: 288).

Podobně jako není možné prohlásit všechny stoupence hnutí Nového věku za milenialisty, není možné ani předpokládat u všech těchto milenalistů progresivní milenialismus. Katastrofický milenialismus, vždy výrazně menšinový, ale vždy přítomný (viz např. Lucas 2011: 581-582), vnesli do hnutí Nového věku někteří jeho předchůdci a inspirátoři, např. „spící prorok“ a jasnovidec **Edgar Cayce** (1877-1945), jehož vize se často týkaly budoucích zemských katastrof, vynoření Atlantidy z moře a příchodu nového věku. Je mu také připisováno proroctví, že ke katastrofám a nástupu nového věku má dojít mezi lety 1998 a 2002. Ačkoli se Cayce veřejně hlásil ke křesťanství, stal se jedním z autorů, z nichž hnutí Nového věku čerpalo. Nezanedbatelná část tohoto hnutí převzala Cayceův zájem o Atlantidu s tím, že její předpokládaná vyspělá a tragicky zaniklá civilizace mohla jít paralelní cestou jako současný západní svět (Kostičová v této knize). Ještě větší vliv na hnutí Nového věku než Cayce

59 Česky o hnutí Nového věku: Vojtíšek 2004: 282-300, York 2006.

měly a mají katastrofické mileniální scénáře, s nimiž se setkáváme v některých společenstvích tzv. ufologického hnutí (je o nich pojednáno níže).

Různé typy milenialismu se ostatně v hnutí Nového věku objevily i v jeho nové vlně na počátku 21. století. Předzvěst tohoto obnoveného milenialismu můžeme spatřovat už ve značném mediálním zájmu o Nostradamovo (1503-1566) proroctví o příchodu „krále hrůzy“ v červenci roku 1999. Jistý podíl na obnově milenialismu patrně mělo i úplné zatmění Slunce pozorované v Evropě roku 1999. Prvním novým mileniálním impulsem přicházejícím skutečně ze středu hnutí Nového věku se ovšem stala myšlenka indigových dětí. Uvedla ji dvojice autorů **Lee Carroll** a **Jan Toberová** v knize *Indigové děti: Nové děti jsou tady* (1999) a v řadě dalších knih. Podle těchto autorů se nyní rodí většina dětí s auru v barvě indiga. Jejich přítomnost na zemi má způsobit společenskou transformaci a příchod nového věku (Whedon 2009; Vojtíšek 2010). Po Toberové a Carrollovi, který již dříve vydal řadu spisů na základě kontaktů s duchovní bytostí Kryon, rozvinuli myšlenku zvláštního mileniálního úkolu současných dětí desítky dalších autorů. Hovoří také o dětech s auru duhovou, křišťálovou atp. Barva aury a důsledky (např. zdravotní), které z ní vyplývají, je totiž v hnutí Nového věku významným tématem. Jeho obliba sahá až do rané Theosofické společnosti (konkrétně k Leadbeaterovi).

Ještě daleko silnější mileniální impuls než „indigový milenialismus“ znamená pro hnutí Nového věku myšlenka transformace světa, jejímž ústředním bodem je význam roku 2012. Stejně jako celé hnutí Nového věku má i tato myšlenka ohromné množství variant. Shodu lze nalézt v základním předpokladu, že klíčový rok 2012 je vyznačen jednak koncem mayského kalendáře, jednak mimořádným postavením objektů naší galaxie (tzv. galaktickou konjunkcí), která zajistí přívaly transformativní kosmické energie. Podklady pro nástup mohutné vlny mileniálního očekávání, která zachvátila hnutí Nového věku a dotkla se duchovního života celého Západu, poskytli prominentní příslušníci tohoto hnutí **José Argüelles** (1939-2011) knihou *Mayský faktor* (1987) a **Terrence McKenna** (1946-2000) např. knihou *Neviditelná krajina* (s bratrem Dennisem, 1975). Hlavním hybatelem této vlny se ovšem stal až **John Major Jenkins** (*1964) díky knihám, vydávaným od roku 1998. Následují ho desítky dalších úspěšných autorů, kteří popisují různé možnosti toho, jakým způsobem a za jakých okolností bude transformace planety Země probíhat (Kostičová 2011). Popis těchto možností je možné charakterizovat jako progresivní milenialismus. Často ho doprovází myšlenka tragického konce těch, kteří budou transformativní kosmické energii vzdorovat. S předpokládaným již probíhajícím duchovním zápasem o úspěšnou transformaci planety Země a jejích obyvatel se pojí i množství konspiračních teorií.

Podobně jako jinde na Západě je i v české společnosti hnutí Nového věku patrně nejúspěšnějším náboženským hnutím třetí třetiny 20. a začátku 21. století. Jeho masový nástup jsme u nás zaznamenali ovšem až v 90. letech. Také i očekávání spojená s rokem 2012 byla a popř. ještě jsou u nás podobně silná jako v západních společnostech. Z desítek českých autorů, přinášejících myšlenku transformace, můžeme jmenovat psychiatra a světově proslulého autora

knih v duchu hnutí Nového věku **Stanislava Grofa** (*1931) nebo česky píšícího aktivistu **Jiřího Maria Maška** (*1970).

Hnutí Nového věku je sice zdaleka nejvíce rozšířeným dědicem milenialismu Theosofické společnosti, ale nikoli dědicem jediným. Poměrně významný svazek duchovních společenství vznikl také díky ruským theosofům Nikolaji Konstantinoviči Rerichovi (1874-1947) a jeho manželce Heleně Rerichové (1879-1955), překladatelce Blavatské. Na základě poselství od El Moriji a dalších nanebevzatých mistrů Velkého bílého bratrstva shromáždili Rerichovi roku 1924 v americkém exilu společenství Agni jóga.

Myšlenky Rerichových zůstaly živé i v Rusku a na Ukrajině a ve svobodnějších poměrech z nich roku 1990 vzniklo nové hnutí známé jako **Velké bílé bratrstvo**. Jeho zakladatelé Jurij Krivonogov a Marina Cvigunová (*1960) se považovali za reprezentanty šambhalského bratrstva nanebevzatých mistrů, kteří byli pověřeni, aby v lidských tělech působili tři a půl roku a aby po pronásledování a před apokalyptickými událostmi a posledním soudem zemřeli jako mučedníci. Hnutí získalo na Ukrajině i v Rusku velkou pozornost a především ukrajinské úřady se obávaly násilí, které by v den ohlášené smrti vůdců a začátku apokalyptických událostí mohlo nastat. Roku 1993 proto byli oba vůdci zadrženi a později odsouzeni. Po vypršení jejich trestu bylo hnutí obnoveno, ale jeho mileniální důrazy patrně zcela vymizely (Vojtíšek 2009: 217-218).

Podobně jako Baileyová nebo Rerichovi se osamostatnili i další stoupenci Theosofické společnosti poté, co začali sami přijímat zprávy od nanebevzatých mistrů. V případě amerických manželů Guye W. Ballarda (1878-1939) a Edny Ballardové (1886-1971) to údajně byl mistr Saint Germain. Na základě jeho poselství vzniklo roku 1934 společenství **Já jsem** s cílem dovést planetu Zemi k sedmému, zlatému věku, k věku dokonalosti (York 2004: 96-97).

Po Ballardově brzké smrti a vnitřních zápasech se od této skupiny odštěpilo několik dalších. Jedno z nich vedl Mark Prophet (1918-1973) a po jeho smrti vdova Elizabeth Clare Prophetová (1939-2009). Toto společenství, od roku 1974 známé pod jménem **Církev všeobecná a vítězná**, proměnilo podobně jako ukrajinské Velké bílé bratrstvo původně progresivní milenialismus na katastrofický. Stalo se to díky předpovědi Prophetové o tom, že v dubnu roku 1990 nastanou apokalyptické události, které budou zahrnovat i napadení Spojených států jadernými zbraněmi. Vedení církve proto začalo v americké Montaně budovat podzemní úkryty a získávat zbraně pro sebeobranu. Stoupenci církve, kteří se v Montaně shromáždili, prožili zklamání a církev od své mileniální nauky ustoupila (Vojtíšek 2009: 215-217; Lucas 2011: 583-584).

Jiné společenství, dnes nazývané **Most k duchovní svobodě**, vzniklo ze skupiny Já jsem díky údajným kontaktům, které měla od roku 1944 jeho tehdejší členka Geraldine Innocenteová (†1961) s nanebevzatým mistrem El Morijou a pak i dalšími mistry Velkého bílého bratrstva. Na tomto základě a díky vlastnímu kontaktu s nanebevzatými mistry založila roku 1992 českou komunitu s názvem Most ke svobodě v Kuroslepích na Třebíčsku Ladislava Kujalová - Juro-

vá (*1949), zvaná Matka Lá. V začátcích jejího působení v 90. letech byl jazyk zakladatelky silně mileniální a obsahoval hrozbu apokalyptického očištění planety Země od všeho, co má „hrubé vibrace“. Od začátku 21. století ale komunita Most ke svobodě ztrácí vazbu na učení o nanebevzatých mistrech a na svých mileniálních důrazech už patrně netrvá.

Poselství od Velkého bílého bratrstva šířil v začátcích svého působení (a tedy ještě v době vlády komunistické strany) patrně nejznámější současný český léčitel (tzv. biotronik) **Tomáš Pfeiffer** (*1953). Telepaticky přijaté poselství od „bílé lóže“ v Tibetu roku 1977 poukazovalo na blízkou katastrofu, při níž se planeta Země očistí a připraví na novou, slovanskou éru lidstva pod vedením českého národa.⁶⁰ Rozhodující postavou („přinašečem“) pro tuto éru má být Pfeifferův duchovní učitel, autor svérázné náboženské nauky a ve své době velmi známý lidový léčitel Josef Zezulka (1912-1992). Ve svém veřejném působení Pfeiffer používá i mileniální rétoriku hnutí Nového věku.

Jako poslední mezi dědici Theosofické společnosti jmenujeme společenství **Nová Akropolis**, které má z ovšem – pokud je možno soudit – z těchto dědiců k původní theosofii Blavatské nejbližší. Založil je roku 1957 argentinský profesor dějin umění a filosofie Jorge Angel Livraga Rizzi (1930-1991) a formuloval pro ně tzv. akropolitánský ideál. Díky působení Nové Akropolis, která veřejně vystupuje jako kulturní asociace, má vzniknout nový člověk (nadčlověk), „který překonal lidská ohraničení a dosáhl přímého kontaktu s tím, co je božské“ a který tak utvoří „esenciální buňku“ nového, lepšího světa (Guzmánová 1995: 39). U nás Nová Akropolis působí od roku 1985 (do roku 1990 ovšem neveřejně) a za tuto dobu vybudovala své pobočky v osmi městech.

III. Náboženská ufologie

V oddílu o esoterickém milenialismu jsme nejprve zmínili milenialismus některých hermetických společností a hnutí Grálu a pak jsme věnovali velký prostor širokému spektru společenství, která navazují na Theosofickou společnost. Poslední odstavce tohoto oddílu patří relativně velmi nové, velice životaschopné a také silně mileniální tradici tzv. náboženské ufologie.⁶¹ Ačkoliv se údajnými mimozemskými civilizacemi, neidentifikovanými kosmickými objekty (UFO) a podobnými tématy okrajově zabývají i jiné náboženské tradice (např. podle výše zmíněného křesťanského autora Hala Lindseye se mohou jako mimozemšťané projevit démoni), zdaleka nejvíce jsou tato témata rozvíjena v rámci západního esoterismu. V této tradici se náboženská ufologie prolíná s hnutím Nového věku (takže je někdy do hnutí Nového věku přímo zahrnována), popř.

60 Pfeifferův text je přetištěn v časopise *Dingir* 11 (1), 2008, na str. 22.

61 Klasickou knihou o náboženské ufologii je Partridge (2003), z novějších je možné doporučit Tumminia (2007).

s dalším duchovním dědictvím Theosofické společnosti. Je třeba ovšem připomenout, že tzv. ufologie přesahuje oblast obvykle chápanou jako náboženství a vstupuje do oblasti vědy, populárně vědeckého zájmu a kultury. V populární kultuře se mimozemšťané někdy stávají součástí líčení budoucích apokalyptických dějů tak, jak tomu bylo poprvé ve *Válce světů* (1898) britského spisovatele Herberta George Wellse (1866-1946).

Výslovně náboženský rozměr získala ufologie až v 50. letech 20. století po sérii zpráv o pozorování UFO a uprostřed diskuse, kterou v západních společnostech tyto zprávy vzbudily. Mezi lidmi, kteří podávali svědectví o duchovním napojení na mimozemšťany (tzv. kontaktéry), získal největší pozornost Američan **George Adamski** (1891-1965). Tvrdil, že od roku 1952 telepaticky komunikuje s bytostí z Venuše, a na základě tohoto kontaktu napsal spolu s britským spisovatelem a členem Theosofické společnosti Desmondem Leslieem (1921-2001) svou první a nejznámější knihu *Létající talíře přistály* (1953). Nejen pro tyto dva autory, ale i pro řadu dalších bylo snadné spojit učení Jeleny P. Blavatské a Theosofické společnosti o nanebevzatých mistrech s existencí duchovně i technicky vyspělejších bytostí z jiných planet, které s obavami sledují vývoj na planetě Zemi (především jaderné zbrojení) a touží spolupracovat na duchovní evoluci lidstva (Flaherty 2011: 589-592).

Do konce 50. let tak na základě kontaktů s mimozemšťany vznikla první ufologická náboženská společenství s různými mileniálními koncepcemi. Jedno z desítek méně významných, totiž společenství kolem **Dorothy Martinové** (1900-1992), známé též jako sestra Thedra, „proslavil“ americký sociální psycholog Leon Festinger a jeho spolupracovníci prostřednictvím své přelomové odborné studie *Když prorocství zklame* z roku 1956 (Festinger, Riecken a Schachter 1966).

Byla to také 50. léta, kdy získalo popularitu **Urantské bratrstvo**, a to zejména po vydání *Urantské knihy* (1955). Tento obsáhlý spis údajně vznikl již roku 1935 na základě sdělení sedmi duchovních bytostí z jiných světů prostřednictvím nejmenované osoby, nacházející se v hlubokém spánku. Údajná sdělení zapisoval již od roku 1911 známý chicagský psychiatr William Samuel Sadler (1875-1969) a diskutoval o nich ve svém původně malém kroužku. Sdělení o planetě Zemi (nazvané mimozemšťany Urantia) obsahuje i výhled k návratu Ježíše, chápaného jako duchovní bytosti, která spolu s dalšími tvoří planetární hierarchii (Gardner 2000).

Mezi nejvýznamnější mileniální ufologická společenství z 50. let minulého století je třeba zařadit Aetheriovu společnost a Akademii vědy Unarius. **Aetheriovu společnost** založil roku 1954 anglický jógin a esoterik George King (1919-1997), který se považoval za příjemce poselství od nanebevzatých mistrů z jiných planet, zvláště od mistra Aetheria. Podobně jako v jiných ufologických společenstvích zdůrazňuje toto poselství ochotu mimozemšťanů pomoci lidstvu překonat omezení lidství a dosáhnout nového věku před zničením planety Země. Doposud nikým nepoznání pomáhali tito mimozemšťané lidem

jako vývojově mladšímu druhu již také v minulých staletích (Lamy 2000; Saliba 2006: 386-387).

V témže roce 1954 vznikla také **Akademie vědy Unarius**, společenství, které se považuje za vědeckou a nikoli náboženskou aktivitu. Na základě telepatického přenosu poselství z Marsu a Venuše ho založil Ernst L. Norman (1904-1971) spolu se svou manželkou Ruth Normanovou (1900-1993). Ta pokračovala v přijímání poselství od „vesmírných bratří“ po smrti manžela a předpověděla přistání flotily kosmických lodí v roce 1974. Datum přistání bylo odloženo ještě třikrát na následující roky a po zklamání definitivně určeno na rok 2001. Společenství (ovšem již bez své zemřelé zakladatelky) překonalo zklamání z nenaplněného očekávání i tentokrát (Tumminia 2000).

Shodou okolností ve stejném roce (1954) jako Aetheriova společnost a Akademie věd Unarius vznikla i Scientologická církev. Společenství kolem jejího zakladatele, spisovatele v žánru science-fiction Lafayette Ronald Hubbard (1911-1986), vykazuje ovšem podstatně širší spektrum aktivit a výslovně náboženská činnost je v něm spíše okrajová. Je proto případnější hovořit o **scientologickém hnutí**. V centru těchto aktivit stojí alternativní psychotherapeutická metoda dianetika, kterou Hubbard veřejnosti představil již roku 1950. Náboženský koncept sice počítá s mimozemskými civilizacemi, ale progresivní mileniální cíl je formulován spíše jazykem psychoterapie: je jím lidská společnost, v níž se každý jednotlivec nachází ve stavu „clear“, je tedy plně integrovaný, tedy bez zábran v tzv. reaktivní mysli, které by omezovaly jeho nekonečné schopnosti. V takové společnosti pak nebude žádná kriminalita, duševní nemoci apod.⁶²

Z dosud jmenovaných ufologických společností působí u nás pouze scientologické hnutí, a to od roku 1991. Nyní jsou Dianetická centra, která jsou současně kaplemi Scientologické církve, v pěti českých a moravských městech. Počet českých scientologů dosahuje asi čtyř set.

Ve formativním období náboženské ufologie v 50. letech 20. století se zrodily sdílené předpoklady o existenci kosmických bytostí, které údajně komunikují s nejrůznějšími kontaktéry a které jsou – jak bylo již několikrát naznačeno – vlastně obdobou velkého bílého bratrstva. Mezi těmito bytostmi má přední postavení Sananda, bytost s rysy Ježíše (zvaná proto také Sananda-Kristus apod.), kterou v raném období náboženské ufologie kontaktovala např. výše zmíněná Dorothy Martinová. Sananda velmi často vstupuje do mileniálních koncepcí jako mimozemšťan, s jehož příchodem nastane pro část lidstva blažená doba. Americký kontaktér George Van Tassel (1910-1978) do ufologického náboženství uvedl roku 1952 jinou postavu s častým mileniálním posláním, nejvyššího velitele Svobodné planetární federace Aštara (zvaného též Aštar Šeran).⁶³ Dalších bytostí, na jejichž existenci se shodne a jež kontaktuje řada na sobě nezávislých jednotlivců a ufologických skupin, jsou desítky (Flaherty 2011: 592).

62 Čeští scientologové hovoří o „vyklírování planety“, angl. „clearing the planet“.

63 Podle Grünshlosse (2006: 373) obsahuje výraz „aštar“ již kniha J. P. Blavatské *Tajné učení*.

Jednou ze skupin, pro něž hraje Aštar Šeran významnou roli, je i nejznámější z českých ufologických společenství, které vzniklo kolem **Ivo Aštara Bendy** (*1961) a které je známo jako Andělé světla, Vesmírní lidé i pod dalšími názvy. V internetové prezentaci tohoto společenství je patrný vliv nejen kontaktérů, jakým je např. Švýcar Eduard Albert (Billy) Meier (*1937), ale i ufologů, kteří se považují za vědce. Reprezentuje je především švýcarský spisovatel Erich von Däniken (*1935) a jeho žák, německý historik Michael Hesemann (*1964). Pro ufologii mají velký význam Dänikenovy velmi populární knihy, např. *Vzpomínky na budoucnost* (1968), které díky svému žánru literatury faktu poskytují možnost považovat prezentované spekulace za odborně ověřená fakta. Däniken se svou celoživotní hlavní tezí, že bohové uctívání na Zemi jsou ve skutečnosti mimozemšťané, zapojil také do výše zmíněné debaty v hnutí Nového věku o významu roku 2012 pro transformaci lidstva a planety Země knihou *Návrat bohů 2012* (2009).

Společenství, jehož výraznou postavou se stal Ivo A. Benda, vzniklo roku 1995 a v následujících letech stupňovalo své očekávání evakuace „jemně vibrujících“ obyvatel planety Země na Jupiter před katastrofami, jimiž se Země očistí. Milenialismus byl v tomto hnutí nejsilnější v roce 2000; v následujících letech mileniální témata poněkud ustoupila do pozadí a společenství se nyní soustředí spíše na obranu před negativními mimozemšťany („ještírky“), kteří se různými způsoby (pomocí peněz, čipů apod.) pokoušejí lidstvo totálně zotročit (Vojtíšek 2004: 280-282).

Světově velmi úspěšné ufologické společenství tvoří **raěliánské hnutí**, pojmenované roku 1975 po francouzském novináři a zpěvákovi Claude Vorilhonovi (*1946), jemuž mimozemšťané zvaní elohim dali jméno Raël. První přímý kontakt s nimi měl Vorilhon údajně roku 1973, ale podle elohim byl již od svého početí mimozemšťanem připravován na úlohu posledního z řady poslů (jakými byli Buddha, Mojžíš, Ježíš nebo Muhammad), pomocí nichž elohim usměrňovali vývoj lidstva. Raël má v tomto „věku odhalení“ připravit lidstvo na příchod elohim, kteří pomohou odvrátit katastrofu na Zemi a vytvořit novou světovou společnost. Podobně jako křesťanští dispenzacionalisté a někteří židovští sionisté spojují i raěliáni příchod blaženého věku s návratem Židů do Palestiny (Lucas 2000, Flaherty 2011: 597-599).

Ve stejném roce jako Vorilhon ve Francii měli náboženský zážitek s mimozemšťany Američané Marshall Applewhite (1932-1997) a Bonnie Lu Trousedale Nettlesová (1927-1985). Na jeho základě nabyli přesvědčení, že jsou dvojicí proroků před koncem tohoto věku, o nichž hovoří křesťanská kniha Zjevení Janovo. Za svůj úkol považovali pomoci přenést ty, kdo jsou připraveni, z Lidské úrovně na Příštím úroveň. Podmínky pro tento přechod začali veřejně sdělovat roku 1975 v různých ufologických společenstvích a skupinách náboženských hledačů Nového věku. Se střídavými úspěchy nakonec vybudovali komunitu, která byla v polovině 90. let známa podle své internetové prezentace jako **Nebeská brána** a která se na evakuaci na Příštím úroveň připravovala velmi přísnou disciplínou. Applewhiteovo poselství katastrofického milenialismu se stávalo stále pesimis-

tičtější. Pozemské apokalypse nakonec společenství v počtu 39 lidí uniklo roku 1997 hromadnou sebevraždou. Ke stejnému činu se postupně rozhodli i jeho dva další stoupenci v následujících měsících (Vojtíšek 2009: 153-168).

Podobný vývoj jako u Nebeské brány očekávala znervóznělá americká společnost u dalšího mileniálního ufologického společenství, zvaného **Čen tao** (Pravá cesta). Vzniklo sice působením univerzitního profesora Hon-Ming Čena (*1955) na Taiwanu, ale roku 1997 se jeho větší část přesunula do Spojených států. Tam také Čen vyhlásil, že následujícího roku budou ti, kdo se vydali „pravou cestou“, zachráněni před světovými válkami a katastrofami na kosmických lodích, na nichž přiletí Kristus, bódhisattvové a další duchovní bytosti. Po zklamání Čen uznal, že se mýlil, předpověděl ale jadernou katastrofu na další rok. Nové zklamání značně oslabilo nejen počet stoupenců tohoto hnutí, ale i jeho milenialismus (Wojcik 2006; Vojtíšek 2009: 221-223).

Bibliografie

- **ALBANESE**, Catherine L. (1999): *America Religion and Religions*. Belmont: Wadsworth Publishing Company. ISBN 0-534-50457-4.
- **ALTHOUSE**, Peter (2003): *Spirit of the Last Days. Pentecostal Eschatology in conversation with Jürgen Moltmann*. London, New York: T&T Clark International. ISBN 0-8264-6914-0.
- **BAINBRIDGE**, William Sims (2002): *The Endtime Family. Children of God*. Albany: State University of New York Press. ISBN 0-7914-5263-8.
- **BALABAN**, Victor (2000): heslo Marianism. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 231-234.
- **BALMER**, Randall (1993): *Mine Eyes Have Seen the Glory. A Journey into the Evangelical Subculture in America*. New York, Oxford: Oxford University Press. ISBN 0-19-507985-X.
- **BARKER**, Eileen (1984): *The Making of a Moonie: Branwashing or Choice?* Oxford: Basil Blackwell. ISBN 0-631-13246-5.
- **BARKUN**, Michael (1994): *Religion and the Racist Right, The Origin of Christian Identity Movement*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press. ISBN 0807844519.
- **BARKUN**, Michael (1997): Millenarians and Violence. The Case of the Christian Identity Movement, in: ROBBINS, Thomas, PALMER, Susan J. (eds.) (1997): *Millennium, Messiahs, and Mayhem*. New York: Routledge. ISBN 0-41591649-6. Str. 247-260.

- **BARKUN**, Michael (1999): End-Time Paranoia: Conspiracy Thinking at the Millennium's Close. In: KLEINHENZ, Christopher, LeMOINE, Fannie J. (1999): *Fearful Hope. Approaching the New Millennium*. Madison: University of Wisconsin Press. ISBN: 0-299-16434-9. Str. 170-181.
- **BARKUN**, Michael (2003): *A Culture of Conspiracy. Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. ISBN 0-520.24812-0.
- **BARRETT**, David (2001): *The New Believers. Sects, 'Cults' and Alternative Religions*. London: Cassell Illustrated. ISBN 1-84403-040-7.
- **BAUMGARTNER**, Frederic B. (1999): *Longing for the End. A History of Millennialism in Western Civilization*. New York: St. Martin's Press. ISBN 0-312-21092-2.
- **BELLAH**, Robert N. (1967): Civil Religion in America, *Daedalus. Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 96, str. 1-21.
- **BENZ**, Ernst (1971): *Neue Religionen*. Stuttgart: Ernst Klett Verlag. ISBN 3-12-900620-6.
- **BEVERLEY**, James A. (2005): Spirit Revelation and the Unification Church. In: LEWIS, James R., PETERSEN, Jesper Aagaard (eds.) (2005): *Controversial New Religions*. Oxford, New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-515682-9. Str. 43-59.
- **BEZDĚK**, Robert (2006): Ve znamení Filadelfické kultury, *Dingir* 9 (4), str. 110-113. ISSN 1212-13-71.
- **Bible**. *Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad* (1979). Praha: Ústřední církevní nakladatelství.
- **BOYER**, Paul (1992): *When Time Shall Be No More. Prophecy Belief in Modern American Culture*. Cambridge, London: The Belknap Press. ISBN 0-674-95129-8.
- **BRASHER**, Brenda E. (2001): *Give Me That Online Religion*. San Francisco: Jossey-Bass. ISBN 0-7879-4579-X.
- **CAMERON**, Charles (2000): heslo Y2K (the year 2000 Computer Problem). In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 443-445.
- **CHRYSSIDES**, George D. (1991): *The Advent of Sun Myung Moon: The Origins, Beliefs, and Practices of the Unification Church*. Basingstoke: Macmillan. ISBN: 0-333-53836-6.
- **CHRYSSIDES**, George D. (2008): *Historical Dictionary of Jehovah's Witnesses*. Lanham: Scarecrow Press. ISBN: 9780810860742.
- **CLARKSON**, Frederick (2000): heslo Christian Reconstructionists and Dominionists. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 84-88.

- **COUSINEAU**, Christy A. (2000): Age of Mary. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 6-10.
- **CROWLEY**, Aleister (1991): *Kniha zákona*. Brno: Horus. ISBN 80-900228-2-0. Původní vydání: 1904.
- **CROWLEY**, Aleister (Mistr Therion) (1994): *Kniha Thotova. Krátký esej o tarotu Egyptanů*. Brno: Horus. ISBN 80-900228-8-X. Původní vydání: 1944.
- **CUNEO**, Michael W. (1999): *The Smoke of Satan. Conservative and Traditionalist Dissent in Contemporary American Catholicism*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press. ISBN 0-8018-6265-5. První vydání: 1997.
- **DAWSON**, Christopher (1947): *Pokrok a náboženství*. Praha: Universum. Původní vydání: 1936.
- **DELUMEAU**, Jean (2010): *Tisíc let štěstí*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-0237-6. Původní vydání: 1995.
- **EDWARDS**, Jonathan (2007): *O povaze pravé ctnosti*. Praha: Návrat domů. ISBN 978-80-7255-162-0. První vydání: 1765.
- **EDWARDS**, Jonathan (2009): *Věrné vyprávění*. Praha: Návrat domů. ISBN 978-80-7255-186-6. První vydání: 1737.
- **FESTINGER**, Leon, **RIECKEN**, Henry W., **SCHACHTER**, Stanley (1966): *When Prophecy Fails. A Social and Psychological Study of a Modern Group that Predicted the Destruction of the World*. New York: Harper & Row Publishers. První vydání 1956.
- **FILIPI**, Pavel (1998): *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Brno: CDK. ISBN 80-85959-35-2.
- **FILIPI**, Pavel (2000): *Církev a církve. Kapitoly z ekumenické eklesiologie*. Brno: CDK. ISBN 80-85959-58-5.
- **FILIPI**, Pavel a kolektiv (2008): *Malá encyklopedie evangelických církví*. Praha: Libri. ISBN 978-80-7277-378-7.
- **FLAHERTY**, Robert Pearson (2011): UFOs, ETs, and the Millennial Imagination. In: **WESSINGER**, Catherine (ed.) (2011): *The Oxford Handbook of Millennialism*. Oxford, New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-530105-2. Str. 587-610.
- **FOSTER**, Lawrence (1992): *Women, Family, and Utopia. Communal Experiments of the Shakers, the Oneida Community, and the Mormons*. Syracuse: Syracuse University Press. ISBN 978- 0815625353.
- **FOSTER**, Lawrence (2000): heslo Burned-over District. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 52-53.
- **GARDNER**, Martin (2000): heslo Urantia. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 419-420.

- **GILBERT**, Kevin James (2000): A Millennial Heuristics: Diversity and Divisions in the Stone-Campbell Movement and Prospects for Contemporary Believers Church Eschatology. In: JOHNS, Loren L. (2000): *Apocalypticism and Millennialism. Shaping a Believers Church Eschatology for the Twenty-First Century*. Kitchener: Pandora Press. ISBN 0-9683462-9-4. Str. 188-200.
- **GILBERT**, Robert A. (2006): Západní esoterismus. In: PARTRIDGE, Christopher (ed.) (2006): *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spirituality*. Praha: Knižní klub. ISBN 80-242-1605-1. Str. 304-308. Původní vydání 2004.
- **GLOBUS**, Robin, TAYLOR, Bron (2011): Environmental Millennialism. In: WESSINGER, Catherine (ed.) (2011): *The Oxford Handbook of Millennialism*. Oxford, New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-530105-2. Str. 629-646.
- **GNUSE**, Robert (2011): Ancient Near Eastern Millennialism. In: WESSINGER, Catherine (ed.) (2011): *The Oxford Handbook of Millennialism*. Oxford, New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-530105-2. Str. 235-251.
- **GOODRICK-CLARKE**, Nicholas (1998): *Okulní kořeny nacismu. Rakouští a němečtí ariosofisté / 1890-1935*. Praha: Votobia. ISBN 80-7220-023-2. Původní vydání: 1992.
- **GOODRICK-CLARKE**, Nicholas (2012): *Západní esoterické tradice*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-3143-8. Původní vydání: 2008.
- **GRIBBEN**, Crawford (2011): *Evangelical Millennialism in the Trans-Atlantic World, 1500-2000*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan. ISBN 978-0-230-00825-0.
- **GRÜNSCHLOSS**, Andreas (2006): Ufologie a ufologická hnutí. In: PARTRIDGE, Christopher (ed.) (2006): *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spirituality*. Praha: Knižní klub. ISBN 80-242-1605-1. Str. 372-376. Původní vydání 2004.
- **GUZMÁNOVÁ**, Delia S. (1995): Akropolitánská filosofie. In: LIVRAGA, Jorge Angel (1995): *Základy Akropolitánského Ideálu*. Praha: Nová Akropolis. Původní vydání 1982.
- **HALASOVÁ**, Tereza (2010): *Eschatologická očekávání v KS Milost*. Seminární práce, Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy, 21. 5. 2010.
- **HALL**, John R. (2001): *Gone from the Promised Land. Jonestown in American Cultural History*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers. ISBN 0-88738-801-9. První vydání tamtéž 1987.
- **HANEGRAAFF**, Wouter J. (1998): *New Age Religion and Western Culture. Esotericism in the Mirror of Secular Thought*. Albany: State University of New York Press. ISBN 0-7914-3854-6.
- **HEELAS**, Paul (1996): *The New Age Movement. The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity*. Oxford: Blackwell Publishers. ISBN 0-631-19331-6.

- **HEJZLAR**, Pavel (2010): *Dva přístupy k Božímu uzdravení: Fred F. Bosworth, Kenneth E. Hagin, Agnes Sanfordová a Francis MacNutt v rozhovoru*. Praha: Emet. ISBN 978-80-254-6490-8.
- **HEWITSON**, James (2000): heslo United States, Eighteenth Century. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 416-419.
- **HOLDEN**, Andrew (2002): *Jehovah's Witnesses. Portrait of a Contemporary Religious Movement*. London, New York: Routledge. ISBN 978-0415266109.
- **HOŠEK**, Pavel (2012): *A bohové se vracejí. Proměny náboženství v postmoderní době*. Jihlava: Mlýn. ISBN 978-80-86498-48-5.
- **HUNT**, Stephen (1995): The 'Toronto Blessing': A Rumour of Angels? *Journal of Contemporary Religion* 10 (3), str. 257-271. ISSN 1353-7903.
- **HUNT**, Stephen J. (2006): Forty Years of Millenarian Thought in the Charismatic Movement. In: NEWPORT, Kenneth, GRIBBEN, Crawford (eds.) (2006): *Expecting the End. Millennialism in Social and Historical Context*. Waco: Baylor University Press. ISBN 1-932792-38-4. Str. 193-211.
- **INTROVIGNE**, Massimo (2011): Modern Catholic Millennialism. In: WESSINGER, Catherine (ed.) (2011): *The Oxford Handbook of Millennialism*. Oxford, New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-530105-2. Str. 549-566.
- **JAN PAVEL II.** (1995): *Tertio Millennio Adveniente*. Praha: Zvon. ISBN 80-7113-126-1.
- **JANIŠ**, Viktor (2004): *Etienne Cabet – neúnávný propagandista* [online]. Glosy.info. Dostupné na URL <http://glosy.info/texty/etienne-cabet-neunavny-propagandista>. ISSN 1214-8857. Citováno 14. 12. 2011.
- **JUERGENSMEYER**, Mark (2007): *Teror v mysli Boží*. Brno: CDK. ISBN 978-80-7325-109-3. Původní vydání: 2000.
- **JUNG**, Carl Gustav (1999): *Tajemno na obzoru. O fenoménech UFO a mimozemských jevech*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka. ISBN 80-85880-20-2. Původní Jungův text vyšel roku 1958.
- **KANTER**, Rosabeth Moss (1972): *Commitment and Community. Communes and Utopias in Sociological Perspective*. Cambridge, London: Harvard University Press. ISBN 0-674-14576-3.
- *Katechismus katolické církve* (1995). Praha: Zvon. ISBN 80-7113-132-6.
- **KORÁBEČNÝ**, Martin (2012): Poválečný milenialismus Norberta Fabiána Čapka, *Unitářské listy* 19 (9), str. 12-15.
- **KOSTÍČOVÁ**, Zuzana Marie (2011): *2012: Mayský kalendář, transformace vědomí, dva světy a rovnováha*, Praha: Malvern. ISBN 978-80-87580-05-9.
- **KYLE**, Richard (1998): *The Last Days Are Here Again. A History of the End Times*. Grand Rapids: Baker Books. ISBN 0-8010-5809-0.

- **LAMY**, Philip (2000): heslo Aetherius Society. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 2-3.
- **LANDES**, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1.
- **LANDES**, Richard (2011): *Heaven on Earth. The Varieties of Millennial Experience*. Oxford, New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-975359-0.
- **LEE**, Martha F. (1995): *Earth First! Environmental Apocalypse*. Syracuse: Syracuse University Press. ISBN 0-8156-0365-7.
- **LEWIS**, James R. (2006): *The Order of the Solar Temple. The Temple of Death*. Aldershot, Burlington: Ashgate. ISBN 978-0-7546-5285-4.
- **LIBROVÁ**, Hana (2010): Environmentalismus a náboženství, *Dingir* 13 (3), str. 115-117. ISSN 1212-13-71.
- **LINDSEY**, Hal, **CARLSON**, Carole C. (1972): *The Late Great Planet Earth*. Grand Rapids: Zondervan Publishing House. První vydání: 1970.
- **LUCAS**, Phillip Charles (2000): heslo Raelians. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 342-344.
- **LUCAS**, Phillip Charles (2011): New Age Millennialism. In: WESSINGER, Catherine (ed.) (2011): *The Oxford Handbook of Millennialism*. Oxford, New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-530105-2. Str. 567-586.
- **LUCKMANN**, Thomas (1963): *Das Problem der Religion in der modernen Gesellschaft*. Freiburg: Rombach.
- **MARDSSEN**, George (1980): *Fundamentalism and American Culture*. Oxford, New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-503083-4.
- **MARDSSEN**, George (ed.) (1984): *Evangelicalism and Modern America*. William B. Eerdmans Publishing Company. ISBN 978-0802819932.
- **MELTON**, J. Gordon (2000): New Age. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 285-288.
- **MELTON**, J. Gordon (2005): *Encyclopedia of Protestantism*. New York: Facts on File. ISBN 0-8160-5456-8.
- **NEŠPOR**, Zdeněk, **LUŽNÝ**, Dušan (2007): *Sociologie náboženství*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-251-5.
- **NEWPORT**, Kenneth (2006): The Davidian Seventh-day Adventists and Millennial Expectation, 1959-2004. In: **NEWPORT**, Kenneth, **GRIBBEN**, Crawford (eds.) (2006): *Expecting the End. Millennialism in Social and Historical Context*. Waco: Baylor University Press. ISBN 1-932792-38-4. Str. 131-146.
- **NEWPORT**, Kenneth, **GRIBBEN**, Crawford (eds.) (2006): *Expecting the End. Millennialism in Social and Historical Context*. Waco: Baylor University Press. ISBN 1-932792-38-4.

- **NISBET**, Robert (1994): *History of the Idea of Progress*. Piscataway: Transaction Publishers. ISBN 978-1560007135.
- **NOVOTNÝ**, Tomáš (1998): *Mormoni a Děti Boží*. Praha: Votobia. ISBN 80-7220-039-9.
- **NUMBERS**, Ronald L. (2008): *Prophetess of Health: A Study of Ellen G. White*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company. ISBN 978-0802803955. Třetí vydání.
- **OUŘEDNÍK**, Patrik (2010): *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. Praha: Torst. ISBN 978-80-7215-395-4.
- **PARTRIDGE**, Christopher (ed.) (2003): *UFO Religions*. London. Routledge. ISBN 9780415263238.
- **PENTON**, James M. (1997): *Apocalypse Delayed. The Story of Jehovah's Witnesses*. Toronto, Buffalo, London: University of Totonto Press. ISBN 0-8020-7973-3. První vydání 1985.
- **REDLES**, David (2005): *Hitler's Millennial Reich. Apocalyptic Belief and the Search for Salvation*. New York, London: New York University Press. ISBN 978-0-8147-7524-0.
- **REDLES**, David (2011): National Socialist Millennialism. In: WESSINGER, Catherine (ed.) (2011): *The Oxford Handbook of Millennialism*. Oxford, New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-530105-2. Str. 529-548.
- **RHODES**, James M. (1980): *The Hitler Movement: A Modern Millenarian Revolution*. Stanford: Hoover Institution Press, Stanford University. ISBN 9780817971311.
- **ROWE**, David L. (2008): *God's Strange Work: William Miller and the End of the World*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company. ISBN 978-0802803801.
- **ROWLEY**, David G. (1987): *Russian Bolshevism, 1900 to 1920*. New York, London: Garland Publishing. ISBN 0-8240-8061-0.
- **ROWLEY**, David G. (1999): Redeemer Empire: Russian Millenarianism, *The American Historical Review*, 104 (5). Str. 1582-1602. Dostupné též na URL: <http://www.historycooperative.org/journals/ahr/104.5/ah001582.html>.
- **RYRIE**, Charles C. (2004): *Základy teologie. Systematický průvodce biblickými pravdami*. Třinec: Biblos. ISBN 80-900240-6-8.
- **SALIBA**, John A. (2006): Atetheriova společnost. In: PARTRIDGE, Christopher (ed.) (2006): *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spirituality*. Praha: Knižní klub. ISBN 80-242-1605-1. Str. 386-387. Původní vydání 2004.
- **SANITRÁK**, Josef (2010): *Kořeny aneb Galerie osobností spiritismu, teozofie, mystiky a okultních nauk*. Praha: Eminent. ISBN: 978-80-7281-328-5.
- **SHUCK**, Glenn W. (2011): Christian Dispensationalism. In: WESSINGER, Catherine (ed.) (2011): *The Oxford Handbook of Millennialism*. Oxford, New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-530105-2. Str. 516-528.

- **STAHL**, Rachel S. (2000): Jonathan Edward's Vision of the End Times. In: JOHNS, Loren L. (2000): *Apocalypticism and Millennialism. Shaping a Believers Church Eschatology for the Twenty-First Century*. Kitchener: Pandora Press. ISBN 0-9683462-9-4. Str. 173-187.
- **STANĚK**, Martin (2004): Eschatologická společenství. K recepci mariánských zjevení v České republice. In: NEŠPOR, Zdeněk (ed.) (2004): *Současná česká religiozita /spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky. ISBN 80-7330-061-3. Str. 56-74.
- **STURCKE**, Henry (2000): heslo The Wolrdwide Church of God. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 440-442.
- **SUŠER**, Jan (2010): Prorok, král a bůh, *Dingir* 13 (3), str. 108-111. ISSN 1212-13-71.
- **ŠTAMPACH**, Ivan O. (2010): *Na nových stezkách ducha. Přehled a analýza současné religiozity*. Praha: Vyšehrad. ISBN 978-80-7429-060-2.
- **TABOR**, James D., GALLAGHER, Eugene V. (1995): *Why Waco? Cults and the Battle for Religious Freedom in America*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. ISBN 0-520-20186-8.
- **TAYLOR**, Bron (2000): heslo Environmentalism. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 140-143.
- **TRTÍK**, Zdeněk, VOJTÍŠEK, Zdeněk (2003): *Hnutí Grálu. Nauka, historie, společenství*. Praha: Dingir. ISBN 80-86779-00-9.
- **TUMMINIA**, Diana (2000): heslo Unarius Academy of Science. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 413-415.
- **TUMMINIA**, Diana G. (ed.) (2007): *Alien Worlds. Social and Religious Dimensions of Extraterrestrian Contact*. Syracuse: Syracuse University Press. ISBN 9780815608585.
- **TUVESON**, Ernest Lee (1968): *Redeemer Nation. The Idea of America's Millennial Role*. Chicago: University of Chicago Press.
- **UNDERWOOD**, Grant (2000): Millennialism, Persecution, and Violence. The Mormons. In: WESSINGER, Catherine (ed.) (2000): *Millennialism, Persecution, and Violence. Historical Cases*. Syracuse: Syracuse University Press. ISBN 0-8156-2809-9. Str. 43-61.
- **VOJTÍŠEK**, Zdeněk (2004): *Encyklopedie náboženských směrů v České republice. Náboženství, církve, sekty, duchovní společenství*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-798-1.
- **VOJTÍŠEK**, Zdeněk (2006): Millennial Expectations in the Grail Movement, *Nova Religio* 9 (3). ISSN 1092-6690. Str. 61-79.

- **VOJTÍŠEK**, Zdeněk (2009): *Nová náboženská hnutí a kolektivní násilí*. Brno: L. Marek. ISBN 978-80-87127-21-6 .
- **VOJTÍŠEK**, Zdeněk (2010): Indigové děti, *Dingir* 13 (4), str. 144-146. ISSN 1212-13-71.
- **VOJTÍŠEK**, Zdeněk (2012): Koncepce milenialismu. In: BIERNOT, David, LUKEŠ, Jiří, OSTŘANSKÝ, Bronislav, VOJTÍŠEK, Zdeněk (2012): *Konec tohoto světa. Milenialismus a jeho místo v judaismu, křesťanství a islámu*. Praha: Dingir. ISBN 978-80-86779-24-9. Str. 7-37.
- **WAGNER**, C. Peter (2002): Third Wave. In: BURGESS, Stanley M., VAN DER MAAS, Eduard M. (eds.) (2002): *The New International Dictionary Of Pentecostal and Charismatic Movements*. Grand Rapids: Zondervan. ISBN 0-310-22481-0. Str. 1141.
- **WALLS**, Jerry L. (ed.) (2008): *The Oxford Handbook of Eschatology*. Oxford, New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-973588-4.
- **WARE**, Steven L. (2002): Restorationism in Classical Pentecostalism. In: BURGESS, Stanley M., VAN DER MAAS, Eduard M. (eds.) (2002): *The New International Dictionary Of Pentecostal and Charismatic Movements*. Grand Rapids: Zondervan. ISBN 0-310-22481-0. Str. 1019-1021.
- **WEAVER**, C. Douglas (2000): *The Healer-Prophet. William Marrion Branham. A Study of The Prophetic in American Pentecostalism*. Macon: Mercer University Press. ISBN 978-0865547100. První vydání 1987.
- **WEBER**, Eugene (1999): *Apokalypsy. Proroctví, kultury a chiliastické představy v průběhu staletí*. Praha: Lidové noviny. ISBN 80-7106-338-X. Původní vydání 1999.
- **WESSINGER**, Catherine (1988): *Annie Besant and Progressive Messianism (1847-1933)*. Lewiston/Queenston: Edwin Mellen Press. ISBN 0889465231.
- **WESSINGER**, Catherine (ed.) (2011): *The Oxford Handbook of Millennialism*. Oxford, New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-530105-2.
- **WHALEN**, Robert K. (2000): heslo Postmillennialism. In: LANDES, Richard A. (ed.) (2000): *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*. New York, London: Routledge. ISBN 0-415-92246-1. Str. 326-329.
- **WHEDON**, Sarah W., The Wisdom of Indigo Children. An Emphatic Restatement of the Value of American Children, *Nova Religio* 12 (3), 2009, str. 60-76. ISSN 1092-6690.
- **WOJCIK**, Daniel (1997): *The End of the World As We Know It. Faith, Fatalism, and Apocalypse in America*. New York, London: New York University Press. ISBN 0-8147-9283-9.
- **WOJCIK**, Daniel (2006): Chen Tao (Církev Boží spásy). In: PARTRIDGE, Christopher (ed.) (2006): *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spirituality*. Praha: Knižní klub. ISBN 80-242-1605-1. Str. 408, 415-416. Původní vydání 2004.

- **YORK**, Michael (2004): *Historical Dictionary of New Age Movements*. Lanham, Oxford: Scarecrow Press. ISBN 0-8108-4873-2.
- **YORK**, Michael (2006): Tradice Nového věku. In: PARTRIDGE, Christopher (ed.) (2006): *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spirituality*. Praha: Knižní klub. ISBN 80-242-1605-1. Str. 308-312. Původní vydání 2004.
- **YATESOVÁ**, Frances (2009): *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad. ISBN 978-80-7021-908-9. První vydání 1964.
- **ZDRAŽIL**, Tomáš (1998): Theosofie v Praze, *Paginae Historiae. Sborník státního ústředního archivu v Praze* 7 (6), str. 21-35. ISSN 1211-9768.

Contemporary Western Millennialism

Although influenced by a great number of religious traditions, most of the contemporary Western millennial religious groups and millennial ideas can be quite easily assigned to one of four main branches of millennialism. (1) The Mainline Protestant and secular branch has brought into Western millennial thought a strong conviction of social progress that sooner or later, ushers humankind into blissful future. This progress has been thought to be pursued by liberal Protestantism (esp. in the 19th century), socialism, a great variety of nationalisms, technological development (in the 20th century) and other agents. (2) While Protestant and secular millennial ideas can be marked as “progressive millennialism”, the substantial part of the second main branch, Evangelical millennialism, has undergone a great turnabout from an initial optimistic outlook on the final Christianisation of the whole world to the expectation of a doomsday that can be survived only by some. The turning point from “progressive” to “catastrophic” millennialism can be located in the beginning of the 20th century and ascribed to the burst of Christian Fundamentalism. (3) The Roman Catholic millennialism can usually be found in Marian movements which have been growing rapidly within the Roman Catholic Church especially in the last decades. In their conservative attitudes, these movements usually strongly oppose Evangelicalism but – paradoxically – take much of the Evangelical doomsday imaginary and Evangelical arguments for the near and catastrophic End of times. (4) Western Esotericism had possessed millennial aspects only very exceptionally until the birth of the Theosophical society in 1875. Although this religious group found itself in steep decline soon after its rapid initial growth, its progressive millennial thought has overcome the institutional decline and survived almost undetected until the 60s of the last century. From that time on, these ideas have been flourishing in the New Age movement which is one of the most influential millennial movements of today. – The development of all these four lines or branches of contemporary Western millennialism is followed up in this chapter.